

О. О. Шевченко

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ: СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2012

УДК 330.8(075.8)

ББК 65.02я73

Ш 37

Гриф надано

Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

(Лист № 1/11-11909 від 23.12.2010 р.)

Рецензенти:

Галуза С. Г. – заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор, академік АЕНУ, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

Дмитриченко Л. І. – академік АЕНУ, доктор економічних наук, професор, Донецький національний університет;

Артёмова Т. І. – доктор економічних наук, провідний науковий співробітник, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Шевченко О. О.

Ш 37 Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.

ISBN 978-611-01-0258-2

Навчальний посібник має системний характер і відповідає програмі курсу «Історія економіки та економічної думки» (модуль 2), що викладається студентам економічних спеціальностей. Матеріал посібника буде корисним при вивченні також безпосередньо курсу «Сучасні економічні теорії». Важлива перевага посібника – лаконічність подання матеріалу, що дозволяє формалізувати підхід до оцінки знань в процесі поточного та підсумкового контролю.

Рекомендується для самостійної роботи студентам у процесі підготовки до виконання завдань за модулями і викладачам з метою підготовки до занять та розробки вправ для індивідуального контролю знань студентів.

УДК 330.8(075.8)

ББК 65.02я73

ISBN 978-611-01-0258-2

© Шевченко О. О., 2012.

© Центр учбової літератури, 2012.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
1. ГЕНЕЗИС СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ	11
1.1. Економічна думка кінця XIX — першої третини XX ст. як теоретичне підґрунтя формування сучасних економічних теорій	11
1.2. Основні напрями розвитку теорії в XX ст.	13
1.3. Сучасна економічна теорія: нові тенденції розвитку ..	14
<i>Контрольні питання</i>	16
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	16
<i>Тестові завдання</i>	17
2. НЕОЛІБЕРАЛІЗМ І СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО	20
2.1. Економічний лібералізм: особливості й підходи	20
2.2. Теоретична конструкція чистої ринкової економіки Л. Мізеса	21
2.3. Теорія спонтанного порядку Ф. Хайєка	28
2.4. Теорія економічних порядків В. Ойкена	29
2.5. Економічна реформа Л. Ерхарда	30
2.6. Концепція соціального ринкового господарства	33
2.7. Чиказька школа економічної думки: Ф. Найт	34
<i>Контрольні питання</i>	35
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	35
<i>Тестові завдання</i>	36
3. МОНЕТАРИЗМ ЯК ОСНОВНА ШКОЛА СУЧАСНОЇ НЕОКЛАСИКИ	45
3.1. Теоретичні засади монетаризму, його еволюція та особливості	45
3.2. Основні постулати економічної доктрини М. Фрідмена	48

3.3. Проблеми циклічності та інфляції в інтерпретації М. Фрідмена	50
3.4. Концепція «природного безробіття» М. Фрідмена	52
<i>Контрольні питання</i>	55
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	55
<i>Тестові завдання</i>	55
4. ТЕОРІЇ СУЧАСНОГО КОНСЕРВАТИЗМУ	57
4.1. Теорія раціональних очікувань	57
4.2. Теорія пропозиції	61
4.3. Теорія недосконалої інформації	64
<i>Контрольні питання</i>	68
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	68
<i>Тестові завдання</i>	68
5. НЕОКЕЙНСІАНСТВО І ПОСТКЕЙНСІАНСТВО	77
5.1. Теорії неокейнсїанства	77
5.1.1. Теорія економічного зростання Р. Харрода. Модель Харрода-Домара	78
5.1.2. Неокейнсїанська теорія циклу (Е. Хансен)	84
5.2. Теорії посткейсїанства (ліве кейнсїанство та монетарне кейнсїанство)	89
5.2.1. Теорія нагромадження капіталу Дж. Робінсон	91
5.2.2. Теорія вартості та ціноутворення П. Сраффи	95
5.2.3. Теорія сукупного попиту та циклу М. Калецьки	97
5.2.4. Монетарне кейнсїанство у США	98
5.3. Нове кейнсїанство	99
<i>Контрольні питання</i>	101
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	101
<i>Тестові завдання</i>	102
6. СУЧАСНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА НОВА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТЕОРІЯ	111
6.1. Особливості сучасного інституціоналізму	111
6.2. Теорія техноструктури Дж. Гелбрейта	115
6.3. Економіка домінування Ф. Перру	118
6.4. Методологія Р. Хейлбронера	118
6.5. Інституціонально-соціологічний підхід Г. Мюрдаля	119
6.6. Методологія нової інституціональної теорії	120
6.7. Інституціональна економічна теорія Д. Норта	123
6.8. Внесок О. Вільямсона та Е. Остром у розвиток нової інституціональної теорії	129

6.9. Теорія ігор (Дж. Неш)	131
<i>Контрольні питання</i>	133
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	133
<i>Тестові завдання</i>	134
7. НЕОРДИНАРНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ І ШКОЛИ	143
7.1. Й. Шумпетер: інновації як фактор економічного зростання	143
7.2. Становлення шведської школи	146
7.3. Концепція множинності моделей соціалізму О. Ланге	147
7.4. Економічна модель «витрати — випуск» В. Леонтьєва	150
<i>Контрольні питання</i>	151
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	151
<i>Тестові завдання</i>	151
8. ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ	160
8.1. Сучасні інтерпретації теорії порівняльних переваг: забезпеченість факторами виробництва, теорема вирівнювання цін на фактори виробництва	160
8.2. Виграш від торгівлі та експорт, що розоряє	163
8.3. Парадокс В. Леонтьєва	163
8.4. Теорія конкурентних переваг	164
<i>Контрольні питання</i>	166
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	166
<i>Тестові завдання</i>	167
9. МОДЕЛІ ЗРОСТАННЯ Й МОДЕРНІЗАЦІЇ КРАЇН «ТРЕТЬОГО СВІТУ»	170
9.1. Проекти нового світового порядку	170
9.2. «Азіатська драма» Г. Мюрдаля	170
9.3. Моделі дуалістичної економіки	171
9.3.1. Модель Льюїса	171
9.3.2. Концепція «великого стрибка»	173
9.3.3. Теорії нееквівалентного обміну	174
<i>Контрольні питання</i>	175
<i>Проблемно-логічні завдання</i>	175
<i>Тестові завдання</i>	175
10. ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	184
10.1. Теорії глобальної промислової революції та індустріального суспільства	184

10.2. Теорії кризової епохи початку комп'ютерної революції.	191
10.3. Теорії підприємницької економіки та інформаційного суспільства	198
<i>Контрольні питання</i>	205
<i>Рекомендації з вивчення проблем ринкових відносин</i>	205
<i>Тестові завдання</i>	210
11. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ	222
11.1. Сутність поняття «знання» в трактовці вчених-економістів ХХ ст.	222
11.2. Знання та ресурсна теорія	223
11.3. Знання та інформація	223
11.4. Особливості економіки знань	224
<i>Контрольні питання</i>	225
БІОГРАФІЇ ВІДОМИХ ВЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ ХХ ст.	226
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	266
ЛІТЕРАТУРА	268
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	273

ВСТУП

У системі економічних наук сучасні економічні теорії займають важливе самостійне місце й відіграють значну роль. Вивчення сучасних економічних теорій допомагає виявити стан дослідження актуальних проблем національної економіки, сконцентрувати увагу на ще не вирішених важливих питаннях економічної теорії і політики. Велике пізнавально-виховне значення має економічна теорія в системі економічної освіти, підготовці економістів нової незалежної держави, формуванні їхньої кваліфікації. Особливо зростає значення історико-економічних знань в сучасних умовах ринкової трансформації української економіки. Вони значно підвищують культуру економічного мислення, дають змогу розглядати проблеми у значно ширшому аспекті.

Курс «Сучасні економічні теорії» призначений для тих, хто прагне глибше зрозуміти внутрішню логіку, сутність економічних теорій, становлення й розвиток основних постулатів, концепцій, категорій, поглядів. Звичайно, теоретичні моделі й логічні схеми не здатні вказати однозначний вихід зі складної, суперечливої, неординарної ситуації характерної економічній ситуації України на даному етапі розвитку. Але, що найбільш важливо, спираючись на теорію, раніше накопичені знання, навчитися вирішувати нестандартні задачі, передбачати хід і наслідки прийнятих рішень. Курс не обмежується вивченням джерел, систематизацією і розкриттям поглядів видатних економістів, а дозволяє виявити взаємозв'язок і наступність ідей, трансформацію підходів і висновків.

Мета дисципліни: засвоєння знань з основних напрямків розвитку сучасної економічної думки, систематизація знань про уявлення представників основних шкіл і течій економічної науки щодо сутності й механізмів функціонування економічної системи. Ознайомлення з підходами до вирішення кризових проблем у різних країнах, а також з напрямом розробки моделей економічного зростання та вдосконалення соціально-економічного розвитку.

Завдання даної дисципліни — вивчення категорійно-понятійного апарату, що запропонований різними школами, економічних

ідей та пропозицій з огляду на їх належність до тих чи інших напрямків сучасної економічної думки; набуття вмінь аналізу економічних ситуацій з позицій різних сучасних економічних концепцій та взаємозв'язків економічної політики із сучасними теоретичними поглядами.

Об'єктом вивчення дисципліни є генезис сучасних економічних теорій в умовах розвитку суспільства.

Предметом дисципліни є сучасні теоретичні концепції функціонування й розвитку економічних систем та їх складових.

Зміст посібника, розроблений автором, орієнтований на вивчення етапів розвитку економічної теорії кінця XIX століття до наших днів. Даний навчальний посібник містить теми, які орієнтовані на вивчення закономірностей функціонування та розвитку неординарних економічних теорій та шкіл, неолібералізму та соціального ринкового господарства, неокейнсіанства та посткейнсіанства, сучасного інституціоналізму, теорій сучасного консерватизму, нової інституціональної теорії, теорій міжнародної торгівлі, моделей зростання та модернізації країн «третього світу», проблем трансформації економіки, а також моделей розвитку економіки, що базуються на знаннях.

Навчальний посібник написаний відповідно до програми з курсу «Історія економіки та економічної думки» (модуль 2 — сучасні економічні теорії). Були використані праці вчених — основоположників окремих теорій, шкіл і напрямів вітчизняної та світової економічної думки.

На сторінках історії економічної науки відображається вся історія формування ринкового механізму, ринкових інститутів і організацій, яка зайняла на Заході декілька століть. Вивчивши її, можна скласти певне уявлення про закономірності цього процесу, визначити можливі перепони та труднощі на шляху формування ринкової економіки в нашій країні.

Особливо це відноситься до складних відносин держави та ринку. Досвід доводить — на різних етапах розвитку капіталістичної системи вони складаються по-різному. І економічна наука, і багато видатних економістів доклали немало зусиль, щоб знайти для кожного етапу необхідний оптимум в поєднанні стихійного, ринкового й усвідомленого, державного регулювання господарства. Тому вивчення сучасних економічних теорій в аспекті історії економічної думки дає безцінний матеріал для пошуку соціальних альтернатив, для визначення державної економічної політики.

В останні два-три десятиліття в науці виникли нові теорії, які дозволяють зробити висновок про великі зміни в системі економічних знань. Про це, про відмічені тенденції розвитку, а також про

інші моменти на шляху пошуків, пройдених економічною наукою в ХХ столітті, йде мова в цьому навчальному посібнику.

Навчальний посібник містить наступні види контролю знань студентів:

- 1) контрольні питання для перевірки лекційного матеріалу;
- 2) проблемно-логічні завдання, відповідаючи на які, потрібно проаналізувати вивчений матеріал, систематизувати, навести результати порівняльного аналізу розвитку різних економічних шкіл;
- 3) тестові завдання — при виконанні запропонованих завдань необхідно вибрати один варіант відповіді (який може інколи містити декілька варіантів відповіді);
- 4) рекомендації з вивчення проблем ринкових відносин — студентам пропонується ділова гра «Соціально-економічні моделі ринкового господарства». Ціль ділової гри: показати специфіку кожної з моделей ринкового господарства, виявити принципи відмінності та оцінити сучасний тип розвитку національної економіки.

Навчальний посібник «Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії» покликаний забезпечити не тільки контроль знань студентів, але й полегшити процес самостійної роботи студента при вивченні дисципліни. Представлена структура роботи дає студенту можливість самостійно ознайомитись з міні-конспектами відповідних тем, в яких відображені найбільш суттєві аспекти в розвитку розглянутих шкіл та напрямків в історії економічної думки (при необхідності, використовуючи посилання, звернутися до першоджерел); перевірити свої знання за допомогою контрольних питань. При відповіді на проблемно-логічні завдання необхідно проаналізувати та систематизувати матеріал, що вивчається, для чого потрібно навести результати порівняльного аналізу розвитку різних економічних шкіл, що сприяє комплексному засвоєнню матеріалу. Наведене подання інформації в тестових завданнях дозволяє формалізувати підхід до оцінки знань в процесі поточного та підсумкового контролю знань студентів.

Навчальний план курсу

Курс «Історія економіки та економічної думки» тісно пов'язаний з такими навчальними дисциплінами, як «Сучасні економічні теорії» (дисципліна вільного вибору), «Політекономія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Міжнародна економіка», «Національна економіка», «Регіональна економіка», «Фінанси та кредит», «Оподаткування» та іншими. В курсі «Історія економіки та еконо-

мічної думки» вивчається така «сітка» категорій, як: «господарча система», «економічна система», «натуральне та товарне господарство», «гроші», «грошові системи», «внутрішня та зовнішня торгівля», «технологічні уклади (кластери)», «довгі хвили», «фінанси», «податки», «кредит», «типи ринків» та інші, які є базовими для вивчення перелічених дисциплін.

Розподіл навчальних годин за триместрами й видами навчальних занять здійснюється відповідно до робочих навчальних планів за такою формою (табл. 1).

Таблиця 1

**РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНИХ ГОДИН
ЗА ТРИМЕСТРАМИ Й ВИДАМИ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ**

Триместр	Всього	Розподіл за триместрами та видами занять							СРС	Триместрова атестація	Форма навчання	
		Лекції	Практика	Семінари	Лаб. роботи	Комп'ют. практика	Контр. знань	СРС				
								Всього				У тому числі на викон. ІСЗ
1	180	45	—	15	—	—	2	118	10	Екзамен	Денна	
	5	1,25		0,72			0,11	2,92				

1.1 Економічна думка кінця XIX — першої третини XX ст. як теоретичне підґрунтя формування сучасних економічних теорій

Сучасні економічні знання відображають тривалий історичний шлях розвитку економічної науки, який ніколи не був прямолінійним процесом руху від незнання до знання, від помилок до істини. Формування тих чи інших економічних поглядів та ідей завжди було об'єктивно зумовлене розвитком суспільного виробництва, соціально-економічними умовами та потребами господарського життя, інтересами суспільства, його окремих груп тощо. Водночас взаємозв'язок економічної реальності з теоретичними узагальненнями є не лінійним, а складним, багатограним, мінливим та суперечливим, що передбачає залучення до аналізу суспільно-політичних, культурологічних, національно-історичних, психологічних та інших факторів суспільного життя. Важливим етапом розвитку економічної науки в останній третині XIX ст. стало відкриття маржинального аналізу та започаткування неокласичної теорії як однієї з магістральних течій сучасної економічної думки. Розвиток маржинальної революції в економічній науці був поетапним. I етап (70—80-ті роки XIX ст.) започаткував суб'єктивний напрям у політичній економії та теорію граничної корисності як основи цінності, що знайшло відображення у творах В.С. Джевонса (1835—1882), К. Менгера (1840—1921) та Л. Вальраса (1834—1910). II етап маржинальної революції (90-ті роки XIX ст.), репрезентований працями А. Маршалла (1842—1924), Дж. Б. Кларка (1847—1938), В. Парето (1848—1923) та інших видатних економістів, був пов'язаний зі становленням неокласичного напрямку економічної думки на основі відмови від суб'єктивно-психологічного підходу та поєднання маржиналізму з функціональним мікроекономічним аналізом. Економіко-математичне моделювання економічних явищ та процесів, широке впровадження граничного аналізу в економічні дослідження та започаткування мікроекономіки сприяли подальшому розвит-

ку та збагаченню теоретичних основ і методології економічної науки. Водночас відбулося звуження предметного простору економічної теорії на основі вилучення з аналізу соціальних та макроекономічних проблем. Провідними напрямками розвитку економічної теорії у XX ст. стали інституціоналізм, неокласика та кейнсіанство, які пройшли тривалу теоретичну еволюцію впродовж XX ст., утворивши «mainstream» (провідну течію) сучасної економічної думки. Новаторські ідеї видатного англійського економіста, державного та політичного діяча Дж. М. Кейнса (1883—1946) започаткували появу у 30-ті роки XX ст. макроекономічного аналізу та теорії державного регулювання ринкової економіки. Подальша еволюція кейнсіанства була пов'язана з розвитком у 50—60-ті роки неокейнсіанської теорії у працях Е. Хансена (1887—1976), Дж. Хікса (1904—1989), П. Самюельсона (1915), Р. Харрода (1900—1978), Є. Домара (1914), та започаткуванням у 80—90-ті роки XX ст. посткейнсіанства і нового кейнсіанства (Дж. Робінсон (1903—1983), Н. Калдор (1908—1986), П. Сраффа (1898—1983) та ін. Еволюція неокласичних ідей у XX ст. знайшла відображення у формуванні та розвитку неортодоксальних концепцій ринку та підприємництва (Дж. Робінсон (1903—1983), Е. Чемберлін (1899—1967), Й. Шумпетер (1883—1950)), економічних теорій неолібералізму (Л. Мізес (1881—1973), Ф. Хайєк (1899—1992), В. Ойкен (1891—1950)) та неоконсерватизму (М. Фрідмен (1912), А. Лаффер (1940), Р. Лукас (1937), Т. Сарджент (1943) та ін.). Теоретичною альтернативою неокласики став інституціональний напрям економічної думки, започаткований у першій третині XX ст. американськими дослідниками Т. Вебленом (1875—1929), Дж. Коммонсом (1862—1945), В. Мітчеллом (1874—1948). Звернувшись до позаекономічного тлумачення суті й рушійних сил економічного розвитку, представники нової течії збагатили методологію та розширили предметну сферу економічної теорії. Еволюція інституціонального напрямку у XX ст. пов'язана з розвитком неінституціональної теорії (Дж. Гелбрейт (1908), В. Ростоу (1916), Д. Белл (1919), Е. Тоффлер (1928) та ін.) і нової інституціональної теорії (Р. Коуз (1910), Дж. Б'юкенен (1919), Д. Норт (1920) та ін.). Характерною особливістю сучасної економічної науки є плюралізм, багатоманітність економічних теорій та ідей, гіпотез, концепцій, методів дослідження й способів опису економічної реальності, їх взаємодоповнює конкурентне співіснування та розвиток. Невід'ємною складовою світової економічної науки завжди була прогресивна українська економічна думка, яка має глибокі історичні корені, традиції та наукові праці, які ввійшли до інтелектуальної скарбниці людства. Новаторські здобутки видатних українських вчених кінця XIX — початку XX ст. (М. Тугана-Барановського (1865—1919),

XX ст. (М. Тугана-Барановського (1865—1919), Є. Слуцького (1880—1948), С. Подолинського (1850—1891) та ін.) не лише вивели вітчизняну економічну науку на світовий рівень, але і перевищили його за деякими важливими напрямками. Розвиток економічної думки у сучасній Україні пов'язаний з відновленням зв'язку часів та спадкоємності ідей, її поступовою реінтеграцією у світову економічну науку на основі ідейно-теоретичного та методологічного оновлення. Йдеться про деідеологізований, деконфронтаційний, врівноважений, неупереджений, об'єктивний та толерантний підхід, який потребує нового прочитання першоджерел, осмислення їх змісту в контексті відповідних історичних умов, усвідомлення спадкоємності та наступності ідей у загальному поступі світової економічної науки. Таким чином, економічна наука пройшла тривалий шлях формування та розвитку. Відтак надзвичайно важливу роль у сприйнятті надбань світової економічної думки займає її періодизація як загальне підґрунтя усвідомлення структурної еволюції економічних знань в історичному контексті.

1.2 Основні напрями розвитку теорії в XX ст.

Чітка тенденція активізації наукового інтересу до історико-економічних досліджень у другій половині XX ст. пояснюється, на наш погляд, ще й тим, що наприкінці 60-х, а особливо на початку 70-х рр. XX-го ст. в економіці розвинутих країн виникли проблеми (високі темпи інфляції та безробіття, значне зростання цін на сировину, глибокі кризові коливання та неефективність державних регулюючих дій тощо), які ортодоксальна економічна теорія виявилася неспроможною вирішити. В результаті почали активно формуватися нові альтернативні школи й напрями економічної думки, зокрема радикальна політична економія, еволюційна економіка, неомарксизм, посткейнсіанство, концепції неоконсерватизму, теорія суспільного вибору, неінституціоналізм, дещо пізніше — нова інституціональна економічна теорія.

Таким чином, зазначене потужне зростання наукового інтересу до історико-економічних досліджень, в основі якого лежали ендогенні чинники розвитку економічної науки, до 80-х рр. XX ст. дало досить вагомий результат.

Характерною рисою досліджень українських науковців зазначеного періоду було широке використання світового досвіду аналізу ринкових процесів, а також надбань у цій царині провідних вітчизняних економістів останньої третини XIX ст., використання багатства їхнього методологічного інструментарію для вивчення згаданих

проблем і на цій основі — дійсно наукового аналізу еволюції ринкових процесів протягом другої половини XIX ст., особливостей економічного розвитку України у 20-ті рр. XX ст. тощо.

Але, безумовно, особливе місце в історико-економічних працях ринкова тематика посіла в період системної трансформації економіки України, починаючи з 90-х рр. XX ст. Труднощі перших етапів ринкової перебудови суспільства обумовили не тільки необхідність критичного переосмислення сучасних моделей неокласики, монетаризму, неолібералізму в контексті використання їхніх теоретичних постулатів в процесах ринкової переорієнтації національної економіки, але й глибокого оволодіння сучасними методами аналізу економічних проблем, а також збагачення нинішніх вітчизняних досліджень висновками й положеннями праць представників української економічної думки періоду генезису ринкових відносин (друга половина XIX — початок XX ст.).

Сьогодні економічна наука в Україні поступово повертається до загально визнаного світовою економічною теорією розуміння закономірностей функціонування ринкової економіки, її надзвичайно важливої ролі в системі соціально-політичних відносин.

1.3 Сучасна економічна теорія: нові тенденції розвитку

Осмислення причин, суті, механізмів, соціально-економічних наслідків системних трансформацій (в капіталістичних, соціалістичних та постсоціалістичних країнах) останніх двадцяти років пересунуло центр уваги українських дослідників до нормативної складової економічної теорії. Між тим у позитивній складовій також відбуваються складні процеси, що прямо й опосередковано пов'язані з нормативним аналізом, а відтак і виробленням економічної політики. У зв'язку з цим зростає значення з'ясування загальнотеоретичних проблем і виокремлення та розгляду питання про нові тенденції розвитку сучасної економічної теорії загалом та її окремих складових зокрема.

До таких тенденцій насамперед належать:

1) поглиблення диференціації та спеціалізації наукових досліджень, а, отже, збільшення числа конкуруючих і навіть альтернативних теорій;

2) зближення відносно відокремлених напрямів економічної теорії;

3) синтез її окремих провідних напрямків;

4) посилення міждисциплінарного підходу до наукових досліджень, у тому числі прагнення до синтезу економічної науки з іншими галузями суспільствознавчого знання;

5) виникнення нових варіантів теорії конвергенції (сходження, зближення) соціально-економічних систем з урахуванням економічних реформ у постсоціалістичних країнах, Китаї та В'єтнамі;

6) розбіжність точок зору щодо сучасного стану загальної економічної теорії і розповсюдження у літературі оцінки його як передкризового.

Очевидно, ці пункти охоплюють головні реальні тенденції еволюції та розвитку економічних теорій останньої третини ХХ — початку ХХІ ст., але далеко не вичерпують весь їх перелік. Проте вони досить повно, на наш погляд, охоплюють основні зрушення та зміни в новітній економічній думці Заходу, що обумовлюють її подальший розвиток і дають відповідне уявлення про перспективи поступу національної та світової економічної науки.

Головний урок системних трансформацій — це визначення значущості чинника інституціонального середовища в економічному аналізі та, як наслідок, усвідомлення скромних можливостей сучасної економічної науки у таких галузях, як економіка розвитку і економіка трансформації планових економік у ринкові.

До загальнотеоретичних тем, пов'язаних з новими тенденціями розвитку сучасної економічної теорії, належать питання про склад (структуру) та сутність інституціоналізму. Він складає потужний напрям економічної теорії, формування якого розпочалося наприкінці ХІХ ст. завдяки науковій діяльності Т. Веблена, Дж. Коммонса, Дж. Гобсона та інших видатних американських і англійських учених.

В сучасних умовах власно інституціональна економічна теорія представлена у працях Дж. К. Гелбрейта, Р. Хейлбронера, Дж. Ходжсона та ряду інших учених Заходу.

До представників неінституціональної та нової інституціональної економічної теорії зараховані насамперед Р. Коуз, Д. Норт, О. Вільямсон, Т. Еггертсон та інші відомі зарубіжні вчені. За змістом їх теорії представляють собою міждисциплінарний напрям досліджень, у межах якого об'єднуються економіка, право, теорія організацій, соціологія і антропологія. Проблеми аналізуються на основі неокласичної економічної теорії та ідеології неолібералізму.

У математичній інституціональній економіці прийняті передумови неокласики — принцип раціональності, ринкова рівновага, методологічний індивідуалізм, обмеженість ресурсів та ряд пов'язаних з ними неявних передумов.

На наш погляд, таке трактування предметно-методологічних особливостей складників інституціоналізму ставить під сумнів правомірність їх віднесення до єдиного напрямку економічної теорії. Відповідна класифікація сприяє плутанині з питань складу (струк-

тури) інституціоналізму. Адже у вітчизняній та зарубіжній літературі поняття «неоінституціональна економіка» (неоінституціоналізм) і «нова інституціональна економіка» (новий інституціоналізм), як правило, з достатньою підставою ототожнюється.

Розрізнення позитивної та нормативної економічних теорій отримує подальший розвиток при з'ясуванні відмінностей між ними у новітніх економічних теоріях. Ці відмінності з'ясовуються, по-перше, щодо теорій головних напрямів сучасної економічної науки (неокласики, посткейнсіанства, інституціоналізму та ін.) при їх порівняльному аналізі, по-друге, стосовно нормативних рекомендацій для економічної політики, що впливають із позитивної складової.

До нових тенденцій у розвитку сучасної економічної теорії відносимо значне розширення її ядра (так званого мейнстріму — див. с. 11).

Із зростаючої поглинальної здатності мейнстріму дослідники роблять такі принципово важливі висновки:

1) нині неокласика має мало спільного з пресловутою «економікою класної дошки», бо ґрунтується на широкому тлумаченні раціональності, підвищеній увазі до взаємодії гравців (теорія ігор, інтеракційна економіка), обов'язковому врахуванні інститутів та інформаційних обмежень, розширеному трактуванні максимізації корисності тощо;

2) діє тенденція заміщення неокласики «більш гнучкою і еkleктичною парадигмою, чого не помічають «завмерлі» у своїй критиці неортодоксальні школи» [25].

Контрольні питання

- 1 Як проходила еволюція методології економічної теорії?
- 2 Назвіть альтернативні течії економічної теорії.
- 3 Які інституціональні фактори впливають на структуру економічної теорії?

Проблемно-логічні завдання

1 Визначте й порівняйте переваги економічної науки в процесі обміну результатами досліджень з іншими галузями науки соціальної сфери. Наведіть приклади.

2 Поясніть розбіжність поглядів сучасних економістів на проблеми методології економічної науки, у тому числі історії економі-

чної думки, на питання визначення тимчасових границь її етапів, теоретичних напрямків і шкіл.

3 Прихильники ринкової економічної теорії займають на сьогодні домінуюче положення в економічній науці. Однак і ця версія не позбавлена повної невідповідності між заявленими положеннями та реальними позиціями дослідників. Поясніть це. Наведіть приклади.

4 Наведіть принципи структуризації і, відповідно, три складові частини економічної науки. Ким вперше вони були обґрунтовані й досліджені? Наведіть приклади.

Тестові завдання

1 Важливим етапом розвитку економічної науки в останній третині XIX ст. стало:

а) відкриття маржинального аналізу та започаткування неокласичної теорії як однієї з магістральних течій сучасної економічної думки;

б) звуження предметного простору економічної теорії на основі вилучення з аналізу соціальних та макроекономічних проблем;

в) застосування економіко-математичного моделювання економічних явищ та процесів;

г) всі відповіді вірні;

д) всі відповіді не вірні.

2 Провідними напрямками розвитку економічної теорії у XX ст. стали:

а) інституціоналізм;

б) неокласика;

в) монетаризм;

г) кейнсіанство;

д) всі відповіді вірні;

е) всі відповіді не вірні.

3 Подальша еволюція кейнсіанства була пов'язана з розвитком:

а) некейнсіанської теорії (50—60-ті рр. XX ст.);

б) посткейнсіанства й нового кейнсіанства (80—90-ті рр. XX ст.);

в) неортодоксальних концепцій ринку та підприємництва;

г) економічних теорій неолібералізму;

д) економічних теорій консерватизму;

е) неінституціональної теорії;

- ж) нової інституціональної теорії;
- з) всі відповіді вірні;
- и) всі відповіді не вірні.

4 Еволюція неокласичних ідей у ХХ ст. знайшла відображення у формуванні та розвитку:

- а) неокейнсіанської теорії (50—60-ті рр. ХХ ст.);
- б) посткейнсіанства і нового кейнсіанства (80—90-ті рр. ХХ ст.);
- в) неортодоксальних концепцій ринку та підприємництва;
- г) економічних теорій неолібералізму;
- д) економічних теорій консерватизму;
- е) неоінституціональної теорії;
- ж) нової інституціональної теорії;
- з) всі відповіді вірні;
- и) всі відповіді не вірні.

5 Еволюція інституціонального напрямку у ХХ ст. пов'язана з розвитком:

- а) неокейнсіанської теорії (50—60-ті рр. ХХ ст.);
- б) посткейнсіанства й нового кейнсіанства (80—90-ті рр. ХХ ст.);
- в) неортодоксальних концепцій ринку та підприємництва;
- г) економічних теорій неолібералізму;
- д) економічних теорій консерватизму;
- е) неоінституціональної теорії;
- ж) нової інституціональної теорії;
- з) всі відповіді вірні;
- и) всі відповіді не вірні.

6 Чітка тенденція активізації наукового інтересу до історико-економічних досліджень в другій половині ХХ ст. пояснюється:

- а) високими темпами інфляції та безробіття;
- б) значним зростанням цін на сировину;
- в) глибокими трудовими коливаннями;
- г) неефективністю державних регулюючих дій;
- д) вірні відповіді а), в), г);
- е) всі відповіді вірні;
- ж) всі відповіді не вірні.

7 До нових тенденцій розвитку сучасної економічної теорії належать:

- а) поглиблення диференціації та спеціалізації наукових досліджень, а, отже, збільшення числа конкуруючих і навіть альтернативних теорій;

б) зближення відносно відокремлених напрямів економічної теорії;

в) синтез її окремих провідних напрямків;

г) посилення міждисциплінарного підходу до наукових досліджень, у тому числі прагнення до синтезу економічної науки з іншими галузями суспільствознавчого знання;

д) виникнення нових варіантів теорії конвергенції (сходження, зближення) соціально-економічних систем з урахуванням економічних реформ у постсоціалістичних країнах, Китаї та В'єтнамі;

е) розбіжність точок зору щодо сучасного стану загальної економічної теорії і розповсюдження у літературі оцінки його як передкризового;

ж) вірні відповіді а), б), в);

з) вірні відповіді б), г), д);

и) всі відповіді вірні;

к) всі відповіді не вірні.

8 Головний урок системних трансформацій:

а) визначення значущості чинника інституціонального середовища в економічному аналізі;

б) усвідомлення скромних можливостей сучасної економічної науки у таких галузях, як економіка розвитку і економіка трансформації планових економік у ринкові;

в) всі відповіді вірні;

г) всі відповіді не вірні.

9 Розрізнення позитивної та нормативної економічних теорій отримує подальший розвиток при з'ясуванні відмінностей:

а) щодо теорій головних напрямів сучасної економічної науки (неокласики, посткейнсіанства, інституціоналізму та ін.) при їх порівняльному аналізі;

б) стосовно нормативних рекомендацій для економічної політики, що впливають із позитивної складової;

в) всі відповіді вірні;

г) всі відповіді не вірні.

2.1. Економічний лібералізм: особливості й підходи

Лібералізм (*liberalis*) у перекладі з латинської означає «вільний». Лібералізм в економіці — це сукупність поглядів на функціонування господарства й принципи економічної політики, що відкидають необхідність втручання держави в економічне життя; доктрина, що затверджує, що кращою економічною системою є та, котра забезпечує волю особистої ініціативи господарюючих суб'єктів. Принцип економічного лібералізму *laissez-faire* (від *фр.* «дозволь нам робити») виникає у XVIII ст. як вимога економічної волі із боку французької буржуазії. Надалі ідея економічної волі займає центральне місце і знаходить закінчені форми у вивченні класичної та неокласичної шкіл. В XIX ст. лібералізм є офіційною доктриною держав, що встали на шлях промислового розвитку. В основі лібералізму лежать три принципи: недоторканність приватної власності, свобода господарської діяльності, вільна конкуренція.

Перша світова війна, соціалістична революція в Росії, Велика депресія 1929—1933 р. привели до значної концентрації державної влади, все більшій відмові від конкурентного механізму регулювання економічних процесів. У цих умовах як реакція на кризу ліберальних традицій і відбувається становлення нового лібералізму, або *неолібералізму*, який розвивався в межах неокласики XX-го ст., біля витоків якої стояв А. Маршалл.

Значне місце в неоліберальній концепції відіграє роль індивіда в економічному процесі. Поняття економічної й політичної свободи нероздільні. Ефективність економічної системи безпосередньо пов'язана зі свободою.

Вчення неолібералів повністю дотримується трьох основних принципів лібералізму, але це не однорідний напрямок економічної думки. Трактуювання й механізм реалізації зазначених принципів у працях неолібералів мають розходження, що є підставою виділити найбільш впливові напрямки усередині самого неолібералізму.

Маючи подібні цільові настанови, вони розрізняються методологічними принципами, інструментарієм дослідження, оцінкою окремих феноменів господарського життя та ін.

Особливе місце в системі сучасних ліберальних вчень займають західнонімецька й неоавстрійська школи. Через те, що оформилися в міжвоєнний період, вони мають загальні передумови: негативне відношення до практики державного регулювання соціально-економічних процесів; незадоволеність станом економічної науки — невизначеність предмета економічного дослідження, недостатня методологічна база економічного аналізу. Ліберали-ортодокси в умовах активної етатизації виступали за обмеження державної участі й уповали на автоматизм ринку, але не зуміли виробити практичних рекомендацій, що істотно підірвало позиції лібералізму в цілому. Це, у свою чергу, уможливило широкий розвиток теорій, що обґрунтовують необхідність і бажаність державного втручання, що ідейно підтримали прихід до влади тоталітарних режимів.

Важливо відзначити, що сучасні ліберали аж ніяк не є прихильниками анархії ринку, глибоко розуміючи сутність змін, що відбулися, в умовах його функціонування. Вони ведуть мову головним чином про сфери й границі державного регулювання. Саме даний аспект, з акцентом на практичну потрібність, стає найважливішим напрямком їх робіт. Важливою особливістю неолібералізму є розробка гносеологічних і методологічних проблем економічної науки, формування нових підходів до розуміння соціально-економічних процесів з виходом за рамки чисто економічної проблематики [31].

В умовах пануючих досить агресивних поглядів неолібералам удалося створити цілісні, самодостатні, не кон'юнктурні альтернативні наукові системи. Незважаючи на наявні розходження в методологічних підходах і висновках, вони не конфліктні, а, навпроти, являють приклад продуктивності ліберальної ідеї, що дозволяє краще усвідомити дійсні проблеми ХХ ст. і закласти основи для розуміння майбутніх змін.

2.2 Теоретична конструкція чистої ринкової економіки Л. Мізеса

Л. Мізес поділяє основні установки австрійської школи — методологічний індивідуалізм, суб'єктивну теорію цінності, дедуктивний метод аналізу, критику абсолютизації методу історизму й т. ін. Розвиваючи наукові традиції школи, він просунув далеко вперед методологію економічного дослідження. Його теоретична

конструкція представляє синтез економічної теорії, філософії, соціології, психології, історії.

Значне місце в дослідженнях Л. Мізеса займає тема філософії знання, або епістемології (від *грецьк.* episteme — знання й...логія, що означає «логіка пізнання», «теорія пізнання»), що одержала розвиток у роботах: «*Епістемологічні проблеми економіки*» (1933), «*Людська діяльність: трактат про економіку*» (1949) (уперше була видана в 1940 р. під назвою «Національна економіка»), «*Теорія й історія*» (1957), «*Основи економічної науки: нариси методології*» (1962).

Л. Мізес вважає, що в основі всіх суспільних явищ перебуває суб'єктивний світ діючої людини. У роботі «Людська діяльність» він систематизує структуру економічної науки, виділяє загальну, універсальну, теорію людської діяльності, що називає *праксеологією* (від *греч.* praxeology — логіка дії), а дослідження економічних процесів визначає область каталлактики (catallactic). Область каталлактики, або економії (у більш вузькому змісті), — аналіз ринкових явищ, тобто аналіз тих дій, які провадяться на основі грошово-кредитних розрахунків. «Предмет каталлактики — всі ринкові явища з усіма їхніми коріннями, розгалуженнями й наслідками».

Л. Мізес доводить, що людська діяльність є раціональною й економічною. Людські вчинки виникають від пережитого індивідумом почуття занепокоєння. Занепокоєння може бути зв'язане як з матеріальними, так і з ідеальними, або духовними, потребами. Традиційно, як предмет дослідження економічна наука прагнула виділити тільки економічну сторону людської діяльності. Але щораз, коли економіст обмежує дослідження тільки матеріальними аспектами людської діяльності, предмет дослідження зникає. «Теорія раціональної діяльності повинна охоплювати таку дію, як цілісне.... Сфери раціональної й економічної діяльності, таким чином, збігаються. Усяка розумна діяльність є одночасно й діяльністю економічною. Усяка економічна діяльність раціональна. Тільки окрема людина мислить. Тільки індивідум міркує. Тільки індивідум діє». У той же час ці сфери мають розходження. Економічна діяльність насамперед ґрунтується на розрахунках з використанням грошей. «Неощадна економічна діяльність неможлива».

Той факт, що в основі економічних процесів лежить діяльність індивідів, є відправною крапкою критики Л. фон Мізесом прихильників ідеї використанні методу природничих наук в аналізі соціальних явищ. Соціальні науки не можуть проводити експерименти і йдуть до знання через розуміння людських дій. Характерною рисою досліджень у сфері природничих наук є визначеність вихідних станів фізичних величин. З метою підтвердження вірності гіпотези

дослідник має можливість повторити досвід. В історії не існує абсолютно ідентичних подій. Кожна сформована ситуація — це складне сполучення багатьох зумовлюючих даних стан системи факторів. Із цієї причини не можна ставити в один ряд кілька подій. Наприклад, в аналізі ділового циклу помилково вважати кожен цикл абсолютно ідентичним іншому й виходячи із цього корелювати дані. В економіці не існує постійних відносин між величинами, і рівняння позбавлені практичного застосування. Математики, використовуючи диференціальні рівняння, описують винятково уявлюваний стан економічної рівноваги, де не враховується комплекс дій, що ведуть до постійних змін, і не враховуються ці зміни.

Л. Мізес звертає увагу на те, що не всі соціальні явища можна пояснити, ґрунтуючись на методологічному індивідуалізмі й суб'єктивізмі. Пізнання соціальних явищ не виключає методологічний дуалізм. Так, іноді ідентичні зовнішні події приводять до різних результатів, і різні зовнішні події провадять той самий результат. Ми не знаємо чому, але ми абсолютно впевнені, що існує причинний зв'язок між цими явищами. Розум і досвід показують нам, що існують дві окремі області: зовнішній світ фізичних і фізіологічних явищ і внутрішній світ думки, почуттів і цілеспрямованої дії. Ми не знаємо, як зовнішні події впливають на людські думки, ідеї, бажання. Із цього витікає, що «...наука, принаймні в цей час, повинна прийняти дуалістичний підхід...» [11].

В кінцевому рахунку, відзначає Л. Мізес, ще не виявлені інші методи, що мають відношення до людської діяльності, крім методів праксеології та історії, але висновки історичної науки також ненадійні. Однакові факти й однакові статистичні дані можуть підтверджувати суперечні теорії. Економічна історія не може ані довести, ані спростувати економічну теорію. Навпаки, економічна теорія є основним інструментом для розуміння економічної історії.

Висновки Л. Мізеса ґрунтуються на *дедуктивному методі*, що припускає суворий логічний аналіз і використання апріорних знань. Той факт, що люди мають цілі й вибирають адекватні методи досягнення цих цілей, не вимагає експериментального підтвердження й сприймається як даність, тобто є апріорним знанням. Закономірність соціальних явищ обумовлена логікою людської діяльності. Тенденція ринкової економіки до встановлення рівноваги попиту та пропозиції ґрунтується на тому, що дії учасників економічного процесу безпосередньо пов'язані з розумінням того, що вартість їхніх витрат не повинна перевищувати очікувану вигоду. Дане положення також є апріорним і не вимагає підтвердження досвідом.

Метод уявлюваних конструкцій. Необхідним інструментом економічного аналізу є метод побудови уявлюваних конструкцій.

Це єдиний метод праксеологічного й економічного дослідження, заснований на дедукції й теорії людської діяльності, вважає Л. Мізес. Він попереджає, що це важкий у застосуванні метод і може легко привести до помилкових висновків. Метод уявлених конструкцій Л. фон Мізес використав при аналізі ефективності соціально-економічних систем, зокрема соціалістичної системи, інтервенціонізму.

Уявлювана конструкція *чистої ринкової економіки* припускає поділ праці, приватну власність на засоби виробництва й ринковий обмін товарами й послугами. Л. Мізес вважає, що дана логічно-струнка конструкція чистої ринкової економіки найбільш пристосована для аналізу економічних проблем. Вона допомагає пояснити дію чистої ринкової економіки, а також досліджувати вплив факторів, що перешкоджають її вільному функціонуванню.

Стан спокою та економіка, що рівномірно обертається. Теорія ціноутворення, аналізуючи обмінні відносини між індивідуумами, урахує той факт, що всяка дія має стійку тенденцію до стану спокою. Обмін триває доти, поки кожна зі сторін не побачить перспективи поліпшення в новому акті обміну. Обмін припиняється, і настає стан спокою, коли потенційні покупці й продавці розглядають ціни як незадовільні. Цей стан Л. фон Мізес визначає як *простий стан спокою*; він реально повторюється знову й знову. Наприклад, фондовий ринок припиняє роботу, коли брокери виконали всі замовлення, які могли бути реалізовані при даній ринковій ціні. Тільки ті потенційні покупці й продавці, які вважали ринкову ціну занадто високою або низкою, не купили й не продали. Продажі відновляться, коли оцінки однієї зі сторін зміняться.

Простий стан спокою — це *реально існуючий стан ринкової економіки*. Він фіксує рівень цін на товари й послуги, по яких пройшла оплата.

Економічний аналіз припускає з'ясування факторів, які будуть сприяти переоцінці ринкових угод. Цій меті слугує уявлювана конструкція *кінцевого стану спокою*. Ціну, що визначиться в кінцевому стані спокою, Л. фон Мізес називає кінцевою ціною. Кінцева ціна — це передбачувана, а не фактична ціна. При побудові даної уявлюваної конструкції необхідно враховувати те, що ринок перебуває в постійному русі до кінцевого стану спокою й у кожен момент можуть виникати нові фактори, що змінюють цей кінцевий стан.

Однак між початком дії факторів, що приводять до зміни цін, і реально наступаючою зміною цін існує проміжок часу. Процес іде безупинно, і в той час, коли протікає цей проміжок, проявляються нові фактори, що ведуть до змін. Л. Мізес звертає увагу на те, що

багато економістів зневажали фактором часу й тому допускали помилки. Кінцева ціна може бути визначена тільки з урахуванням всіх факторів, що ведуть до її формування.

Л. Мізес вважає, що єдиним адекватним засобом вивчення змін ринкових явищ із урахуванням тимчасового фактору є *статичний метод рівномірно обертової економіки*. Уявлювана конструкція рівномірно обертової економіки не враховує зміни даних і фактор часу. Це фіктивна система, у якій ринкові ціни всіх товарів і послуг збігаються з кінцевими цінами. У рамках даної конструкції не відбувається переоцінок, і встановлюється абсолютна цінова стабільність. Ті ж ринкові угоди повторюються знову й знову. Ніяких змін ринкових даних не відбувається. Система перебуває в стані безперервного потоку, рівномірно обертаючись навколо центра. Стан простого спокою порушується й знову повертається на вихідний рівень. Всі фактори, включаючи й ті, які викликають розлад системи простого стану спокою, є постійними. Тому ціни, звичайно називані статичними, або цінами рівноваги, залишаються постійними.

Роль грошового фактору. Іншим напрямком аналізу є вивчення ролі грошового фактору в ринковій економіці. У моделі рівномірно обертової економіки також мається на увазі використання грошей. Обсяг грошової маси, необхідної для її функціонування, може бути точно визначений, тому що всі дані повертаються у вихідний стан. Центральний банк не має потреби в резервах, оскільки повна сума щоденних платежів клієнтів точно дорівнює повній сумі вилучень. Всі угоди можуть фактично провадитися через банківську систему безготівково. «Гроші» цієї системи не є коштами розрахунків — це не гроші взагалі. Це просто цифри й невизначена одиниця бухгалтерського обліку. Ці невизначені одиниці в обмінних відносинах між продавцем і покупцем не стосуються сутності продажів, вони нейтральні в сфері економічних відносин. Але поняття нейтральних грошей нездійсненні. Гроші — це динамічний фактор. Гроші реалізують свою функцію посередника тільки в ринковій економіці. Ринок і грошово-кредитні розрахунки нерозривно зв'язані.

Л. Мізес вважає, що кількісна теорія грошей, яка затверджує ідею нейтральності грошей, невірно трактує ситуацію на ринку. Коливання грошової маси веде не до пропорційної зміни всіх цін, а до зміни структури цін. Ціни на різні товари й послуги змінюються в різний час й у різному ступені. Завершення процесу зміни структури цін приводить до зміни в попиті й виробництві. Отже, гроші є динамічним чинником, рушійною силою змін в економіці. Зміни в грошовій пропозиції приводять до змін у розподілі доходу, до неправильного розподілу ресурсів через цінові перекручування й ви-

кликають торговельні коливання циклу. Виділяючи послідовні індивідуальні дії учасників ринкового процесу після коливання грошового ресурсу, можна зрозуміти багато економічних явищ, зокрема коливання цін, зайнятості, випуску продукції й т. д.

Постійна економіка. Постійна економіка — це економіка, у якій багатство й доход індивідуумів залишаються незмінними. У такій системі не реалізується функція підприємця, постійно стурбованого вибором найбільш оптимального варіанта дії. Керівники ділових одиниць — фактично службовці із установленим доходом. Ціни товарів, закупаваних на ринку, завчасно визначені. Усі застраховані від можливих несприятливих результатів у майбутньому. Якщо представити, що всі ринкові угоди сконцентровані в одній корпорації, то загальна сума втрат цієї корпорації буде точно рівнятися загальній сумі прибутку. Залишається тільки націоналізувати цю корпорацію й створити соціалістичну державу без прибутку й втрат. Але таке можливо тільки в системі постійної економіки. В економіці, що змінюється, прибуток й втрати неминучі.

Організація економіки. Л. Мізес розрізняє п'ять систем організації співробітництва людей у суспільстві, заснованому на розподілі праці: систему приватної власності на засоби виробництва — капіталізм; систему приватної власності на засоби виробництва з періодичною конфіскацією всього багатства і його наступним перерозподілом; систему синдикалізму; систему суспільної власності на засоби виробництва — соціалізм або комунізм; систему інтервенціонізму. Він затверджує, що реально вибір існує тільки між капіталізмом і соціалізмом. При цьому єдиною підходящою системою соціальної організації для досягнення тих результатів, до яких прагнуть люди, є капіталізм.

Капіталістична система — це економічна демократія, де кожен цент надає право голосу. «Дійсними хазяями в капіталістичній системі ринкової економіки є споживачі. Купуючи або втримуючись від покупок, вони вирішують, хто повинен володіти капіталом й управляти підприємствами. Вони визначають, що варто провадити, а також скільки та якої якості. Їхнє відношення виливається або у прибуток, або у збитки для підприємця. Вони роблять бідняків багатими, а багатих бідними....Прибутки та збитки — це ті інструменти, за допомогою яких споживачі тримають весь бізнес під твердим контролем».

Основою цієї системи є приватна власність на засоби виробництва. Але ніколи не існувало політичної чинності, яка б не перешкоджала вільному розвитку інституту приватної власності на засоби виробництва. Будь-якому уряду властиве прагнення управляти всім і не визнавати обмежень на свої дії. Ліберальний уряд — це логічна

безглуздість. Тільки приватна власність створює сферу, де людина вільна від держави, вона є ґрунтом, на якому виростають зерна волі й у якому корениться автономія людини, а в остаточному підсумку — весь інтелектуальний і матеріальний прогрес є фундаментальною передумовою розвитку людини.

Соціалістичною Л. Мізес вважає економіку, у якій відсутня приватна власність і гроші, а ринок замінений системою державного розподілу. У той же час він аналізує й більш широку концепцію соціалізму як неринкової системи, де не виключається роль грошей [18].

Головною проблемою соціалізму є неможливість економічного розрахунку. «Довести, що господарський розрахунок неможливий у соціалістичному суспільстві, значить довести неможливість соціалізму».

На думку Л. Мізеса, тільки в ринковій економіці можливий економічний розрахунок, на основі якого будується раціональна діяльність індивідуумів. Для економічних розрахунків необхідні мірні одиниці. У ринковій економіці мінова цінність благ стає мірною одиницею. У цьому є її найважливіша перевага. По-перше, в основі розрахунків лежать судження всіх учасників торгівлі. Мінова цінність визначається у взаємодії суб'єктивних оцінок всіх, хто приймає участь у продажах і покупках. По-друге, такий механізм дозволяє об'єктивно оцінити ефективність використання засобів виробництва. Неможливість при існуючих ринкових цінах працювати із прибутком показує, що є кращі способи ефективного використання засобів виробництва. По-третє, розрахунки, що опираються на мінові цінності, дозволяють створити єдину одиницю цінності.

У ринковій економіці цю функцію виконують гроші. Для того щоб одиниця цінності повною мірою була представлена в грошовому вираженні, необхідне виконання двох умов. Так, в обміні повинні брати участь не тільки предмети споживання, але й засоби виробництва. До того ж, необхідна наявність загальних коштів обміну — грошей, без яких неможливо привести всі економічні відносини до загального знаменника.

Тільки приватні власники можуть генерувати інформацію й приймати раціональні рішення. Приватна власність забезпечує необхідний ступінь економічної волі й, відповідно, створює стимули до того, щоб господарюючі суб'єкти робили правильні прогнози з урахуванням різних змінних в економіці, у тому числі й прогнози цін.

Критика інтервенціонізму. З початку ХХ ст. все більш поширюється концепція необхідності регулювання господарських процесів державними структурами — дирижизма (від *фр.* *dinger* —

управляти), або етатизму (від фр. *etat* — держава). Аналізуючи цю тенденцію, Л. Мізес використовує термін «інтервенціонізм» (від *interventio* — втручання). «Переконання, що капіталізм віджив своє й що прийдешня всебічна регламентація економічної активності одночасно й бажана, і неминуха, стало майже догмою». Л. Мізес вважав, що, незважаючи на протистояння двох таборів, комуністів і антикомуністів, їх поєднує загальна за суттю кінцева мета.

Учений категорично виступав проти ідеї третього шляху — між капіталізмом і соціалізмом, що зберігав би всі переваги капіталізму й соціалізму, усуваючи в той же час недоліки цих систем. Інтервенціонізм веде до нещастя й хаосу. Захисники інтервенціонізму — представники історичної школи, постінституціоналісти, заперечуючи закони економіки й обґрунтовуючи свої дії необхідністю встановлення соціальної справедливості, прагненням до більш справедливого розподілу доходів, підсилюють антидемократичні й диктаторські чинності, сприяють переходу до тоталітарного соціалізму. Вони не можуть усвідомити, що пропонувані ними міри, навпроти, породжують стан справ набагато гірший від попереднього, який намагалися поліпшити.

Л. Мізес є супротивником кейнсіанських методів регулювання економічних процесів.

Погляди Л. Мізеса не поділяла більшість представників економічної науки, але це лише стимулювало його наукову діяльність. «...Зовсім очевидно, що наша економічна теорія не досконала. Найбільш складна теорія, що, здається, задовольняє повністю нашу спрагу до знань, може в один день бути виправленою відповідно до нової теорії або витиснутою. Наука не дає нам абсолютну й остаточну впевненість. Вона дає нам гарантію в межах наших розумових здатностей і переважного стану наукової думки. Наукова система — усього лише одна станція в нескінченно прогресуючому пошуку знання». Він прагнув розширити можливості економічної науки, застерегти суспільство від впливу пагубних ідей.

2.3. Теорія спонтанного порядку Ф. Хайєка

У своїх дослідженнях Ф. Хайєк спирається на методологічну базу австрійської школи. Основним науковим підходом для нього є методологічний індивідуалізм і суб'єктивізм.

Розвиваючи принцип методологічного індивідуалізму, Ф. Хайєк звертає увагу на наявність зовсім різних трактувань терміна «індивідуалізм». У роботі *«Індивідуалізм: дійсний і помилковий»* (1945) він доводить, що відмова від принципів дійсного індивідуалізму

веде «до системи, у якій порядок створюється за допомогою прямих наказів». Такою системою, що протистоїть індивідуалізму, є соціалізм.

Дійсний індивідуалізм бере початок у навчаннях Д. Локка, Б. Мандевіля, Д. Юма, Д. Такера, А. Фергюсона, А. Сміта, Е. Берка, А. Токвіля. Помилковий індивідуалізм проповідували енциклопедисти, Руссо й фізіократи. Цей раціоналістичний індивідуалізм має тенденцію перероджуватися в соціалізм або колективізм.

Дійсний індивідуалізм — це теорія суспільства, спроба зрозуміти чинності, що визначають громадське життя людини, а також ряд політичних положень, виведених з даного уявлення про суспільство. Основне ствердження індивідуалізму полягає в тому, що «немає іншого шляху до пояснення соціальних феноменів, крім як через наше розуміння індивідуальних дій, звернених на інших людей і вихідних з їх очікуваної поведінки».

Цей аргумент спрямований проти колективістських теорій суспільства, які ігнорують фактор активно діючого індивіда. Помилкові індивідуалісти вважають, що суспільними процесами можна управляти, якщо вони поставлені під контроль індивідуального людського розуму, у той час як дійсні думають, що, «якщо надати людям волю, вони частіше досягнуть більшого, ніж міг би спроектувати або передбачити індивідуальний людський розум».

Ф. Хайєк пише: «...спонтанне співробітництво вільних людей часто створює речі більш великі, ніж їх індивідуальний розум зможе коли-небудь досягти в повній мірі». Саме в цьому суть відкриття класичною політичною економією принципу «невидимої руки», що стало основою розуміння не тільки економічного життя, але й соціальних явищ.

2.4. Теорія економічних порядків **В. Ойкена**

В. Ойкен (1891—1950), представник Фрайбурзької школи економіки, є автором теорії економічних порядків. У ролі критерію береться відмінність в способах регулювання господарської діяльності і в особах, які приймають рішення. Два типи господарств — це не два способи виробництва, а різні способи організації, відмінності в методах узгодження господарських планів і рішень.

Для того щоб вибратися з хаосу «історичної різноманітності», Ойкен пропонує використовувати методи наукової морфології, згідно з якою «історичне різноманіття сформувалося в результаті змішення відносно небагаточисельних чистих форм».

Кожна конкретна система формується із сукупності *шести* основних «величин»: потреб людей, природних умов, робочої сили, товарних запасів, технічних знань, правового і соціального порядку (якому надається особливе значення).

Основних «чистих форм (величин)» *шість*, а комбінацій з них — багато. В. Ойкен порівнює економічну морфологію з алфавітом. У формуванні економічних порядків приймає участь держава. Порядок не встановлюється самостійно. Його потрібно реалізувати. Але в результаті він стає не нав'язаним, а природним порядком, тому що приводить до дії міцні тенденції — індустріалізацію економіки, повну конкуренцію. Це відповідає природі людини, принципам економічної свободи.

Найбільш раціональний конкурентний порядок, що формується під впливом внутрішніх потенцій.

В. Ойкен розрізняє дві сфери економічної політики — політику порядків і політику регулювання.

Перша сфера — створення і удосконалення інституціональних порядків, тих реальних форм, в яких протікає діяльність фірм, організацій, приватних осіб.

Друга сфера — власне політика впливу на процес господарського розвитку. Головне — правовий і соціальний порядок, а не пряме втручання держави в економічний процес.

Основні проблеми, на яких зупинився В. Ойкен, викладені у двох роботах — «Основи національної економії» (1940) і «Основні принципи економічної політики» (1952).

Головну проблему Ойкен бачив у стримуванні монополій, відміні жорсткої системи державного регулювання. Теорія економічних порядків ставить на повістку дня проблему форм і меж втручання держави в економіку [38].

2.5. Економічна реформа Л. Ерхарда

Л. Ерхард (1897—1977) — економіст і «конструктор» нового господарського порядку. Він стверджував, що якщо перехід від ринкової економіки до планової не представляє особливих проблем, то заміна планової економіки вільним ринковим господарством досить важка.

Реформа, яка проводилась в Німеччині після поразки у війні, була підготовлена і проводилась рішуче й послідовно. За основу був прийнятий так званий Хомбурський план під керівництвом Л. Ерхарда.

Зростання цін було зупинене приблизно через півроку. До початку 1950 р. був перевищений довосенний рівень виробництва.

Успіх економічної реформи багато в чому був обумовлений складом факторів, серед яких визначальними були наявність грошової бази, порівняно дешева робоча сила, не задоволений попит населення, що активно впливав на виробництво.

Успіху економічної реформи сприяли також:

- підготовка, розробка і обговорення плану;
- суттєва фінансова і ресурсна підтримка зі сторони США та інших західних держав.

Економічна підтримка відбувалась за планом Маршалла. Уряд своєчасно корегував економічний курс.

Взагалі, плани Л. Ерхарда спиралися на грошову реформу, вільні ціни та підприємництво. Реформування економіки Західної Німеччини він розпочав із грошової реформи, щоб позбавитися знецінених грошей і запровадити тверду валюту. Уранці 21 червня 1948 р. рейхсмарку оголосили недійсною і замість старої рейхсмарки ввели нову валюту — дойчмарку. Кожний громадянин міг обміняти 60 рейхсмарок на дойчмарки у співвідношенні 1:1. Причому 40 дойчмарок виплачували одразу, а решту, 20, — через місяць. Пенсії і заробітну плату виплачували у новій валюті у співвідношенні 1:1.

Обмінний курс готівки і заощаджень установили 1:10, але розпоряджатися можна було лише половиною обмінної суми. Тимчасово «заморожену» другу половину пізніше розблоковували: 1/5 суми можна було забрати, 1/10 — вкласти в цінні папери, а решту, 70 %, вилучали з обігу. Грошові зобов'язання підприємств перераховувалися також у співвідношенні 1:10. Для виплати першої заробітної плати підприємства отримали готівку, а потім мали функціонувати за рахунок виробництва й збуту продукції. Зобов'язання банків та інших установ старої Німеччини здебільшого анулювалися. Новий емісійний банк — Банк німецьких земель регулював свої відносини з приватними банками, визначаючи розмір обов'язкових грошових резервів.

Через три дні після грошової почалася реформа цін, спрямована на відновлення ринкового механізму їх регулювання. Ціни було відпущено «на волю» відповідно до закону від 24 червня, ліквідовано адміністративний розподіл ресурсів, скасовано нормативні документи, які регулювали економічне життя. Перехід до вільного ціноутворення Л. Ерхард розглядав як передумову успішного економічного розвитку.

Розрегулювання цін і заробітної плати проводилося поступово. Зник «чорний ринок». Магазили заповнилися товарами, замість

пошуку продуктів люди стали дбати про їх виробництво. Інфляції майже не відчувалося. Ціни зросли лише на кілька відсотків, у такій самій пропорції, що й заробітна плата. Уже через півроку ціни стабілізувалися. Було ухвалено закон проти безпідставного завищення цін, видавали каталоги прийнятних цін, які враховували купівельну спроможність споживача. Разом з тим реформа не досягнула на систему відносин приватної власності на засоби виробництва.

У нових умовах побудови соціального ринкового господарства велике значення Л. Ерхард надавав ролі держави. Йдучи шляхом вільного економічного розвитку, держава міцно тримала основні важелі управління економікою. Вважалося, що відповідальність за економіку несе тільки держава, саме вона має забезпечити розумну рівновагу між ефективністю господарства й потребами соціальної політики. Керуючись цим, західнонімецький уряд активно підтримував галузі промисловості, які зазнавали труднощів, а інвесторам і підприємцям надавав пільги. Саме на це були спрямовані законодавчі акти про кредитну та податкову політику, антимонопольні й антикартельні укази тощо. Особливу роль відводили дрібному й середньому бізнесу. Уже до початку 50-х років у цьому секторі працювало більше половини зайнятого населення. У країнах Європейського Союзу на малих підприємствах працює приблизно 63 % всього населення і створюється 67 % ВВП, вони є головним середовищем, у якому народжуються талановиті підприємці. У 1954 р. рівень виробництва був удвічі вищий, ніж у 1936 р. На середину 50-х років ФРН вийшла на друге місце після США за розмірами золотих запасів. З 1952 р. експорт став перевищувати обсяг імпорту, і сальдо торговельного та платіжного балансу Німеччини стало позитивним. На кінець 60-х років Німеччина вийшла в передові країни Західної Європи і посіла друге місце після США за рівнем промислового виробництва.

Основними чинниками успіху реформ були менталітет німецького народу, його працездатність, досвід, схильність до дисципліни, готовність в ім'я майбутнього йти на тимчасові жертви, сприятливі соціально-економічні та політичні умови — приватна власність і підприємницькі структури, уміле використання допомоги за планом Маршалла тощо, вибір правильної стратегії економічних реформ і чітке визначення послідовності та етапів проведення їх, сильна політична воля до реформування і в процесі його, можливість вільного обміну поглядами для вибору напрямів та постановки завдань реформи й міцна особистість.

2.6. Концепція соціального ринкового господарства

Теоретичні основи соціально зорієнтованої форми ринкової економіки заклали економісти двох груп у німецькому ліберальному руслі 40—50-х років. З одного боку, ордоліберали, або представники Фрайбурзької школи, на чолі з В. Ойкеном і Ф. Бемом, з іншого — прихильники соціальної ринкової економіки, серед яких А. Мюллер-Армак (1901—1978) та Л. Ерхард (1897—1977).

Значний внесок у процес формування й реалізації концепції соціального ринкового господарства зробили німецький соціолог А. Рюстов (1885—1963) та В. Репке (1899—1966). Погляди ордолібералів і представників ліберального інтервенціонізму на роль держави мали значні розбіжності, проте саме їх покладено в основу концепції соціального ринкового господарства.

Концепція соціального ринкового господарства викладена в роботі А. Мюллер-Армака «Регулювання економіки й ринкове господарство» (1947). Автор визначив, що «соціальне ринкове господарство — це соціально-економічний устрій», за якого «цілеспрямовано організована економіка вільного ринку, що зберігається внаслідок регульованої системи конкуренції, надає більш надійну гарантію соціального прогресу — особливо тому, що соціальний прогрес на основі вільної системи, завдяки свідомій розробці заходів, що відповідають принципам вільного ринку, та перерозподілу доходів через державний бюджет, коли розвиток конкуренції формує економічну базу для соціальних заходів, може бути організованим більш ефективно» [3].

Серед основних умов створення соціальної ринкової економіки автор визначав:

- створення центральних адміністративно-правових органів, які під власну відповідальність забезпечують здійснення економічної та фінансової політики;
- здійснення податкової реформи шляхом зниження податкового навантаження до рівня, що стимулює особисту економічну зацікавленість у розширенні виробництва;
- реформування фінансової системи шляхом радикального зниження витрат і забезпечення бюджетної рівноваги для запобігання заборгованості;
- здійснення антимонопольної політики для усунення можливих зловживань влади в економіці;
- заміну тотально регульованої економіки соціальною ринковою економікою.

А. Мюллер-Армак розглядав соціальне ринкове господарство як таке, що визначає основу економічної та соціальної політики. Сут-

ність соціального ринкового господарства він вбачав у тому, щоб на противагу політиці економічного контролю, яка гальмує вільну ініціативу, з одного боку, та неконтрольованому ринковому механізмові, з іншого, запропонувати «соціальне рішення», що охоплює інші завдання.

Практична модель соціального ринкового господарства (соціально орієнтованої ринкової економіки) знайшла відображення в реформах західнонімецької економіки кінця сорокових — початку п'ятдесятих років минулого сторіччя.

2.7. Чиказька школа економічної думки: Френк Найт

Чиказьку школу представляє теоретик М. Фрідмен, а її засновником вважається економіст, філософ і соціолог Ф. Найт (1885—1972), який признавав пріоритетне значення «конкурентної економіки». Економісти цієї школи досліджують не стільки загальні, скільки окремі проблеми економічної науки (теорію поведінки, теорію інформації та ін.). Є відповідна специфіка і в методологічних підходах.

Згідно з поглядами Ф. Найта, закони економічної науки виводяться на основі логічних розсудів, інтуїтивно сформульованих вихідних постулатів. Економічна теорія призвана розглядати суто економічні процеси, абстрагуючись від технологічних, соціальних, структурних елементів. Ф. Найт вважав, що економічна теорія завжди абстрактна, вона змушена спиратись також і на інтуїтивне знання.

Основна праця Ф. Найта — «Ризик, невизначеність і прибуток» (1921). В ній розглядається процес створення прибутку. Прибуток, за Найтом, це не просто прибуток за управлінські послуги підприємця. В умовах стаціонарної економіки прибуток відсутній. Він створюється лише в специфічних умовах, його отримують ті підприємці, які у змозі передбачати несподівані зрушення в сфері виробництва й обміну, готові йти на ризик.

Ф. Найт пов'язує отримання прибутку з фактором невизначеності. Якщо б майбутнє було відоме, то прибуток був би неможливим. Прибуток — це результат ризику, інтуїції, удачі; свого роду премія за ризиковану справу.

Прибуток виникає в умовах невизначеності у відношенні того, що відбудеться завтра. В нормальних умовах виторг покриває всі альтернативні витрати; прибутку немає — він дорівнює нулю.

Будучи учнем і спадкоємцем Дж. Кларка, Ф. Найт полемізував із ним, стверджуючи, що прибуток — це не просто факторний до-

хід. В звичайних умовах підприємець як власник капіталу отримує процент (а не прибуток).

Відомий французький економіст Р. Барр писав: «Найт уявляє прибуток як компенсацію за ризик, якому піддається підприємець, який бере на себе всю невизначеність перспектив своєї справи». Функція підприємця полягає як раз у тому, щоб спробувати передбачити зміни в динамічній економіці й «направити діяльність фірми так, щоб забезпечити їй прибуток».

В розробці теорії прибутку приймали участь багато економістів.

Й. Шумпетер обґрунтував теорію новатора, який отримує прибуток за нововведення. Деякі автори пов'язують прибуток з функцією організації виробництва (А. Маршалл), з функцією пристосування до змін. Обґрунтування прибутку базується на аналізі різниць в структурі ринку і форм конкуренції (Ф. Махлуп). Кожен з підходів не є вичерпним, скоріш за все вони доповнюють один одного [43].

Послідовники Ф. Найта розвили його підхід. Одним з подовжувачів ідей «конкурентної економіки» є М. Фрідмен. Дж. Стіглер обґрунтував «принцип виживання».

Увага до теорій представників чиказької школи зросла в 70-ті рр., що пов'язано з розробкою ними проблем інфляції.

Контрольні питання

- 1 Які переваги капіталізму над соціалізмом виділяє Ф. Хайек?
- 2 Що передбачає «ідеальна» економіка Ф. Хайєка?
- 3 У чому особливість і своєрідність методології Ф. Хайєка?
- 4 У чому суть теоретичної конструкції чистої ринкової економіки Л. Мізеса?
- 5 Хто є автором теорії економічних порядків? В чому її суть?
- 6 Розкрийте сутність економічної реформи Л. Ерхарда.
- 7 Назвіть основні умови створення соціальної ринкової економіки.
- 8 Які проблеми досліджують економісти чиказької школи економічної думки?

Проблемно-логічні завдання

- 1 Що покладено в основу ідеї лібералізації економіки Ф. Хайєком?
- 2 Відомо, що Хайєк розглядав ринок як своєрідний інформаційний механізм, що забезпечує отримання не фрагментарних, а системних знань про економіку. Як ви це розумієте?

3 У чому згубність, на думку Хайєка, свідомого втручання в економіку?

4 Які теоретичні положення кейнсіанства стали об'єктом критики Хайєком?

5 Які три фундаментальні принципи у концепції В. Ойкена утворюють структурний каркас ладу ринкового господарства? Розкрийте їх.

6 У чому полягає відмінність англо-американської школи неолібералізму і німецького ордолібералізму? Яких загальних принципів притримувались неоліберали?

7 А. Мюллер відзначав, що «суть соціального ринкового господарства полягає в тому, що принцип свободи ринку поєднується з принципом соціального вирівнювання». Як ви це розумієте?

8 Які типи економічного устрою виділяє В. Ойкен, і в яких трьох формах вони реалізуються?

9 Які констатуючі принципи як передумови виникнення системи ринкового господарства виділяє В. Ойкен?

10 Відомо, що В. Ойкен запропонував регулюючі принципи, за допомогою яких державні інститути можуть впливати на підсумки і умови господарювання. Розкрийте їх.

11 В чому полягає відповідна специфіка дослідження проблем економічної науки представниками чиказької школи економічної думки? Наведіть приклади.

12 Які вчені приймали участь у розробці теорії прибутку? Обґрунтуйте їхні погляди. Наведіть приклади.

Тестові завдання

1 Економічний лібералізм — це теорія, основний принцип якої полягає:

а) у забезпеченні найбільшої свободи господарюючих суб'єктів;

б) ведучій ролі індивідуальної діяльності, що обумовлюється особистим інтересом;

в) ведучій ролі держави, впливі технічного прогресу, змінах у ринковому механізмі і має на увазі соціальні сторони економічних зрушень;

г) усі відповіді вірні;

д) вірні відповіді а) і б);

е) вірні відповіді а) і в);

ж) усі відповіді не вірні.

2 Особливості економічного лібералізму полягають у тому, що:

а) система ринкових відносин розглядається як найбільш ефективна форма господарювання, що створює найкращі умови для економічного розвитку і зростання;

б) відмітною рисою ринку є наявність «природного порядку», здатність системи до саморегулювання;

в) природний порядок забезпечує оптимальне поєднання приватних інтересів з інтересами суспільства;

г) свободи індивідуальної господарської діяльності перешкоджає утворення монополій, втручання держави;

д) усі відповіді вірні;

є) вірні відповіді а) і в);

ж) усі відповіді не вірні.

3 «Праві» погляди прихильників лібералізму полягають у наступному:

а) супротивники втручання держави;

б) проповідники абсолютної свободи;

в) гнучкий підхід до участі держави в економічній діяльності;

г) усі відповіді вірні;

д) вірні відповіді а) і б);

є) вірні відповіді б) і в);

ж) усі відповіді не вірні.

4 «Ліві» погляди прихильників лібералізму полягають у наступному:

а) супротивники втручання держави;

б) проповідники абсолютної свободи;

в) гнучкий підхід до участі держави в економічній діяльності;

г) усі відповіді вірні;

д) вірні відповіді а) і б);

є) вірні відповіді б) і в);

ж) усі відповіді не вірні.

5 В сучасних умовах під назвою «неоліберали» виступають школи:

а) чиказька (М. Фридмен);

б) лондонська (Ф. Хайєк);

в) фрайбурзька (В. Ойкен, Л. Ерхард);

г) шведська (Г. Мюрдаль);

д) усі відповіді вірні;

є) вірні відповіді а), б) і в);

ж) вірні відповіді б) і г);

з) усі відповіді не вірні.

6 Представником чиказької школи неолібералізму є:

- а) М. Фридмен;
- б) Ф. Хайск;
- в) В. Ойкен;
- г) Л. Ерхард;
- д) вірні відповіді в) і г);
- є) усі відповіді не вірні.

7 Представником лондонської школи неолібералізму є:

- а) М. Фридмен;
- б) Ф. Хайск;
- в) В. Ойкен;
- г) Л. Ерхард;
- д) вірні відповіді в) і г);
- є) усі відповіді не вірні.

8 Представником фрайбурзької школи неолібералізму є:

- а) М. Фридмен;
- б) Ф. Хайск;
- в) В. Ойкен;
- г) Л. Ерхард;
- д) вірні відповіді в) і г);
- є) усі відповіді не вірні.

9 Ф. Хайск — автор теорії:

- а) спонтанного порядку;
- б) економічного порядку;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

10 В. Ойкен — автор теорії:

- а) спонтанного порядку;
- б) економічного порядку;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

11 Особливості теорії спонтанного порядку Ф. Хайска:

- а) головний принцип — пріоритет свободи людини;
- б) в основі аналізу повинні лежати макроекономічні процеси;
- в) в основі аналізу повинні лежати мікроекономічні процеси;
- г) мета економіки, «суть — результат її власного розвитку»;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а), в) і г);
- ж) вірні відповіді а), б) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

12 На думку Ф. Хайска, існує два протилежних принципи формування соціально-економічного порядку:

- а) спонтанний, заснований на самовпорядкуванні;
- б) вихідний з можливості за розсудом людини свідомо будувати основні відносини й структури;
- в) економічний, заснований на вільному ринковому господарстві;
- г) вірні відповіді а) і б);
- д) вірні відповіді а) і в);
- е) усі відповіді вірні;
- ж) усі відповіді не вірні.

13 Основними критеріями навчання В. Ойкена про два типи господарства є:

- а) розходження у способах регулювання господарської діяльності;
- б) розходження в особах, що приймають рішення;
- в) масштаби, кількість складових одиниць господарства постійно ростуть;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

14 Конкретна економічна система, на думку В. Ойкена, формується з наступних «величин»:

- а) потреб людей;
- б) природних умов;
- в) робочої сили;
- г) товарних запасів;
- д) технічних знань;
- е) правового порядку;
- ж) соціального порядку;
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді а), б) і в);
- к) вірні відповіді а), б), д) і е);
- л) усі відповіді не вірні.

15 В. Ойкен розрізняє наступні сфери економічної політики:

- а) політику порядку;
- б) політику регулювання;
- в) політику фінансування;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

16 Політика порядку В. Ойкена включає:

- а) створення й удосконалювання інституціональних порядків, за якими протікає діяльність фірм, організацій, приватних осіб;
- б) значне втручання держави;
- в) правовий і соціальний порядок;
- г) непряме втручання держави в економічний процес;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді а) і г);
- з) вірні відповіді в) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

17 Політика регулювання В. Ойкена включає:

- а) створення й удосконалювання інституціональних порядків, за якими протікає діяльність фірм, організацій, приватних осіб;
- б) значне втручання держави;
- в) правовий і соціальний порядок;
- г) непряме втручання держави в економічний процес;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді а) і г);
- з) вірні відповіді в) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

18 Яка теорія стала методологічною основою «соціального ринкового господарства», встановленого в Німеччині в післявоєнний період?

- а) теорія економічних порядків В. Ойкена;
- б) теорія спонтанного порядку Ф. Хайека;
- в) економічна реформа Л. Ерхарда;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

19 Суть теорії економічних порядків В. Ойкена:

- а) ставить на порядок денний проблему форм і границь втручання держави в економіку;
- б) заперечує планування соціально-економічного порядку за визначеними цільовими критеріями;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

20 Суть теорії спонтанного порядку Ф. Хайєка:

- а) ставить на порядок денний проблему форм і границь втручання держави в економіку;
- б) заперечує планування соціально-економічного порядку за визначеними цільовими критеріями;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

21 Західна Німеччина була виведена з кризового стану наприкінці 40-х рр. завдяки проведенню:

- а) економічної реформи;
- б) грошової реформи;
- в) аграрної реформи;
- г) валютної реформи;
- д) усі відповіді вірні;
- е) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді а) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

22 Найважливішою передумовою проведення загальної реформи німецької економіки стала:

- а) грошова реформа;
- б) аграрна реформа;
- в) земельна реформа;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

23 Фактори, що обумовили успіх економічної реформи Л. Ерхарда у Німеччині:

- а) наявність збереженої матеріальної бази;
- б) порівняно дешева робоча сила;
- в) активно впливає на виробництво не задоволений попит населення;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) усі відповіді не вірні.

24 Успіху економічної реформи Л. Ерхарда в Німеччині сприяли:

- а) ретельна підготовка, розробка й обговорення Хомбурзького плану;
- б) істотна фінансова й ресурсна підтримка з боку США та інших західних держав;

- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

25 Особливості проведення економічної реформи Л. Ерхарда у Німеччині:

- а) економічна допомога здійснювалася за планом Маршалла;
- б) держава підтримувала галузі, що зазнавали труднощів;
- в) інвесторам і підприємцям надавалися податкові пільги;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді б) і в);
- е) усі відповіді не вірні.

26 Термін «соціальне ринкове господарство» першим запропонував:

- а) Ф. Хайек;
- б) В. Ойкен;
- в) А. Мюллер-Армак;
- г) Л. Ерхард;
- д) усі відповіді вірні;
- е) усі відповіді не вірні.

27 Модель соціального ринкового господарства зобов'язана своєю популярністю:

- а) ефективній економічній політиці Л. Ерхарда;
- б) теорії спонтанного порядку Ф. Хайека;
- в) теорії економічних порядків В. Ойкена;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

28 Політика «середнього шляху» була спрямована:

- а) на згладжування соціальних протиріч;
- б) усіяку підтримку підприємництва;
- в) створення умов для росту життєвого рівня середніх верств;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

29 Модель західнонімецької економіки і соціально-економічна програма:

- а) відрізняються від теоретичної концепції неолібералів;
- б) збігаються з теоретичною концепцією неолібералів;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

30 Відмітні риси соціального ринкового господарства як теоретичної основи соціально-економічної програми:

- а) обґрунтування особливої ролі держави;
- б) вироблення й проведення чіткої економічної політики, у тому числі специфічної соціальної політики;
- в) усілякий розвиток конкуренції як фактора системи порядку;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- е) усі відповіді не вірні.

31 Основні цілі соціальної політики Німеччини:

- а) забезпечення соціальної справедливості: справедливий розподіл виробничих благ серед усіх членів суспільства;
- б) соціальний захист, що охороняє населення від соціальних ризиків;
- в) досягнення згоди всіх соціальних груп у цілому з існуючим порядком речей;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді б) і в);
- е) усі відповіді не вірні.

32 Економісти чиказької школи досліджують наступні проблеми економічної науки:

- а) теорію споживацької поведінки;
- б) теорію інформації;
- в) теорію прибутку;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) усі відповіді не вірні.

33 Прибуток, за трактуванням Ф. Найта:

- а) не просто доход за управлінські послуги підприємця;
- б) в умовах стаціонарної економіки прибуток відсутній;
- в) утворюється лише в специфічних умовах;
- г) одержують ті підприємці, що здатні передбачати несподівані зміни в сфері виробництва й обміну, готові йти на ризик;
- д) усі відповіді вірні;
- е) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

34 Теорія прибутку Ф. Найта пов'язана із:

- а) теорією новатора Й. Шумпетера;
- б) теорією організації виробництва А. Маршалла;

- в) теорією конкуренції Ф. Махлупа;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) усі відповіді не вірні.

35 Особливості економічних поглядів представників неоліберального напрямку:

- а) визнання вирішальної ролі приватної власності;
- б) наявність принципу свободи підприємницької діяльності;
- в) забезпечення умов для всілякого розвитку конкуренції як визначального елемента ринкового механізму;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) усі відповіді не вірні.

3.1. Теоретичні засади монетаризму, його еволюція та особливості

Поєднання підходів і монетарної концепції державного регулювання характеризувало особливий напрям неоліберальної школи, що згодом отримав назву монетаризму — самостійної економічної течії, в основі якої лежить уявлення про грошову масу як визначальний фактор господарської кон'юнктури, рівня цін, обсягу доходу, зайнятості і макроекономічної рівноваги в цілому.

Значний вплив на формування монетаризму справили теорії американських економістів 20—40-х рр. Г. Саймонса, І. Фішера, Ф. Найта. Та особливого поширення монетаризм як варіант неолібералізму набув у США наприкінці 40-х — початку 50-х рр. Він став реакцією на тривале ігнорування його економічною наукою. Цей період характеризувався виникненням низки монетарних теорій, що пояснювали природу циклічного розвитку та пропонували монетарні рецепти стабілізації.

Американський монетаризм зародився у вченні чиказької економічної школи, яке розроблялось двома поколіннями професорів Чиказького університету. Основоположником та інтелектуальним лідером сучасного монетаризму став видатний американський економіст, Нобелівський лауреат Мілтон Фрідмен (1912—2006). Основні монетаристські ідеї М.Фрідмен виклав у фундаментальній праці «Монетарна історія США. 1867—1960» (написаній у співавторстві з іншим представником чиказької школи — Ганною Шварц).

Монетаризм як система економічних поглядів став альтернативою неокейнсіанській концепції у зв'язку з неспроможністю останньої розв'язати проблеми економічного розвитку США у 50—60-х рр. Економічні ідеї сучасного монетаризму й кейнсіанства діаметрально протилежні насамперед у питанні про внутрішню стабільність ринкової економіки й ролі держави у її забезпеченні.

Як відомо, кейнсіанська концепція стверджує, що ринковий механізм неспроможний забезпечити макроекономічну рівновагу і

динамічне економічне зростання без суттєвої допомоги державного регулювання. Монетаристи ж вважають вплив держави на економічні процеси багато у чому навіть шкідливим. Вони переконані, що тільки повна економічна свобода й вільне підприємництво спроможні забезпечити стабільність і ефективність економічного розвитку. Монетаристи однозначні в оцінці негативного впливу держави на економіку. Вони стверджують, що держава, проводячи антициклічну фіскальну політику з метою регулювання сукупного попиту, норми нагромадження, споживання й інвестицій, сама цього не бажаючи, порушує економічну рівновагу й посилює циклічні коливання. М. Фрідмен вважає, що пряме державне регулювання дає ефект із запізненням (часовим лагом) у 8—14 місяців, тобто тоді, коли потрібний прямо протилежний вплив.

Монетаристи роблять висновок, що державне централізоване управління й регулювання економіки є бюрократичним, шкідливим для приватної ініціативи й свободи людини, тому державний сектор в економіці, на їх думку, повинен бути якомога меншим. Основним засобом економічного регулювання Фрідмен та його послідовники вважають монетарну (грошову) систему, через яку можливо й необхідно розв'язувати усі економічні проблеми країни.

Якщо концепція Дж. М. Кейнса сформувалась на тлі критики класичної та неокласичної теорій (так звана «кейнсіанська революція»), то монетаризм часто називають контрреволюцією, що вказує, насамперед, на його опозиційність до кейнсіанства.

Сам термін «монетаризм» вперше використав американський економіст К. Бруннер у 1968 р. для визначення загальнотеоретичного підходу, що визнає виняткову важливість грошей в економіці, вважає грошову масу й темпи її зміни головним фактором економічної кон'юнктури та вказує на пріоритет особливого типу грошово-кредитної політики — прямого регулювання темпів зростання грошової маси на протипагу іншим методам впливу, насамперед, фіскальній політиці та грошово-кредитному регулюванню, орієнтованому на вплив через процентні ставки [22; 23].

Крім Мілтона Фрідмена, представниками монетаризму, які здійснили вагомий внесок у розвиток даної концепції, є Г. Шварц, К. Бруннер, А. Мелцер, Р. Кейган, Д. Фенд, Р. Селден, Д. Лейдлер.

Теоретичною основою сучасного монетаризму виступають: кількісна теорія грошей, яка започаткована ще у XVI столітті, продовжена Д. Юмом та Д. Рікардо; дослідження неокласичної школи початку XX століття, насамперед, рівняння обміну І. Фішера і теорія касових залишків кембриджської школи; теорія відносних цін А. Маршалла, модель ринкової рівноваги Л. Вальраса. Монетаризм розвиває й критично переосмислює також теоретичні ідеї своїх

опонентів, зокрема короткостроковий варіант кривої Філіпса, кейнсіанську теорію грошей та рівноваги на товарному й грошовому ринках IS-LM.

Методологію дослідження економічних явищ і процесів, що використовують монетаристи, можна охарактеризувати як неопозитивізм. М. Фрідмен вважає, що економічна теорія — передусім, наука позитивна, яка вивчає вплив на економічний розвиток усієї сукупності факторів і розглядає економіку такою, якою вона є насправді. Він стверджує, що критики економічної теорії, як правило, оцінювали її передумови, а не висновки. З його точки зору, цінність економічної теорії визначається не реалістичністю її передумов, а точністю її прогнозів. Результатом теорії мають стати певні постулати, висновки, передбачення, що піддаються емпіричній перевірці, підтверджуються досвідом, є придатними для пояснення теперішнього розвитку й прогнозування майбутнього.

Теоретичні положення й рекомендації монетаристів стали основою для проведення політики стабілізації економіки й боротьби з інфляцією у США та Англії у 80-х рр. XX століття — так звані «рейганоміка» і «тетчеризм».

Практика засвідчила, що консервативні уряди США та європейських країн на початку 80-х рр., застосувавши монетаристські рекомендації, досягли певних позитивних результатів, зокрема: вдалося обмежити інфляцію, знизити бюджетні дефіцити, зміцнити національні валюти, підвищити ефективність виробництва (зросла продуктивність праці, знизилась енерго- і матеріаломісткість продукції), полегшити перелив капіталу, що забезпечило здійснення структурної перебудови економіки.

Проте, довгострокові наслідки монетаристської політики є доволі неоднозначними — зменшення середньорічних темпів економічного зростання, збільшення рівня безробіття, зростання соціальної нерівності, скорочення соціальних виплат. Узагальнюючи, можна відзначити такі основні постулати монетаризму:

- методологія неопозитивізму;
- внутрішня стійкість ринкової економіки, її здатність до саморегулювання;
- розвиток кількісної теорії грошей, визнання їх нейтральності щодо реальних величин у довгостроковому періоді;
- грошова теорія економічного циклу та інфляції;
- стабільність функції попиту на гроші на основі теорії перманентного доходу;
- обґрунтування вертикальної довгострокової кривої Філіпса на основі концепції природного рівня безробіття й теорії адаптивних очікувань;

- критика дискреційної кейнсіанської політики «точного на-строювання» економіки і обґрунтування стабільної монетарної політики на основі «грошового правила»;

- теорія гнучких валютних курсів та «імпортованої інфляції».

Монетаристська теоретична конструкція знайшла відображення у теоріях нового напрямку сучасної економічної думки — сучасному консерватизмі (див. розділ 4) — теоріях «раціональних очікувань» та «економіки пропозиції».

3.2. Основні постулати економічної доктрини М. Фрідмена

Мілтон Фрідмен (1912—2006) працював у Національному бюро економічних досліджень, де під керівництвом майбутнього нобелівського лауреата Саймона Кузнеця досліджував структуру доходів, у державній скарбниці США та у відділі військових досліджень Колумбійського університету. В 1962 р. став професором економіки Чиказького університету, де працював до своєї офіційної відставки у 1977 р.

У жовтні 1976 р. за досягнення в галузі аналізу споживання, історії та теорії грошового обігу та демонстрацію труднощів стабілізаційної політики Мілтон Фрідмен був удостоєний премії Альфреда Нобеля з економіки.

Саме М. Фрідмен відіграв основну роль у формуванні й утвердженні монетарної доктрини. Його теоретичний доробок став основою політики стабілізації економіки й боротьби з інфляцією у США та Англії у 80-х рр. XX століття — знамениті «рейганоміка» та «тетчеризм». Після кейнсіанства концепція монетаризму стала ще одним прикладом прямого впливу економічної теорії на економічну політику та економічний розвиток США та західноєвропейських країн.

У своїй інтерпретації кількісної теорії грошей М. Фрідмен виходив з того, що гроші для економічних агентів є одним із видів капітальних активів, формою володіння багатством. Тому він використовує «портфельний підхід» до грошей і вважає, що попит на гроші залежить від рівня особистих доходів, рівня цін (зміни купівельної спроможності грошей), доходності інших фінансових активів (акцій та облігацій) та величини процентних ставок (які відображають витрати, пов'язані із заощадженням грошей). При цьому, на відміну від Дж. Кейнса, М. Фрідмен вважав вплив процента на грошовий попит незначним й нехтував ним.

Величина попиту на гроші є результатом оптимізації співвідношення доходності різних альтернативних форм багатства і зале-

жить від існуючих або очікуваних відносних цін різних активів. Якщо граничні доходи на всі можливі форми активів зрівнюються, досягається оптимум. У тому випадку, коли величина граничних доходів неоднакова, економічні агенти змінюють структуру багатства шляхом збільшення частки активів, здатних принести більший дохід, або за рахунок скорочення менш прибуткових об'єктів вкладення [13].

Попит на гроші М. Фрідмен вважав величиною відносно сталою. Пояснював він це на основі теорії перманентного доходу.

Відомо, що Дж. М. Кейнс, дослідивши взаємозв'язок споживання і доходу, сформулював поняття споживчої функції та основний психологічний закон — із зростанням доходів частка заощаджень зростає, а частка споживання зменшується, що скорочує сукупний попит. За Кейнсом, гранична схильність до споживання (MPC), тобто відношення приросту споживання до приросту доходу, є меншою за одиницю ($0 < MPC < 1$).

Проте, нобелівський лауреат Саймон Кузнец виявив, що у США частка заощаджень протягом минулого століття не збільшувалась. Це суперечило твердженню про те, що $MPC < 1$. Парадокс був розв'язаний теорією перманентного доходу М. Фрідмена. Ця теорія була представлена у 1957 р. в його праці «Теорія функції споживання».

Відправною точкою для моделі М. Фрідмена став той факт, що домашні господарства намагаються вирівняти обсяги споживання в часі, тобто їх споживання залежить не тільки від поточного доходу, але й від очікуваного доходу у майбутньому. Фрідмен виходив із того, що домашні господарства надають перевагу рівномірній (протягом життя) траєкторії споживання порівняно із нерівномірною.

У зв'язку із цим він вводить поняття перманентного доходу — це дохід, на отримання якого споживач розраховує упродовж тривалого періоду життя, враховуючи свій вік, освіту та існуючу модель споживання. Емпіричні дані доводять, що MPC із перманентного доходу є сталою величиною і дорівнює 1. Тимчасовий або випадковий дохід відображує вплив усіх інших факторів, які людина відносить до випадкових, хоч вони можуть бути передбачуваними результатами дії таких сил, як, наприклад, циклічні зміни у діловій активності. Джерела випадкового доходу найрізноманітніші: від несподіваного отримання спадку до виграшу у лотереї. Особливо підкреслюється елемент непередбачуваності, несподіваності в отриманні тимчасового доходу. За теорією М. Фрідмена, більша частина тимчасового доходу заощаджується. Емпіричні дослідження доводять, що MPC із тимчасового доходу знаходиться в інтервалі між 0,2 і 0,3, тоді як MPC із перманентного доходу, як зазначалось, дорівнює 1.

Монетаристи вважали, що попит на гроші є відносно сталим (це витікає з теорії перманентного доходу). Так само сталою є й швидкість обороту грошей (що знайшло емпіричне підтвердження). Останні два положення є вихідними в монетаристській теорії економічного циклу та інфляції.

3.3. Проблеми циклічності та інфляції в інтерпретації М. Фрідмена

Важливе місце в монетарній концепції займає теорія економічного циклу. В її основі лежить ідея про стабільний попит на готівку (наявні гроші) й безготівкові запаси (чекові депозити) й нестабільну пропозицію грошей. Якщо центральний банк країни, міркують монетаристи, здійснить емісію (випуск в обіг) надмірної або недостатньої кількості грошей, то у першому випадку це приведе до інфляції, а у другому — до кризи неплатежів. Тому причини економічної нестабільності вбачаються у зіштовхуванні стабільного попиту на гроші та їх нестабільної пропозиції. Такий висновок М. Фрідмен зробив на основі узагальнення статистичних даних про взаємозв'язок між змінами темпів зростання грошової маси й циклічними коливання в економіці США за 1867—1960 роки. Засобом прямого співставлення змін грошової маси й доходу протягом 20 економічних циклів М. Фрідмен (разом із Г. Шварц) виявив загальну закономірність, за якою зміни грошової пропозиції на кілька місяців випереджують зміну обсягу доходу та інших макроекономічних показників на усіх стадіях (фазах) економічного циклу. Поворотні пункти у динаміці грошової маси незмінно передували поворотним точкам економічного циклу.

Проведений аналіз дав підстави стверджувати: причиною економічної циклічності є зміна темпів зростання грошової маси. Зокрема, економічний спад пов'язується із зниженням темпів зростання кількості грошей або навіть зменшенням їх пропозиції порівняно з попитом. Особливо чітко цей зв'язок проявився у роки так званої «Великої депресії» — найглибшої кризи 1929—1933 рр., коли пропозиція грошей скоротилась на 35,2 відсотка, що й зумовило економічний крах.

Виходячи з даних аналізу, Фрідмен стверджує, що кризові явища виникають не як наслідок внутрішньої нестійкості ринкової економіки, а є результатом помилкової грошово-кредитної політики держави (центрального банку країни). У випадку «Великої депресії» така помилкова політика спровокувала «грошовий голод», наслідком якого були неплатежі за угодами, різке

скорочення нагромадження, падіння виробництва, масове безробіття.

Висновок про те, що зміна грошової маси є причиною зміни обсягу номінального національного доходу й передусе йому, що економічна криза та інфляція зумовлені непередбачуваною поведінкою готівкової пропозиції, лежить в основі монетарної теорії циклу. Це положення визначає зміст і основні напрями монетарної антициклічної та антиінфляційної політики, яка ґрунтується на трьох основних принципах.

Перший принцип — це визначення часового лагу (запізнення) в одержанні ефекту від грошової політики. Під впливом останньої зміни грошової пропозиції відбуваються із запізненням, виявившись через 8-14 місяців після здійснення якогось заходу кредитно-грошової політики.

Другий принцип полягає у тому, що збалансований розвиток економіки вимагає неухильного забезпечення сталого і стабільного збільшення грошової маси. Монетаристи вважають, що грошово-кредитна система повинна стабілізувати не проценту ставку, як думають кейнсіанці, а темпи зростання грошової пропозиції. З цього положення Фрідмен вивів так зване «грошове правило», згідно з яким грошова пропозиція повинна зростати щорічно тими ж темпами, що й реальний валовий національний продукт (від 3 до 5 відсотків на рік). Таке правило, на думку Фрідмена, усуває непередбачений вплив на економіку антициклічної кредитно-грошової політики.

Третій принцип зводиться до рекомендацій кардинального скорочення державних витрат та перебудови економічних функцій держави, котру монетаристи однозначно визнають головним винуватцем інфляційних процесів. Держава спричиняє інфляцію, здійснюючи додаткову грошову емісію, встановлюючи високий рівень податків.

Виходячи із вказаних принципів, М. Фрідмен та інші монетаристи розробили основні напрями монетарної політики, які було названо політикою «дешевих» чи «дорогих» грошей.

Політика «дешевих» грошей має за мету зробити кредит дешевим і легкодоступним, щоб збільшити обсяг сукупних витрат і зайнятості за умов економічного спаду чи депресії. Це — антициклічна кредитно-грошова політика.

Політика «дорогих» грошей полягає в обмеженні пропозиції грошей, щоб зменшити сукупні витрати і стримати інфляцію, тобто це — антиінфляційна політика.

Якщо припустити, як це роблять монетаристи, що реальний обсяг виробництва (Q) — це екзогенна (зовнішня, задана) величина,

яка визначається наявністю ресурсів, технологій та перевагами споживачів, і якщо швидкість обороту грошей (V) достатньо стабільна, то тоді за рівнянням Ірвінга Фішера зміни у грошовій масі (M) трансформуються у зміни загального рівня цін (P). Не випадково М. Фрідмен вважав, що «інфляція... завжди і всюди є грошовим феноменом. Вона виникає через те, що збільшення грошей в обігу випереджає випуск продукції». Відповідно до того, що попит на гроші є стабільним, основною причиною інфляції, так само, як і циклічних коливань, визнано зміни у пропозиції грошей. Згідно з монетаристською теорією основна причина інфляції пов'язана з надлишком грошової маси, тобто головну увагу приділено інфляції попиту. Цей надлишок, як правило, утворюється при проведенні політики грошового стимулювання сукупного попиту [25].

$$P = MV/Q \quad (3.1)$$

Варто підкреслити, що відповідно до традицій кількісної теорії грошей, монетаризм визнає довгострокову нейтральність грошей. Це означає, що зміна грошової маси в довгому періоді впливає виключно на номінальні змінні (на загальний рівень цін), а не на реальні обсяги виробництва. Проте, за визнанням більшості монетаристів, в короткостроковому періоді зміни у грошовій масі (M) зачіпають поряд із цінами (P) й реальні обсяги виробництва (Q). Оскільки цей зв'язок між грошовою масою і випуском продукції, на їх думку, є надто ненадійним, мінливим, то вони вважають його непридатним для цілей короткострокового регулювання.

3.4. Концепція «природного безробіття» М. Фрідмена

Концепція природного рівня безробіття вперше була запропонована М. Фрідменом в його Президентському зверненні 1967 р. до Американської Економічної Асоціації. Ця робота під назвою «Роль грошової політики» (1968 р.), на думку М. Блауга, «напевно, найбільш впливова робота з макроекономіки в післявоєнний період». Варто відзначити, що теорію природного рівня безробіття незалежно від М. Фрідмена розробляв Е. Фелпс із Колумбійського університету.

Поняття «природного рівня безробіття» не означає, що цей рівень є незмінним, адже деякі його детермінанти мають інституційний характер (наприклад, існування профспілок), а деякі — законодавчий (закон про мінімальну заробітну плату). Природний рівень безробіття (ПРБ) можна визначити як такий, що не прискорює ін-

фляцію. Або, як відзначає М. Блауг, «...ПРБ — це такий рівень безробіття, який стримує на незмінному рівні реальну зарплату і за умови нульового приросту продуктивності праці підтримує незмінним рівень цін» [4].

Характеристики кривої Філіпса в коротко- та довгострокову періодах монетаристи здійснюють на основі концепції природного рівня безробіття та теорії адаптивних очікувань.

При адаптивних очікуваннях економічні суб'єкти прогнозують майбутню інфляцію виходячи з даних про її рівень у минулому, а також того, наскільки виявились хибними їх очікування в минулому відносно теперішнього стану. Цей механізм можна описати наступною формулою:

$$P^e_{+1} = P^e + v(P - P^e). \quad (3.2)$$

Інтерпретація рівняння є дуже простою. Очікування відносно інфляції в майбутньому періоді (P^e_{+1}) дорівнюють очікуванням щодо інфляції в поточному періоді (P^e), скорегованим на будь-яку похибку прогнозу, що виявилась протягом поточного періоду ($P - P^e$). Тобто, якщо інфляція в поточному періоді виявиться більшою за прогнозовану, то інфляція, на яку очікують в майбутньому, корегується в бік збільшення; якщо ж фактична інфляція виявиться меншою за прогнозовану, то очікувана в майбутньому інфляція корегується в бік зменшення. Припустимо, що ПРБ в економічній системі дорівнює 4%. Це означає, що за даного рівня безробіття зарплата й ціни є стійкими й усі очікують на підставі минулого досвіду, що вони залишаться стійкими й на майбутнє. Ця ситуація представлена точкою А на рис. 1. Тепер проведемо нову криву Філіпса через точку ПРБ = U^* : вона проведена виходячи із того, що усі очікують стабільних цін ($P^e = 0$). Припустимо тепер, що уряд вважає рівень безробіття $U^* = 4\%$ занадто високим і починає грошову й фіскальну експансію з метою зниження рівня безробіття. Розширення сукупного попиту підвищує і ціни на товари, і рівень зарплати, проте, перші набагато швидше реагують на збільшення попиту, ніж зарплата. За цін, що зростають швидше, ніж грошова зарплата, реальна зарплата зменшується. Падіння реальної зарплати спонукає підприємців збільшувати обсяги виробництва й зайнятість. Робітники ж усе ще очікують стабільних цін і оцінюють зростання грошової зарплати як збільшення реальної (така асиметрія в реакції підприємців і робітників є суттєвим елементом фрідменовської теорії). Тепер безробіття знизилось до рівня U_1 , проте інфляція цін і зарплати складає вже 3%. Економічна ситуація переміщується з точки А у точку В. Робітники починають розуміти, що їх

прогноз відносно інфляції не підтвердився, а реальна зарплата не зросла. Тому вони будуть залишати свої робочі місця, і економічна ситуація переміститься із точки В у точку С, що відновлює попередній ПРБ U^* , проте за більш високого рівня інфляції. Якщо ж уряд буде й надалі намагатись зменшити безробіття нижче за природний його рівень, то економіка повернеться до ПРБ за ще більш високого рівня інфляції.

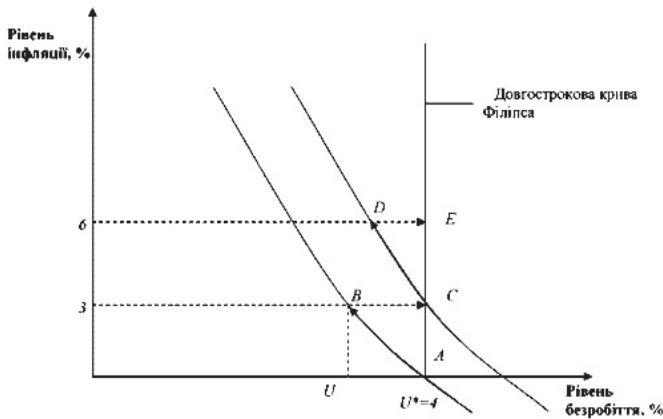

Рис. 1. Короткострокові й довгострокова криві Філіпса

Таким чином, на думку монетаристів, в довгостроковій перспективі існує вибір між прискоренням інфляції і рівнем безробіття, а не між рівнем інфляції і безробіттям. Зрештою, більш високий рівень інфляції обумовлює тимчасове, а не постійне зниження безробіття. Висока інфляція залишається, а безробіття повертається до природного рівня. Таким чином, довгострокова крива Філіпса є вертикальною, тобто природний рівень безробіття може поєднуватись з будь-яким стабільним рівнем інфляції.

У своїй Нобелівській лекції у 1976 р. М. Фрідмен відзначив, що «стагфляція», тобто одночасне існування безробіття та інфляції поступила «слампфляції», співіснуванню зростаючого безробіття й зростаючих темпів інфляції. Тобто вертикальна крива Філіпса набула позитивного нахилу. Фрідмен припустив, що це пов'язано з тим, що інфляція в розвинених країнах не тільки посилилась, але стала ще більш непередбачуваною. На його думку, різкі коливання річного темпу інфляції вносять в кожну ринкову угоду додатковий елемент невизначеності, що знижує економічну ефективність і відхиляє криву Філіпса вправо.

Загалом, теоретичні ідеї монетаризму та рекомендації в галузі грошово-кредитного регулювання широко застосовувались на практиці, починаючи з 80-х років, у США, Великій Британії та інших ринкових країнах. Вони дали позитивні результати в стабілізації ринкової економіки й лягли в основу так званого неоконсервативного напрямку в економічній політиці.

Контрольні питання

- 1 Розкрийте теоретичні засади монетаризму.
- 2 В чому суть економічної доктрини М. Фрідмена?
- 3 Розкрийте суть теорії економічного циклу та інфляції в інтерпретації М. Фрідмена.
- 4 Що означає «природний рівень безробіття»?

Проблемно-логічні завдання

- 1 Проілюструйте економічні ідеї сучасного монетаризму. Наведіть порівняльну характеристику поглядів монетаристів та кейнсіанців. В чому суттєві відмінності цих теорій?
- 2 Де й коли на практиці були використані теоретичні положення і рекомендації монетаристів? В чому їх сутність?
- 3 Назвіть основні постулати монетаризму. Відповідь обґрунтуйте та проілюструйте прикладами.
- 4 У зв'язку із чим М. Фрідмен в своїх дослідженнях вводить поняття «перманентного доходу»?
- 5 На думку М. Фрідмена, причини економічної нестабільності вбачаються у зштовхуванні стабільного попиту на гроші та їх нестабільної пропозиції. На основі чого він зробив такий висновок? Обґрунтуйте.
- 6 Назвіть основні принципи, на яких ґрунтується монетарна антициклічна та антиінфляційна політика. Відповідь обґрунтуйте.
- 7 На думку монетаристів, в довгостроковій перспективі існує вибір між прискоренням інфляції і рівнем безробіття, не навпаки. Поясніть це твердження. Наведіть приклади. Обґрунтуйте відповідь.

Тестові завдання

1 Основоположником та інтелектуальним лідером сучасного монетаризму є:

- а) Ф. Найт;
- б) М. Фрідмен;
- в) І. Фішер.

2 Економічні ідеї сучасного монетаризму і кейнсіанства:

- а) діаметрально протилежні;
- б) однакові за змістом;
- в) доповнюють одна одну.

3 Теоретичною основою сучасного монетаризму виступають:

- а) кількісна теорія грошей;
- б) дослідження неокласичної школи початку ХХ ст.;
- в) теорія відносних цін А. Маршала;
- г) модель ринкової рівноваги Л. Вальраса;
- д) всі відповіді вірні.

4 Теоретичні положення й рекомендації монетаристів стали основою для проведення:

- а) «рейганоміки»;
- б) «тетчеризму»;
- в) всі відповіді вірні.

5 Основні принципи антициклічної і антиінфляційної політики:

- а) визначення часового лагу (запізнення) в отриманні ефекту від грошової політики;
- б) забезпечення сталого й стабільного збільшення грошової маси;
- в) кардинальне скорочення державних витрат та перебудова економічних функцій держави;
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді не вірні.

6 Основні напрями монетарної політики:

- а) політика «дешевих» грошей;
- б) політика «дорогих» грошей;
- в) всі відповіді вірні;
- г) всі відповіді не вірні.

7 Концепція природного рівня безробіття була запропонована:

- а) М. Фрідменом;
- б) Ф. Найтом;
- в) М. Блаугом;
- г) І. Фішером.

Наприкінці 70-х рр. на Заході, передусім у США, відбувається відродження консервативних традицій в економічній теорії. Вони впевнено захоплюють колишні позиції кейнсіанства та соціал-реформізму.

Засади неокласичних ідей відображалися в неоліберальних теоріях та теоріях економічного зростання, використовувались як методологічна база досліджень у контексті визначення міжрегулюючого впливу держави.

Проте самі доктрини «неокласичного відродження» характеризуються крайнім радикалізмом, заперечують необхідність втручання держави в економіку і за теоретико-методологічними підходами є суто неокласичними. Незважаючи на певні відмінності, їм притаманний ряд спільних ознак: вони виходять з того, що життєздатність капіталістичної системи зумовлюється внутрішніми стимулами економічного розвитку; головна цінність суспільства — не соціальна справедливість, а свобода; гарантом загальної свободи є економічна свобода, яка ототожнюється з ринком, конкуренцією. Представники цього крила неокласичної школи рішуче виступили проти активного втручання держави в економіку, не погоджуючись навіть на ту обмежену роль, яку визнавав за нею, наприклад, Фрідмен.

Ідеї консерватизму втілено в низці економічних теорій, у тому числі в теоріях «раціональних очікувань» та «економіки пропозиції».

4.1. Теорія раціональних очікувань

У 60—70-х рр. зростає розуміння того, що регулюючого впливу держави недостатньо для забезпечення збалансованого та стабільного економічного зростання, оскільки такий вплив не враховує дії чинників, що не підлягають кількісному оцінюванню, наприклад інформації і прогнозів.

Існує два підходи до оцінки очікувань — «адаптивні очікування» і «раціональні очікування».

«Адаптивні очікування» спираються на колишній досвід: знання наслідків певних економічних дій, урахування колишніх помилок.

На підставі «адаптивних очікувань» фірми пристосовуються до економічної ситуації, виробляють стратегію поведінки.

«Раціональні очікування» базуються на наукових прогнозах, що враховують функціонування реальної економічної моделі: динаміку цін, витрат, рівень ставки процента, наслідки конкретно економічної політики, вплив урядових рішень на макроекономічні показники тощо.

Загально визнаним автором ідеї «раціональних очікувань», відповідно до якої очікування визнають раціональними, якщо вони збігаються з прогнозом, отриманим на підставі аналізу моделі, уважають Дж. Мута, який сформулював у 1965 р. цей постулат і відобразив його в побудованій ним моделі. Лише через 10 років до цієї ідеї повернувся й використав її Р. Лукас.

Роберт Лукас (1937), лауреат Нобелівської премії 1995 р., професор Чиказького університету, став фундатором політекономічної школи, котра поставила в 70-х рр. під сумнів справедливість багатьох положень, як кейнсіанської, так і монетаристської доктрин. Цей напрямок відомий під назвою «нової класичної школи економікс». Він заперечував будь-які форми державного втручання в економіку і базувався на суб'єктивістському підході до аналізу економічних явищ.

На думку Лукаса та його послідовників, економічні агенти прогнозують наслідки будь-якого впливу на економіку, виходячи зі знання закономірностей її функціонування, і згідно з цим формують свою економічну поведінку. Вони прогнозують свою діяльність, і ці прогнози набагато досконаліші від тих, які можна отримати на підставі моделювання.

Наприклад, якщо люди знають, що бюджетний дефіцит зростає з метою стимулювання економіки, то вони чекають у найближчому майбутньому зміни цін та інфляції. За досконалої конкуренції і швидкої адаптації ринків очікування такого роду негайно нейтралізують будь-яку систематичну політику стабілізації.

Відтак Лукас робить висновок про принципову неефективність кейнсіанських аналітичних моделей та політики регулювання попиту. А у 1975 р. Т. Сарджент та Н. Уоллес у спільному дослідженні довели, виходячи з цієї теорії, також і неефективність активної фіскальної та грошової кейнсіанської політики, що підтверджувало висновок школи про нейтральність грошей та недоцільність кон'юнктурної політики.

Важливою ознакою нового напрямку є теза, що будь-яка економічна політика втручання, крім випадків, коли держава свідомо регулює структуру виробництва або підтримує вільні ринкові відносини, завдає шкоди розвитку економіки. Ця теза однаково

справедлива і щодо кейнсіанських, і щодо монетаристських доктрин.

Лукас звернув увагу на те, що у теорії адаптивних очікувань Фрідмена враховується лише колишній досвід і цілком відсутні суб'єктивні передбачення. Модель Фрідмена ігнорувала, наприклад, зміни економічної політики, котрі, проте, завжди позначаються на поведінці економічного суб'єкта.

Лукас будує модель, у якій ураховує як вплив на очікування всієї наявної інформації, так і зворотний вплив очікувань на майбутні економічні події. Усе це потребувало використання складного математичного апарату. Першу таку модель було побудовано ним у 1969 р. Вона демонструвала прийняття рішень робітниками стосовно поточного та майбутнього споживання на підставі фіксованого рівня цін у цей період. Автори фактично формалізували важливу для класичної теорії ідею про оптимальність економічної поведінки суб'єкта.

Гіпотеза про раціональні очікування стала новим імпульсом для використання методу функціонального аналізу. Лукас побудував функцію пропозиції праці, що включала поточний та очікуваний рівні цін, а досліджуючи діяльність окремої фірми, він отримав функцію попиту на працю. Поєднання двох цих функцій дало можливість побудувати функцію сукупної пропозиції, яка визначала співвідношення між рівнем цін та обсягами виробництва. Основні висновки, сформульовані на підставі цих функцій, явно перечили кейнсіанській тезі про визначальну роль попиту, регулювання якого не впливає на інші параметри (наприклад, ціни), але визначає обсяги виробництва та рівень зайнятості.

Представники неокласичної школи, навпаки, стверджували, що рівні виробництва й зайнятості не залежать від сукупного попиту та абсолютного рівня цін, але пояснити це, користуючись існуючими методами, не могли. Фрідмен, наприклад, довів, що крива Філіпса правильна лише для окремого проміжку часу та за дотримання умови стимулювання інфляції.

Нові неокласики пояснили наявність зв'язку між цінами та зайнятістю суб'єктивною помилкою економічних агентів, яка зумовлюється їхньою недостатньою поінформованістю. Наприклад, підвищення загального рівня цін не завжди свідчить про зростання попиту на товари, але товаровиробники починають збільшувати їх виробництво, а інвестори — інвестиції, виходячи з цієї інформації. Однак зі збільшенням обсягів виробництва та пропозиції зростання цін припиняється і з'ясовується, що ціни не відбивали реального попиту. Починається скорочення виробництва, і це, в кінцевому рахунку, призводить до згасання виробничої та інвестиційної активності й зниження цін.

Одночасно переглядався вихідний принцип неокласичної школи щодо адекватної реакції економічного суб'єкта на ситуацію. У реальному житті ця реакція просто не може бути адекватною, оскільки суб'єкт, як правило, має лише досить обмежену інформацію стосовно економічних подій.

У більшості макроекономічних моделей одним із чинників, що визначають сукупний попит, є грошова пропозиція. Лукас та його послідовники підтвердили висновок монетаристів про недоцільність політики грошового стимулювання попиту з метою вирішення проблеми зайнятості. Установивши суб'єктивну природу зв'язку між зростанням цін, рівнем виробництва та зайнятістю, представники цієї школи виступили проти політики грошових шоків, доводячи, що ефект від них буде скороминущим, оскільки за цих умов поведінка економічних агентів нівелюватиме всі переваги і призведе до дестабілізації ринків.

У перших спробах Лукаса та його однодумців функції споживання, інвестиційних рішень, фінансової діяльності з урахуванням фактора раціональних очікувань досліджувались кожна окремо, ілюстрували умови часткової рівноваги, потім зводилися в одну, на підставі якої будувалася врівноважена модель циклу.

Автори виходили з того, що процес прийняття рішень суб'єктами економічної діяльності здійснюється завжди за однаковими правилами. Проте згодом стало очевидним, що політичний курс держави впливає на економічну поведінку, тобто економічні агенти не зважають на ці правила, коли змінюється державна політика, а тому їхню поведінку важко прогнозувати й формалізувати. Та через певний час ця поведінка знову стає типовою. Тому, як сказав Сарджент, гіпотеза раціональних очікувань сильна тим, що передбачає загальне врівноважування за рахунок типової поведінки.

Неокейнсіанські моделі розраховують на те, що зміна попиту дасть довгостроковий реальний ефект, монетаристські — це заперечують і стверджують, що ефект буде тимчасовим, існуватиме доти, доки не відбудеться адаптація і зміни буде нейтралізовано. Нові класики утверджують класичний постулат про негайну реакцію і негайне врівноважування попиту та пропозиції.

Теорія раціональних очікувань заперечує політику державного регулювання з допомогою кількох аргументів. Один із них — недоцільність, оскільки будь-яке втручання нівелюється поведінкою економічних агентів. Другий — це твердження, що така політика породжує (через раціональні очікування та адаптацію діяльності) результати, протилежні прогнозованим. Так, регулювання сукупного попиту призвело до наростання інфляційних процесів, хоча зайнятість залишалась на тому самому рівні. (З іншого боку, монета-

ристські рецепти також не давали необхідних результатів, оскільки економічні агенти адаптували свою діяльність до економічної політики.) Третім аргументом був той, що державна політика стосується макроекономічного рівня, ігноруючи мікроекономічний, де саме й приймаються рішення про економічну поведінку в конкретній економічній ситуації.

Нові класики пропонують формувати економічну політику держави так, щоб вона забезпечувала стабільність рішень та законів, щоб зміна грошових та фіскальних правил не пов'язувалась з тимчасовими потребами державного бюджету, щоб нові правила набирали чинності через достатній проміжок часу, аби агенти могли адаптувати й прогнозувати свої дії. Прямим наслідком цього стала б цілковита деполітизація важливих короткострокових процесів фіскального та грошового регулювання.

Узагальнюючий висновок нові неокласики формулювали так: результати політики багато в чому визначаються суб'єктивними оцінками та очікуваннями агентів, на які можна впливати не лише за допомогою економічних дій.

Критика новими неокласиками інфляційної кредитно-грошової політики «вмонтованих стабілізаторів», розпочата ще монетаристами (див. розділ 3), була доповнена критикою державної фіскальної політики з боку авторів теорії «економіки пропозиції».

4.2. Теорія пропозиції

За докладнішого аналізу економіки, коли до уваги беруться суб'єктивні та об'єктивні чинники, науковці дійшли висновку, що політика стимулювання попиту менш ефективна, ніж можна було б сподіватися. Вона прискорює темпи інфляції, забезпечуючи лише короткочасний позитивний вплив на виробництво та зайнятість.

Але, з іншого боку, і монетаристська модель, що, безумовно, уможлиблює контролювання темпів інфляції, призводить до дестабілізуючого зростання безробіття у разі, коли ринки є не досить чутливими до кон'юнктури.

Напрошувався висновок, що самої лише політики фінансового та грошового впливу не досить для стабілізації економіки. Тому багато економістів вирішило, що політику впливу на попит треба замінити політикою впливу на пропозицію. На відміну від кейнсіанців, які вважали, що попит породжує відповідну пропозицію, вони висунули тезу про залежність сукупного попиту від сукупної пропозиції. Саме цю ідею було покладено в основу дебатів з проблем

«економіки пропозиції», спрямованих на визначення напрямків стабілізації економіки.

Авторами цієї ідеї були спочатку політики, які, критикуючи чинну систему взаємовідносин держави та ринку, розробляли заходи для її реформування, виходячи з принципу визначальної ролі виробництва щодо розподілу й споживання та розглядаючи пропозицію як один з елементів саморегуляції.

Економіка пропозиції за основу моделі бере не підприємство, не фірму, а індивідуума — індивідуальний капітал та індивідуальну працю, які виробляють з певною метою. Тому державне регулювання ринку має бути спрямоване на підвищення прибутковості, дохідності, на розвиток виробництва, а не виходити з проблем бюджету та вирішування їх за допомогою оподаткування.

Ці засадні принципи політиків знайшли подальший розвиток у працях економістів. Серед тих, хто обґрунтував їх теоретично, були американські професори А. Лаффер (університет Південної Кароліни) та Р. Мандель (Колумбійський університет), які вважали, що економіка пропозиції формується на підставі вирішення проблем нагромадження капіталу та державних фінансів.

Передусім вони поставили під сумнів висновок Кейнса, що заощадження є причиною скорочення обсягів виробництва, економічної діяльності і, отже, зайнятості, а тому його рекомендації щодо стимулювання попиту за рахунок маніпулювання податками визнали за недоцільні.

Основний шлях до зростання виробництва вони вбачали в стимулюванні праці, заощаджень та інвестицій.

Основним джерелом інвестицій (як і покриття дефіциту державного бюджету) є заощадження, адже не можна інвестувати те, чого нема.

Високі податки знижують прибутковість виробництва, скорочують розміри доходів, а відтак і заощаджень підприємця.

Збільшення граничних ставок прибуткового податку є згубним для економічного зростання, оскільки зменшує обсяг пропозиції інвестицій. Інвестиційні фонди спустошуються податками незалежно від того, чи збалансовано бюджет.

Крім негативного впливу на інвестиції, високі прогресивні ставки податків скорочують обсяг пропозиції праці, оскільки трудові зусилля перестають окупатися. Стимулювання пропозиції праці прямо пов'язане з розмірами заробітної плати, витрати на яку становлять значну частку сукупних витрат. Зменшення податків позитивно відбиватиметься на розмірі заробітної плати, збереже її певний реальний рівень, а це позитивно позначатиметься на доходах підприємця.

Розумна податкова політика, орієнтована на зниження ставки податку, на думку авторів, вестиме до зростання обсягів та зменшення витрат виробництва, що є основою збільшення пропозиції і, зрештою, забезпечить зростання національного доходу, що, у свою чергу, не тільки не зменшить надходження до державного бюджету, не спричинятиме бюджетного дефіциту, а навпаки, збільшить податкову базу.

Цей причинно-наслідковий зв'язок промоделивав Лаффер, показавши, як фіскальна політика впливає на сукупну пропозицію.

Він зазначив, що вплив податків на попит відчувається швидше. У короткостроковому періоді зниження податків однозначно спричиняє зростання сукупного попиту та зменшення обсягів податкових надходжень. Для того щоб став відчутним вплив змін в оподаткуванні на пропозицію, потрібен більш тривалий час, оскільки це пов'язано з процесом виробництва, але позитивний ефект від цих змін є також досить тривалим.

Графічне зображення моделі має назву «Крива Лаффера». Економічний зміст кривої Лаффера полягає в тому, що, коли податковий прес переходить оптимальну межу, то надходження в бюджет спочатку зростають, а згодом починають зменшуватись. Це відбувається тому, що зниження прибутковості виробництва стимулює спадання ділової активності, збільшення схильності до споживання та скорочення обсягів інвестування, тобто фізично звужується база оподаткування. Крім того, скорочується сфера легального бізнесу. Прагнення держави мати стабільний рівень надходжень примушує її постійно збільшувати ставки податків аж доти, доки вже ніхто не працюватиме й не сплачуватиме їх.

Зниження ставок податків у короткому проміжку часу призведе до зменшення надходжень, але стимулюватиме виробничу активність, що згодом збільшить і надходження.

Лаффер указав на необхідність визначення оптимальної ставки податку, яка, на його думку, залежить від економічної ситуації, розмірів та структури виробничої сфери, національних, культурних, психологічних та інших чинників.

Отже, основним в теорії «економіки пропозиції» було заперечення маніпулятивної фіскальної політики та існуючої системи прогресивного оподаткування як такої, що негативно впливає на ділову активність, оскільки не стимулює заощаджень та інвестицій, зумовлює нерациональний розподіл факторів виробництва, перерозподіл національного доходу між виробництвом та споживанням на користь останнього і стає причиною приховування доходів, що, у кінцевому підсумку, призводить до виникнення тіньової економіки, бартерного обміну, скритої зайнятості.

Мандель указував, що за допомогою податкової політики можна також здешевити розширення виробництва, а тим самим сприяти підвищенню зайнятості, не стимулюючи інфляції.

Прихильники цієї теорії стверджували, що можливе одночасне зниження інфляції і зростання виробництва та зайнятості за умови зменшення прибуткового податку. Емпіричні дані та зроблені на цій підставі розрахунки, що підтверджують цей висновок, було опрацьовано професорами М. Фелдстайном (Стенфордський університет) та М. Боскіним (Гарвардський університет).

Високі податки, на їхній погляд, є причиною перерозподілу ресурсів з приватного сектора в державний, що призводить до зниження продуктивності праці, зростання витрат виробництва та цін. Їх зниження сприяло б скороченню витрат виробництва, зростанню прибутків, стимулювало б ефективний попит. Тобто інфляція — це не лише грошовий феномен, як уважали монетаристи. Бюджетний дефіцит зумовлено не обсягами надходжень, а розмірами видатків, котрі й породжують інфляцію. Якщо скоротити видатки, зникне необхідність у збільшенні надходжень, не потрібне буде збільшення маси грошей для покриття дефіциту.

Звідси випливає висновок, що будь-які намагання держави зрівняти соціальне становище членів суспільства за рахунок державних витрат перешкоджають стабільному розвитку економіки, побудованої на принципі реалізації індивідуальних інтересів. Держава має забезпечувати однакові можливості для розвитку підприємництва, захищаючи ринкові механізми, та будувати соціальну сферу, залучаючи до участі у цьому будівництві через систему державного страхування якнайширші маси населення.

Представники школи «економіки пропозиції», захищаючи принципи вільного підприємництва, піднесли проблему оподаткування до рангу конкретної економічної політики, обґрунтовуючи свої висновки економетричними моделями та програмами подальшого розвитку економіки.

4.3. Теорія недосконалої інформації

У 2001 р. Премія Центрального банку Швеції в галузі економіки пам'яті Альфреда Нобеля була поділена між Джорджем А. Акерлофом з Каліфорнійського університету (США, м. Берклі), Майклом А. Спенсом із Стенфордського університету (США, м. Стенфорд) і Джозефом Е. Стігліцем з Колумбійського університету (США, м. Нью-Йорк). Протягом 1970-х рр. ці лауреати розробили фундаментальні положення загальної теорії ринків із асиметрич-

ною інформацією, застосування якої надзвичайно широке — від традиційних сільськогосподарських ринків до сучасних фінансових. Таким чином, внесок науковців — це основа сучасної інформаційної економіки.

Визнання мікроекономіки як науки має кілька підстав. Сучасні моделі прийняття рішень більше не є абстрактними, оскільки з 1980-х рр. вони адаптовані до реальності. У 1990-х рр. більш ніж половину Нобелівських премій було присуджено економістам, які аналізували поведінку індивідуумів на товарних і фінансових ринках. На той час у світі виникли нові проблеми: високий рівень безробіття, некерованість ринків, соціальні реформи, тому вищезазнані моделі стали необхідними для знаходження конкретних рішень у цих сферах.

В економіці багато ринків, які характеризуються асиметричною інформацією: дійові особи в ролі покупців, з одного боку ринку, набагато менше поінформовані, ніж продавці — з іншого. Наприклад, керівники та представники органів управління знають набагато більше про прибутковість підприємств, ніж акціонери; перспективні клієнти знають більше, ніж страхові компанії про випадкові ризики; орендарі знають більше, ніж землевласники про умови збирання врожаю та необхідні затрати праці; позичальники знають більше, ніж кредитори, про перспективи погашення боргів. На ринку праці спеціаліст знає свої можливості краще, ніж роботодавець, який шукає робочу силу. Ми можемо знайти асиметричну інформацію на різних ринках: ринку технічних товарів, продовольчому ринку, ринку освітніх послуг, ринку праці, страховому ринку, фінансовому ринку й ринку капіталу.

У статті Дж. Акерлофа «Ринок «лимонів»: невизначеність якості та ринковий механізм» проаналізовано ринок продукції, де продавці краще інформовані, ніж покупці, про якість товару (наприклад, ринок автомобілів, що були в користуванні). Припустимо, автомобілі, що продаються, бувають двох якостей — низької і високої. Кожен покупець зацікавлений у придбанні однієї одиниці товару, але він не може помітити різниці в якості автомобілів на момент покупки. Всі покупці однаково визначають вартість двох різних за якістю машин. Усі автомобілі мають однакову ціну, і тільки продавець знає про якість автомобіля, що продає, та усвідомлює вартість двох різних за якістю машин. За наявності окремих ринків для товарів низької і високої якості різниця між вартістю товару менш низької та найнижчої якості дала б змогу здійснювати вигідні операції для обох сторін на ринку низької якості, як і різниця в ціні товару високої і найвищої якості. Таким чином можна досягти соціально ефективного результату: при цьому будуть отримані

максимально можливі прибутки від торгівлі. Але якщо ринки не є регульованими й покупці не можуть визначити якості продукції (наприклад, автомобілі, що були в користуванні), непорядні продавці низькоякісних товарів будуть торгувати на ринку високоякісних товарів. Практично, ринки зіллються в єдиний ринок з однією ціною на всі автомобілі. Припустимо, що це сталося і що визначення вартості високоякісних товарів, здійснюване продавцями, перевищує середню оцінку, встановлену споживачами. Наслідки такі: продавці високоякісних автомобілів підуть із ринку, залишаючи тільки низькоякісний товар, тобто «лимони». Так, поняття «лимон» (жаргонна назва автомобілів з дефектами) стало добре відомим терміном у словнику економістів. Те, що стосується ринку автомобілів, що були в користуванні, стосується багатьох інших товарів.

У наступній статті «Кастова економіка, «перегони щурів» та інші страшні історії» Дж. Акерлоф досліджує підходи різних вчених до значення інформаційних асиметрій у широких контекстах, таких, як кастова система, умови виробництва, половинна система. Крім розробок з асиметричної інформації, інноваторство Дж. Акерлофа полягає у поєднанні економічної теорії з соціологією та соціальною антропологією.

Наукові дослідження Майкла Спенса стосуються ринку праці та ринку освіти. В його статтях «Як досягти успіху на ринку праці» та «Як орієнтуватись на ринку» досліджено освіту як показник на ринку праці. Якщо роботодавець не може відрізнити високої та низької продуктивності праці, коли наймає нових працівників, то ринок праці скоротиться і перетвориться у ринок, де наймаються лише ті, хто має низьку продуктивність, за низьку плату. Це аналогічно до результату зворотного вибору на ринку, описаного Дж. Акерлофом, де залишаються тільки «лимони».

Припустимо, що претенденти на певну роботу можуть здобувати освіту до виходу на ринок праці. Як може роботодавець оцінювати майбутніх працівників? Хоча роботодавці не можуть безпосередньо оцінити продуктивність працівників, вони можуть дізнатися про їхній рівень освіти. Освіченість визначають за шкалою рівнів: грошовими витратами, докладеними зусиллями й часом. Як правило, претендентам здобути певний рівень освіти легше, ніж досягти високої продуктивності. З іншого боку, претенденти на роботу задовольняються мінімальним рівнем освіти. М. Спенс приходять до висновку, що замість невдачі на ринку, де високопродуктивні особи можуть залишитися за його межами, відбувається протилежне: працівники беруть участь у діяльності ринку праці та здобувають дорогу освіту лише для того, аби відрізнитися від низькопродуктивних претендентів на роботу.

М. Спенс також розглядає існування іншого явища, коли жоден претендент не здобуває освіти. Припустимо, що роботодавці не будуть сприймати освіту як ознаку продуктивності, тобто вони розраховують, що всі претенденти, незалежно від їхнього рівня освіти, мають однакову продуктивність на ринку праці. За таких умов роботодавці пропонують визначену платню всім претендентам на роботу, яких влаштовує саме така заробітна плата, оскільки вона є оптимальною для тих, хто отримав мінімальний рівень освіти.

Джозеф Стігліц аналізує ситуацію з асиметричною інформацією на страховому ринку. Аналогічно до аkerлофського покупця та спенсового роботодавця, які не знають про якість, відому продавцеві, та продуктивності претендентів на роботу, страхові компанії не можуть визначити індивідуальні ризики страхувальника. З огляду на перспективи страхової компанії, страхувальники з високою імовірністю втрат вважаються «низькоякісними», тоді як страхувальники із низькою імовірністю — «високоякісними». Аналогічно до попередніх прикладів Дж. Аkerлофа і М. Спенса, на ринку страхування наявна досконала конкуренція. Ця теорія, описана у статті Дж. Стігліца і Ротшильда «Рівновага на конкурентних страхових ринках: есе про економіку недосконалої інформації», є доповненням до попередніх робіт Дж. Аkerлофа і М. Спенса.

Дж. Стігліц і Ротшильд встановили, що рівновага може бути двох видів — об'єднання та відокремлення. За рівноваги об'єднання всі індивідууми купують однаковий страховий поліс, а у випадку відокремленої рівноваги — різні угоди. Автори показують, що їхня модель не має рівноваги об'єднання. Поясненням цьому є те, що за такої рівноваги страхова компанія може вигідно «збирати вершки» на ринку, пропонуючи натомість угоду, більш вигідну для осіб із низьким рівнем ризику, але менш вигідну для індивідуумів високого рівня ризику. Єдиною можливою рівновагою є особлива відокремлююча рівновага, де дві відмінних угоди продаються на ринку. Одну угоду купують усі особи з високим рівнем ризику, і вона забезпечує повне покриття порівняно високого страхового внеску. Другу угоду купують усі особи низького рівня ризику, і вона гарантує незначну страхову премію з лише частковим покриттям. Як результат, кожен покупець вибирає між однією угодою без ніякої франшизи (франшиза — це, перш за все, контракт, в якому виражені умови ведення бізнесу з правом відшкодування використання торгового імені та фірмових технологій франчайзера) та іншою — з нижчою виплатою та франшизою.

Стаття Дж. Стігліца й Ротшильда є дуже актуальною, оскільки пояснює, чому парадигмою стала їхня класифікація: рівноваги об'єднання й відокремлення є тепер нормативними концепціями в

мікроекономічній теорії взагалі та в інформаційній економіці зокрема.

Дж. Стігліц зробив великий внесок у дослідження ринків з асиметричною інформацією. У своїх працях, часто у співавторстві, він доводить, що економічні моделі можуть бути зовсім неправильними, якщо в них не братимуться до уваги інформаційні асиметрії. У праці «Рационаування кредиту на ринку з недосконалою інформацією» Дж. Стігліц і А. Вайс аналізують кредитні ринки з асиметричною інформацією. Вони показують, що для того, щоб зменшити втрати від непогашених кредитів, оптимальним для банків буде раціонаування кредитів замість підняття ставки позичкового процента, як було передбачено класичним економічним аналізом. Оскільки раціонаування кредиту є загальноприйнятим, то вищенаведені думки стали важливими кроками до більш реалістичної теорії кредитного ринку.

Контрольні питання

- 1 Назвіть представників теорії пропозиції.
- 2 В чому полягає сутність теорії раціональних очікувань?
- 3 Хто є автором теорії недосконалої інформації?

Проблемно-логічні завдання

1 Розкрийте логічну схему економічної теорії пропозиції. Наведіть приклади її використання.

2 Проведіть аналіз відмінностей між теорією адаптивних очікувань і теорією раціональних очікувань.

3 Чому при формуванні економічної політики необхідний облік очікувань учасників господарської діяльності? Поясніть, наведіть приклади.

Тестові завдання

1 Економічна теорія пропозиції включає:

- а) пропозиції в області податкової політики;
- б) політику приватизації державних підприємств;
- в) оздоровлення бюджету;
- г) скорочення витрат на соціальні нестатки;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді б), в) і г);
- ж) усі відповіді не вірні.

2 Економічна теорія пропозиції була розроблена такими економістами, як:

- а) А. Лаффер;
- б) М. Фелдстайн;
- в) Р. Ріган;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді б) і в);
- е) усі відповіді не вірні.

3 Особливості економічної теорії пропозиції:

- а) скорочення податків з метою стимулювання інвестицій;
- б) приватизація державних підприємств;
- в) бюджетне оздоровлення;
- г) «заморожування» соціальних програм;
- д) усі відповіді вірні;
- е) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

4 Основна ідея податкової реформи А. Лаффера полягає у тому, що:

- а) зниження граничних ставок має значний стимулюючий вплив на виробництво;
- б) збільшується база оподаткування, яка здатна компенсувати втрати в надходженнях податків, викликані зменшенням податкових ставок;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

5 Теорія раціональних очікувань близька до:

- а) монетаристської концепції;
- б) кейнсіанської концепції;
- в) ортодоксальної концепції;
- г) усі відповіді не вірні.

6 Автором теорії раціональних очікувань є:

- а) А. Лаффер;
- б) М. Фелдстайн;
- в) Р. Ріган;
- г) Р. Лукас;
- д) усі відповіді не вірні.

7 В економічній науці відомий ряд підходів до оцінки очікувань:

- а) теорія адаптивних очікувань;
- б) теорія раціональних очікувань;
- в) теорія кон'юнктурних очікувань;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

8 В теорії очікувань:

- а) акцентується увага на поведженні, вчинках, устремліннях людей, які необхідно враховувати при виробленні економічної політики;
- б) споживачі і підприємці екстраполюють динаміку цін у минулому на те, що відбудеться завтра;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

9 Теорія адаптивних очікувань виходить з того, що:

- а) фірми коректують свої дії виходячи з подій минулого, з тенденцій і підтверджень або помилок минулих прогнозів;
- б) фірми коректують свої чекання, виходячи з подій поточного періоду;
- в) чекання спираються на минулі «траєкторії» у руслі перемінних параметрів;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

10 Теорія раціональних очікувань відзначає розходження в підходах:

- а) кейнсіанців і монетаристів;
- б) кейнсіанців і лібералів;
- в) монетаристів і неолібералів;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

11 Теорія раціональних очікувань припускає, що фірми у своїх прогнозах виходять з наступних питань:

- а) як функціонує існуюча економічна модель;
- б) яка була минула динаміка цін, витрат, рівня відсотка і т. д.;

- в) які ймовірні наслідки прийнятих урядом рішень;
- г) як змінюються основні показники макроекономіки (розміри національного продукту, темпи економічного росту, зайнятість, попит, валютний курс);
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) вірні відповіді б) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

12 Основні передумови теорії раціональних очікувань, здатні забезпечити адекватну реакцію фірм і населення:

- а) учасники господарської діяльності повинні бути заздалегідь сповіщені про зміни в грошово-кредитній і фінансовій політиці;
- б) учасники господарської діяльності повинні довіряти офіційній інформації, прогнозам і оцінкам державних органів;
- в) учасники господарської діяльності вважають небажаною регулюючу роль держави;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

13 Крива Філіпса відбиває зворотний зв'язок між:

- а) рухом цін (і заробітної плати) і рівнем безробіття;
- б) рухом рівня податкової ставки й рівнем безробіття;
- в) рухом рівня цін і рівнем податкової ставки;
- г) усі відповіді не вірні.

14 Неоконсервативний напрямок поєднує найбільш відомі концепції ряду шкіл:

- а) монетаризм;
- б) економічну теорію пропозиції;
- в) теорію раціональних очікувань (нова класика);
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

15 Теоретичною основою кількісної теорії грошей чиказької школи є:

- а) концепція перманентного доходу;
- б) концепція номінального доходу;

- в) концепція споживчої корисності;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

16 Суть кількісної теорії грошей:

а) активна й причинна роль грошей у визначенні рівня цін, а отже, номінального національного доходу;

б) нейтральність грошей в умовах довгострокової рівноваги, тобто довгострокова пропорційність між грішми й цінами, заснована на стабільності грошового попиту або зворотної йому величини — швидкості обігу;

в) відсутність нейтральності грошей у короткостроковому і середньостроковому періодах;

г) екзогенність пропозиції грошей;

д) недовіра до дискреційного управління пропозицією грошей;

е) усі відповіді вірні;

ж) вірні відповіді а) і б);

з) вірні відповіді б) і в);

і) вірні відповіді а), в) і г);

к) вірні відповіді в), г) і д);

л) усі відповіді не вірні.

17 Автором чистої теорії попиту на гроші є:

а) І. Фішер;

б) М. Фрідмен;

в) Р. Лукас;

г) усі відповіді вірні;

д) усі відповіді не вірні.

18 В довгостроковому плані, на думку теоретиків економіки пропозиції, тимчасовий негативний ефект від зниження рівня оподаткування повинний бути перекритий:

а) позитивною динамікою заощаджень;

б) посиленням інвестиційного процесу;

в) скороченням безробіття;

г) збільшенням обсягу податкових надходжень;

д) зниженням темпів інфляції;

е) усі відповіді вірні;

ж) вірні відповіді а) і б);

з) вірні відповіді б) і в);

і) вірні відповіді а), г) і д);

к) вірні відповіді в) і д);

л) усі відповіді не вірні.

19 Теоретичним обґрунтуванням позитивних наслідків зниження рівня податкових ставок (скорочення бюджетного дефіциту, стабілізація інфляційного процесу і, як наслідок, економічний підйом) є:

- а) рівняння обміну І. Фішера;
- б) крива А. Лаффера;
- в) ефект К. Вікселля;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

20 На відміну від монетаристської концепції, центральне місце в теорії пропозиції займає:

- а) проблема заощаджень;
- б) проблема грошового обігу;
- в) проблема інфляції і безробіття;
- г) проблема податкової політики;
- д) проблема заощаджень, що розглядається в найтіснішому зв'язку з податковою політикою держави;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді а) і б);
- з) вірні відповіді в) і г);
- і) вірні відповіді а), в) і д);
- к) усі відповіді не вірні.

21 На момент появи нової класики в економічній науці оформився наступний підхід до проблеми формування очікувань суб'єкта, що хазяює:

- а) умови визначеності, засновані на концепції загальної економічної рівноваги;
- б) умови невизначеності, засновані на концепції Дж. Кейнса;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

22 Автором теорії недосконалої інформації є:

- а) Р. Лукас;
- б) Дж. Кейнс;
- в) Й. Шумпетер;
- г) А. Лаффер;
- д) усі відповіді вірні;
- є) усі відповіді не вірні.

23 Відповідно до теорії недосконалої інформації Р. Лукаса, товаровиробник, що діє в умовах обмеженого ринкового простору, схильний пояснювати підвищення ціни:

- а) як наслідок загального росту цін;
- б) як результат зміни відносної ціни товару;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

24 Гранично суб'єктивно-психологічні пояснення природи циклічних коливань кон'юнктури з позицій концепції недосконалої інформації нові класики спробували заповнити:

- а) концепцією реального бізнесу-циклу;
- б) концепцією індустріальної системи;
- в) концепцією постіндустріального суспільства;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

25 Суть концепції реального бізнесу-циклу:

- а) в основі циклічних коливань лежить механізм заміщення дозвілля й праці;
- б) чекання формуються не на основі минулого досвіду, а на основі передбачення майбутнього;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

26 На думку прихильників теорії раціональних чекань, завжди раціональна реакція гнітючого числа суб'єктів призводить до:

- а) безрезультатності будь-якої дискреційної політики в довгостроковому плані;
- б) зниженню темпів інфляції;
- в) росту заощаджень;
- г) росту безробіття;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б), в) і г);
- з) вірні відповіді а), в) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

27 Істотним протиріччям теорії раціональних чекань, що доводить неефективність як короткострокової, так і довгострокової політики держави, є те, що:

- а) прихильники теорії мимоволі зводять нездоланну стіну між інтересами суб'єктів та інтересами держави;

- б) прихильники теорії наполягають на максимальній лібералізації господарської політики держави;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

28 Відповідно до теорії пропозиції причиною дефіциту заощаджень є:

- а) політика високих податкових ставок;
- б) ріст безробіття;
- в) зниження темпів інфляції;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді б) і в);
- є) усі відповіді не вірні.

29 В уявленні неокласиків сукупний попит на гроші — це:

- а) функція рівня грошового доходу ($P \cdot Y$);
- б) залежність між номінальним доходом і бажаними грошовими залишками;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

30 М. Фрідмен доводить, що ефект Філіпса діє в умовах:

- а) помірної інфляції;
- б) неочікуваної інфляції;
- в) стагфляції;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

31 Відповідно до теорії М. Фрідмена:

- а) попит на гроші завжди стабільний;
- б) попит на гроші нестабільний;
- в) пропозиція грошей стабільна;
- г) пропозиція грошей залежить від суб'єктивних рішень інститутів (нестабільно);
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді а) і г);
- і) вірні відповіді б) і г);
- к) усі відповіді не вірні.

32 Мета довгострокової грошової політики, відповідно до теорії М. Фрідмена:

- а) стабілізація інфляційного процесу на основі формування адекватних інфляційних очікувань;
- б) перетворення поточної інфляції в цілком очікувану;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

33 Теорія пропозиції сформувалася в 70-і рр. ХХ ст. на хвилі:

- а) критики монетаризму;
- б) критики кейнсіанства;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

34 При трактуванні циклічних коливань новими класиками використовувалися:

- а) теорія недосконалої інформації;
- б) концепція реального бізнесу-циклу;
- в) теорія змішаної економіки;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) усі відповіді не вірні.

35 Логіка теоретичних побудов нових класиків неминуче приводить до висновку про:

- а) необхідність максимальної лібералізації господарської політики держави;
- б) необхідність посилення ролі держави;
- в) неможливість рівною мірою скористатися необхідним обсягом господарської інформації при передбачуваних умовах відсутності спільності інтересів суб'єкта і держави;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

5.1. Теорії неокейнсiанства

Теорія ефективного попиту Дж. М. Кейнса, викладена в його книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей» (1936), стала найбільш важливою, революційною подією в історії економічної думки Заходу міжвоєнних років. Концепції Дж. М. Кейнса розглядалися в рамках короткострокового періоду, основні категорії (інвестиції, заощадження) не змінювалися в часі. Такий підхід був багатоманітним в чому обумовлений особливостями економічної дійсності 1930-х років. Праця Дж. М. Кейнса залишала можливості для розбіжностей у розумінні його теорії. Не можна виключати й те, що багато ідей, висловлених Кейнсом, так чи інакше вже зароджувалися в умах і інших економістів 20—30-х років ХХ ст. До цього спонукувала економічна реальність. Познайомившись із теорією Кейнса, деякі вчені стали викладати її по-своєму, розвивати її ідеї.

Дж. М. Кейнс і його численні прихильники утворили цілий напрям — кейнсiанство, об'єднане ідеєю відносної нестабільності ринкової економіки й необхідності її державного регулювання. Однак варто враховувати, що кейнсiанська теорія державного регулювання насамперед пов'язана з аналізом співвідношення інвестицій і заощаджень, з дослідженням такої макроекономічної категорії, як ефективний попит — центральній категорії кейнсiанства.

Кейнсiанська теорія в розвинених країнах ринкового господарства стала основою формування механізму регулювання економічних процесів, тобто оптимального співвідношення ринкової конкуренції, впливу великих корпорацій і централізованого державного механізму впливу на економічне життя країни. Цим багатоманітним в чому визначалася роль економічної політики як інструменту виходу із кризи при вирішенні господарських проблем.

Теорії Дж. М. Кейнса та його послідовників стали базою для розробки різних варіантів відновлення економіки провідних країн Заходу й після Другої світової війни. Національні економічні програми відродження при всій своїй розмаїтості мали й загальні риси,

забезпечуючи високі стійкі темпи розвитку. Проблеми економічної динаміки — довгострокового економічного зростання й умов його забезпечення вийшли на перше місце. Вирішення питань економічної динаміки стало викликом часу й прийняло кейнсіанський напрям, перетерпівши істотні зміни. Воно перетворилося в *неокейнсіанство*. Виникли нові концепції, що розвивають спадщину Дж. М. Кейнса. До таких новацій відносяться насамперед теорії економічного зростання й циклічного розвитку [36].

5.1.1. Теорія економічного зростання Р. Харрода. Модель Харрода-Домара

Серед кейнсіанців-теоретиків, що розробили моделі зростання економіки, особливо виділяються англійський економіст Р. Харрод й американський вчений російського походження Е. Домар. Близькість їхніх поглядів дозволяє іноді говорити про єдину модель зростання Харрода—Домара. Однак пріоритет у формулюванні основних ідей тут, безумовно, належить Р. Харроду.

Неокейнсіанська теорія динаміки не обмежується однією лише побудовою моделей економічного зростання. Економічна дійсність указувала на необхідність зосередження не тільки на кризах і депресіях, але й на циклі у цілому, включаючи всі його чотири стадії, у тому числі поштовхування й підйом. Виявилось, що бурхливі інфляційні буми для економіки — явище настільки ж небажане, як і затяжні спади, а тому цикл має потребу в регулюванні на всіх стадіях свого протікання. Але щоб регулювати цикл, необхідно знати його причини, внутрішній механізм функціонування. Так, саме життя підвело неокейнсіанську теорію до необхідності створення спеціальної теорії циклічних коливань. Над проблемою циклу працювали декілька видатних вчених, але найбільшої популярності у якості головного неокейнсіанського теоретика циклу набув американський економіст Е. Хансен. Роботи англійського економіста Р. Харрода «До теорії економічної динаміки» й американського вченого Е. Хансена «Економічні цикли й національний дохід» відносяться до числа класичних у післявоєнному кейнсіанстві. У них закладені основи сучасної теорії зростання, концепції циклу й антициклічного регулювання. Застосування цих теорій на практиці в 1950—1960-х роках давало, безсумнівно, позитивний ефект.

У роки домінування кейнсіанства в економічній науці її опонент — неокласична теорія теж розвивалася, доводячи життєздатність саморегулюючої системи ринкового господарства. Головні хранителі концепції Дж. Кейнса пішли шляхом інтеграції з неокла-

сичною теорією, у результаті чого з'явився неокласичний синтез П. Самуельсона, що сформував модель змішаної економіки. Важливий внесок у розвиток неокейнсіанства вніс також Дж. Хікс — розроблювач знаменитої моделі загальної ринкової рівноваги (IS-LM).

Рой Харрод (1900—1978) — англійський економіст, головний продовжувач кейнсіанських ідей. Основний об'єкт його дослідження — аналіз процесів економічної динаміки. Основний висновок, до якого прийшов Р. Харрод, полягає в необхідності державного втручання за допомогою методів антициклічної політики й тривалого стимулювання темпів зростання.

Його основна робота «*До теорії економічної динаміки*» (1948) недавно перевидана у Росії (М.: Економіка, 1997). Уважається, що під впливом Дж. М. Кейнса Харрод вирішив стати професійним економістом. Знайомство із Дж. Кейнсом незабаром переросло у справжню дружбу. Між двома найбільшими англійськими економістами велася багаторічна жвава переписка. Р. Харрод був першим читачем основних праць Дж. М. Кейнса. Витяги з переписки Кейнса й Харрода доводять, що Харрод був також і першим інтерпретатором «Загальної теорії».

Численні статті й дві книги, які опублікував сам Харрод у 1928—1940 р., стосувалися проблем грошей, банків, міжнародної торгівлі, недосконалої конкуренції, коливань витрат, торговельного циклу й економічного розвитку. Ці роботи, як відзначає його біографія, склали значний внесок в економічну науку. Так, успіх мала перша книга Р. Харрода «*Теорія міжнародної економіки*» (1933), що витримала чотири видання підряд. Її автор одним із перших виклав основний принцип в обґрунтуванні міжнародного розподілу праці — принцип порівняльних витрат, використовуючи поняття граничних витрат, тоді як Д. Рікардо аналізував лише постійні витрати. Прийнято вважати, що вже в цьому творі Р. Харрод фактично припускає наявність мультиплікатора зовнішньої торгівлі.

Центральною роботою у творчості Р. Харрода довоєнного періоду є монографія «*Торговельний цикл*» (1936), у якій містяться основні моменти майбутньої неокейнсіанської теорії циклічних коливань. Учений намагається інтерпретувати механізм циклу, виходячи з аналізу коливань інвестицій, споживання й випуску капітальних благ у їхньому взаємному впливі один на одного. У процесі побудови відповідної моделі він дійде висновку, відповідно до якого «...в аналізі взаємин між мультиплікатором і капітальним коефіцієнтом (тобто фактично акселератором) може бути виявлений секрет торговельного циклу». По суті, у самому загальному вигляді тут викладена ідея *надмультиплікатора* (поєднання в єдиному

процесі мультиплікативного й акселеративного ефектів), що знайшла потім розвиток у працях кейнсіанських теоретиків циклу Дж. Хікса, П. Самуельсона, Е. Хансена.

Монографія «Торговельний цикл» (1936) містить і перші ознаки кейнсіанської теорії динаміки. По-перше, Р. Харрод прямо вказує на обмеженість статичного аналізу неокласичної школи, оскільки проблема циклу за самою своєю суттю є проблема динамічна. По-друге, саму проблему економічної динаміки він пов'язує з аналізом довгострокових змін інвестицій і заощаджень. Тепер уже очевидний вплив на Р. Харрода деяких ідей Дж. Кейнса, викладених ще в «Трактаті про гроші» (1930), але в цілому теорія економічної динаміки англійського економіста формувалася цілком самостійно.

В 1939 р. Р. Харрод публікує статтю, що завершує його ідейну еволюцію довоєнного часу, — «Нарис теорії динаміки», у якій визначається мета теорії динаміки й створюються передумови теорії економічного зростання. Однак ця стаття залишилася фактично непоміченою, тому що тривала депресія 1930-х років, що супроводжувалася застійними процесами, робила неактуальними розробки в області економічної динаміки.

Війна, що почалася, більш ніж на 6 років перервала теоретичну роботу Харрода. І лише в 1948 р. виходить його головна праця — «До теорії економічної динаміки». Їй була уготована зовсім інша доля: у період післявоєнного бума, що носив нестійкий, переривчастий характер, тема динамічного розвитку раптово стала цікавити всіх. За Р. Харродом міцно закріпилася репутація новатора й порушника спокою, а теоретична модель (модель Харрода — Домара) принесла йому світове визнання, створила репутацію лідера післявоєнного кейнсіанства, одного з творців неокейнсіанської теорії динаміки.

Методологія Харрода близька до методології Кейнса: і той, і інший досліджують агреговані макроекономічні показники — сукупний дохід, сукупні заощадження, інвестиції й т. д. Такий аналіз допомагає відобразити насамперед кількісну сторону відтворювальних процесів капіталізму, залишаючи осторонь їхню якісну значеність, соціальні наслідки. Розходження, як ми вже відзначали, полягають у тому, що Дж. Кейнс досліджує процес відтворення у статичному стані, у рамках короткострокового періоду, тоді як Р. Харрод зосереджує зусилля на аналізі динамічних процесів, у тому числі довгострокового плану.

У моделі Харрода щорічний економічний зріст прямо пропорційний нормі заощаджень і обернено пропорційний коефіцієнту капіталоемності. Оскільки даний коефіцієнт є величиною постійною, то для прискорення економічного зростання необхідно стимулювати заощадження, що є основним джерелом капіталоутворення.

Вихідне рівняння моделі Р. Харрода — це рівняння фактичного темпу росту: $G * C = S$, у якому параметр G являє собою реальні темпи економічного зростання ($G = \Delta Y/Y$), а C — коефіцієнт капіталоемності, що показує «інвестиційну ціну» одиниці приросту доходу ($C = I/\Delta Y$). Тоді ліва частина рівняння показує накопичувану частину, щодо приросту продукції, що йде на виробничі цілі, яка повинна бути забезпечена певною часткою заощаджень S . У термінах Кейнса $S = S/Y$ являє собою середню схильність до заощадження. Підстановка G, C, S у рівняння фактичного темпу росту приводить до *першої макроекономічної тотожності* Кейнса (5.1):

$$S \Delta Y/Y \cdot I/\Delta Y = S/Y \Rightarrow I = S. \quad (5.1)$$

Однак, якщо в Дж. Кейнса дане рівняння дано в статичі, то у Р. Харрода — у динамічній формі.

У наступному рівнянні моделі Харрода ($G_w * C_r = S$) уперше вводиться широко розповсюджене зараз у теорії економічної динаміки поняття гарантованого росту. Гарантований темп зростання (G_w) (індекс w , від *англ.* warranted — гарантія) — це прогнозована величина, що «забезпечить підприємцям рівноважний безперервний, поступальний рух». До планованої величини відноситься також і C_1 — потреба в новому капіталі: $C_r = I/Y$. Даний коефіцієнт аналогічний акселератору й відображає той факт, що підприємці розширюють виробництво тільки за умови стабільності економічного росту у попередньому періоді. Із сказаного випливає, що ліва частина рівняння $G_1 * C_2$ показує прогнозований приріст нагромаджень у загальному випуску продукції, у той час як права — фактичний обсяг заощаджень S . Таким чином, підприємці планують збільшити потік інвестицій, виходячи з фактичних обсягів заощаджень.

У моделі Р. Харрода гарантований зріст постійний, оскільки домінуючим типом науково-технічного прогресу в економіці є нейтральний технічний прогрес, при якому винаходи, що збільшують витрати капіталу, компенсуються винаходами, що ведуть до його економії. У цьому випадку коефіцієнт капіталоемності постійний. Крім того, норма заощаджень також згодом не міняється, що обумовлено сталістю мотивів заощаджень.

Спільний розгляд двох основних рівнянь економічного зростання Харрода показує, що при рівності фактичного й гарантованого темпів зростання економіка в довгостроковому плані повинна бути рівноважною: $G * c = G_w * G_r$. Однак ситуація рівноваги в моделі Харрода є скоріше виключенням, ніж правилом.

Якщо фактичне зростання виявиться більшим прогнозованого ($G > G_w$), то це приведе до падіння розмірів додаткового капіталу,

необхідного для подальшого розвитку економіки, нижче планованого рівня ($C < C_1$). У такому випадку підприємці будуть відчувати недостачу встаткування для розширення виробництва, що приведе до нагнітання інвестиційного попиту й ще більше відхилить фактичну лінію росту від гарантованої. І навпаки, якщо фактичний ріст відстає від прогнозованого $G < G_w$, то це викликає скорочення розмірів планованих підприємцями додаткових капіталовкладень нижче рівня фактичних інвестицій і гальмування розвитку економічної системи, і без того відстаючої від лінії стійкої рівноваги.

Таким чином, в економічній системі відсутній механізм, що підтримує стійке економічне зростання. Зниження частки нагромаджень у загальному обсязі виробництва, що супроводжує економічне зростання (чим більше G , тим менше Q), є тим фактором, що постійно відхиляє економіку від рівноважної траєкторії руху.

До аналогічних висновків на кілька років пізніше Р. Харрода прийшов *Євсей Дейвід Домар* (народ. 1914), що розширив умову економічного зростання з урахуванням збільшення населення. Тому в економічній теорії зазвичай розглядається *модель рівноважного зростання Харрода—Домара*, що об'єднала основні положення обох моделей.

Для забезпечення рівноважного темпу зростання економічної системи в даній моделі необхідно, щоб темпи росту населення збігалися з темпами росту капіталу. Зростання населення є важко керованою величиною, заданою закономірностями демографічних процесів і тому не підлягаючою регулюванню, у той час як темпи росту капіталу — керований економічний параметр.

Для аналізу довгострокових тенденцій в економіці Р. Харрод незалежно від Е. Домара розглядав третій тип економічного зростання — *природний* (G), під яким розуміється потенційно можливий при даному рівні розвитку науки й техніки темп росту капіталу й національного доходу, що забезпечує повну зайнятість наявних трудових ресурсів. Якщо в економіці вже існує повна зайнятість, то природне зростання збігається з темпом зростання населення.

Коли гарантоване зростання нижче природного ($G_w < G$), то можливі три ситуації.

1 Якщо гарантоване зростання збігається з фактичним ($G_w = G$), то економіка буде рівноважною в умовах неповної зайнятості.

2 При перевищенні фактичного темпу зростання над гарантованим ($G > G_w$), як було показано вище, виникає перегрів економіки в умовах повної зайнятості, що викликає зростання інфляції.

3 Якщо фактичний рівень виробництва виявиться нижче очікуваного ($G < G_w$), це приведе до згортання інвестицій і падінню виробництва.

Досить рідко в економіці виникає ситуація, коли прогнозовані темпи зростання перевищують природні ($G_w > G_n$). Вона показує, що економічні суб'єкти переоцінили можливості економіки на даній стадії й у результаті замість очікуваного зростання економіка потрапляє у фазу тривалого спаду. У даному випадку фактичні темпи зростання не можуть перевищити природні, тому економіка може тривалий час функціонувати при низьких обсягах виробництва й масовому безробітті. Таким чином, нереально завищені прогнозні оцінки розвитку економіки, надмірне форсування темпів економічного розвитку можуть стати самостійним фактором, що прокує спад виробництва.

У повній моделі Харрода розглядаються співвідношення між трьома величинами: природним (G_1), гарантованим (G_w) і фактичним (G) темпами зростання, що вказують на умови або тривалої депресії, або тривалого бума.

Позиція Р. Харрода відрізняється від точки зору Дж. Кейнса тим, що він звертає увагу на небезпеку інфляційного бума, тоді як Кейнс в умовах депресивної економіки практично ігнорував дану сторону питання. Однак серед проблем довгострокового зростання для Р. Харрода на першому місці стояла все-таки проблема депресії і безробіття. Вчений чітко виділяє дві різні теми теоретичного аналізу й економічної політики: розбіжність між G_w й G_1 і тенденція G віддалятися від G_w , указуючи далі, що «перша проблема є проблема хронічного безробіття, друга проблема — це проблема промислового циклу» [23].

Практична програма Р. Харрода включає дві групи заходів: антициклічну політику короткострокового плану (спрямована проти «втечі фактичного темпу зростання від гарантованого») і політику тривалого стимулювання наближення темпів зростання до природних, попередження масового безробіття.

Боротьба з короткочасними циклічними спадами ведеться, по Харроду, традиційними кейнсіанськими методами (суспільні роботи, регулювання ставки відсотка). Але «найпотужнішою зброєю боротьби» зі світовою кризою Р. Харррд вважає свій план створення «буферних запасів» з матеріалів, що не псуються, сировини, продовольства. Державні органи повинні підтримувати ціни на дані види товарів на відносно постійному рівні шляхом масової закупівлі цінностей під час спаду й розпродажу їх у часи бума.

Проти хронічного безробіття й тривалої депресії Р. Харрод пропонує використати надрадикальні кошти: зниження відсотка аж до нульової оцінки. За Харродом, досягти зближення природного й гарантованого темпів зростання без втручання держави попросту неможливо; однак зниження норми відсотка повинне привести до

зростання капіталоємності. «Метою є наближення до такого прогресуючого зниження процентної ставки, при якому досягається «стійке зростання при повній зайнятості»» [23].

Симптоматично, що, з погляду вченого, відмирання відсотка послужить також вирішальною мірою на шляху до більш справедливого суспільства. Але в цілому Харрод є безсумнівним прихильником збереження приватної власності, оскільки «власність служить підставою незалежного напряму думок», має важливе значення для розвитку мистецтв і наук, є стимулом заповзятливості й т. д. Соціальний ідеал Р. Харрода був, мабуть, близький до довгостроковим устремлінням Дж. Кейнса: обоє вони вважали за необхідне зберегти істотну майнову нерівність, але не таку велику, яка спостерігалася в їхній час. «Наш висновок, — писав із цього приводу Р. Харрод, — полягає в тому, що протягом багатьох поколінь ми на ділі були дуже далекі від цього ідеалу. Але через той факт, що тільки деякі дотепер перебували в цьому привілейованому положенні, не слід вдаватися до недооцінки значень приватної власності як опори незалежного напряму думок у суспільстві в цілому» [31].

5.1.2. Неокейнсіанська теорія циклу (Е. Хансен)

Елвін Хансен (1887—1975) — видатний американський теоретик; розроблювач рецептів макрорегулювання (антициклічної політики). Йому належать концепція множинності циклів і теорія інвестиційних коливань. Він — автор фундаментального дослідження «Економічні цикли й національний дохід» (1951 р., видана російською мовою в 1997 р.). Учителями Е. Хансена були відомі американські економісти — представники інституціонального напрямку, у їхньому числі й Дж. Коммонс. За свідченням біографів, саме вони підштовхнули молодого вченого, вихідця з бідної селянської родини, до дослідницької діяльності.

Тематиці циклу Е. Хансен залишався вірний все життя. В 1921 р. він завершує докторську дисертацію щодо порівняльного аналізу циклів у США, Великобританії і Німеччині. В 1927 р. виходить його перша велика монографія «Теорія економічного циклу, її розвиток і сучасне значення» [23].

Якщо в докторській дисертації причини циклів узгоджувалися головним чином з коливаннями грошової маси, то тепер цикл представляється як більш складне явище; його причини Е. Хансен пов'язує зі змінами в технології, у правовій структурі й організації виробництва. Монетарна інтерпретація змінюється на інституціо-

налістську. Але пануючий в той період неокласичний напрямок продовжує серйозно впливати на Хансена. І все-таки в деякій мірі під впливом теоретичних аргументів, викладених у «Загальній теорії зайнятості, відсотка й грошей», в деякій мірі під впливом світової практики, що повсюдно свідчила про закінчення епохи вільного ринку, Е. Хансен стає послідовним кейнсіанцем і за ревний захист нової концепції одержує прізвисько «американський Кейнс».

Вплив Хансена на суспільно-політичне життя США реалізовувався через викладацьку діяльність. З 1937 по 1957 р., тобто аж до виходу у відставку, Е. Хансен разом із професором Дж. Уільямсоном вів у Гарварді теоретичний аспірантський семінар з податкової, а фактично зі всієї макроекономічної політики. Семінар став справжньою школою вищих адміністраторів і видатних учених. Семінар Хансена — Уільямсона відвідували майбутні лауреати Нобелівської премії з економіки П. Самуельсон, Дж. Тобін, теоретик економічної динаміки Е. Домар, майбутній лідер американського інституціоналізму Дж. К. Гелбрейт. Згідно з даними П. Самуельсона, дві третини економістів, що зіграли згодом ключову роль у розвитку теорії національного доходу, були учасниками семінару Е. Хансена. Мабуть, не випадково, що саме на хансенівському семінарі П. Самуельсон уперше виступив з доповіддю, де оформив у вигляді економетричної моделі принцип поєднання мультиплікатора й акселератора. Тут дебютував й Е. Домар, як автор новаторських моделей зростання й т. д.

Елвін Хансен відомий і як видатний популяризатор нової доктрини. Кейнсіанська теорія викладається їм у наступних монографіях: «Повне відновлення або стагнація» (1938), «Податкова політика й економічні цикли» (1941), «Економічна політика й повна зайнятість» (1947), «Грошова теорія і фінансова політика» (1949) та ін. Усі відзначають надзвичайний практицизм Е. Хансена. У його працях не зустрінеш абстрактних міркувань, нудної академічної рутини. Його мова — мова фактів, численних ілюстративних графіків, таблиць, що підводять читачів до необхідних висновків. Багато у чому завдяки зусиллям Е. Хансена США стали в цьому сенсі «більше кейнсіанською країною», чим навіть батьківщина кейнсіанства — Великобританія.

Е. Хансен увійшов у історію економічної думки як автор кейнсіанської концепції циклу, що входить у вигляді складової частини в більш широкий клас теорій економічної динаміки. Світову популярність йому принесли фундаментальна монографія «Економічні цикли й національний дохід» (1951). За своїм характером теорія циклів Хансена — це інвестиційна теорія. Адже саме нерівномірність капіталовкладень у запаси, в основний капітал, у будівництво бу-

динків породжує, на думку вченого, коливання циклічного характеру.

Книга складається із чотирьох частин: природа економічних циклів; теорія доходу й зайнятості; теорія економічних циклів; економічні цикли й державна політика.

У першій частині Е. Хансен, ґрунтуючись на даних економічної історії США, викладає концепцію множинності циклів: малі, більші, будівельні цикли й вікові циклічні хвилі. Останній вид циклів — тривалістю до 50 років і більше — викликаний фундаментальними переворотами у техніці, великими зрушеннями у виробництві (щось подібне до «довгих хвиль кон'юнктури» Н. Д. Кондратьєва, на чю статтю й посилається Е. Хансен).

У другій частині книги приводиться докладне пояснення механізму інвестиційних коливань із позицій кейнсіанства. Вихідною категорією для Хансена служить категорія автономних інвестицій; вони називаються так тому, що не залежать безпосередньо від поточної господарської кон'юнктури. Головною причиною автономних інвестицій виступає, за Хансеном, науково-технічний прогрес. Однак можливі й інші причини: демографічні зрушення, що викликають зміни в пропозиції праці на ринку, відкриття нових корисних копалин, залучення в оборот нових господарських площ.

Автономні інвестиції запускають у хід механізм мультиплікатора (множника). У теоріях Р. Кана й Дж. Кейнса в найбільш загальній формі мультиплікатор являє собою співвідношення доходу, викликаного автономними інвестиціями, і величини самих цих автономних інвестицій, тобто $Y/I_{авт}$. При наявності вільної робочої чинності й додаткових потужностей збільшення інвестицій у який-небудь одній з галузей викликає приріст доходу не тільки в даній галузі, але й в усіх пов'язаних з нею сполучених галузях, тому що туди направляється додатковий імпульс попиту. У результаті загальне збільшення доходу може виявитися більшим, ніж первісне збільшення автономних інвестицій. Кількісно цей взаємозв'язок саме й визначає мультиплікатор.

В економіці існує й взаємозв'язок, зворотний мультиплікату, — ефект акселератора. Адже збільшення доходу не тільки породжується приростом інвестицій, але й саме здатне викликати збільшення останніх. Правда, у цьому випадку мова йтиме вже не про автономні, а про стимульовані інвестиції, тобто про інвестиції, що залежать від приросту доходу, стану господарської кон'юнктури. Ефект акселератора вперше був описаний французьким економістом Альбертом Афталіоном ще в 1909 р. Тепер, згідно з Хансеном, у нас є все необхідне, щоб пояснити фазу підйому в економіці. Нехай науково-технічний прогрес викликає в якій-небудь із галузей

деякий обсяг автономних інвестицій. Через механізм мультиплікатора ці інвестиції відтворюються у помноженому прирості національного доходу, а приріст, у свою чергу (через механізм акселератора), викликає ще більше збільшення стимульованих інвестицій. Економіка йде у гору, усередині розкручується маховик бума.

Однак чому ж рано або пізно відбувається поворот від підйому до спаду? При поясненні механізму повороту Е. Хансен зосереджує увагу на двох групах причин. Перша пов'язана з вичерпанням автономних інвестицій, а друга відноситься до скорочення граничної схильності до споживання.

Якщо первісний імпульс до зростання (автономні інвестиції) діє усе слабкіше, та до того ж усе з меншою віддачею функціонує передавальний механізм (мультиплікатор і акселератор), то відбувається зупинка зростання, і економіка повертає до спаду, оскільки, якщо автономні інвестиції припиняються, дохід зменшується не тільки на суму автономних інвестицій, але й на суму стимульованого ними споживання й стимульованих інвестицій (мультиплікатор й акселератор діють у цей час у зворотному напрямку).

Новий підйом починається, коли на стадії спаду поступово нагромадяться імпульси для нових автономних інвестицій, насамперед нові технічні вдосконалення. Крім того, на стадії спаду частка споживання в доході різко зростає (зі зменшенням доходу гранична схильність до споживання наближається до одиниці). Падіння норми відсотка, зменшення цін на капітальні блага також полегшують упорскування в економіку нової порції автономних інвестицій, а потужний надмультиплікатор сприяє закріпленню тенденції до загального зростання.

Але така точка зору ще не звільняє від необхідності відповіді на запитання: чим породжується сама інвестиційна нерівномірність?

Е. Хансен був видатним теоретиком рузвельтовської адміністрації. Після війни в академічних колах США саме Е. Хансен очолив «битву за повну зайнятість». Одним з результатів її став спеціальний «Акт про зайнятість» (1946), у якому протидія безробіттю визнавалася першочерговим завданням уряду. Поступово вводилися в практику й інші методи стимулювання ефективного попиту: принцип дешевих грошей (низької процентної ставки), великих державних витрат, активної податкової політики й т. д. Коли обраний в 1953 р. президент Д. Ейзенхауер (лідер республіканської партії) вирішив очистити адміністрацію від прокейнсіанські настроєних демократів, виявилось, що зробити це неможливо, тому що серед підібраних кандидатів багато хто був під впливом ідей «амери-

канського Кейнса». В 1960-і роки економічна політика адміністрацій Дж. Кеннеді й Л. Джонсона була вже безумовно кейнсіанською.

Від чого ж залежить величина мультиплікатора? Е. Хансен, слідом за Кейнсом, відповідає: від граничної схильності до споживання. Чим більша частка доходу, що виник у результаті автономних інвестицій, буде споживатися, тим більший імпульс до зростання одержать сполучені галузі.

Механізм взаємодії мультиплікатора й акселератора Е. Хансен називає *надкумулятивним процесом* або системою *надмультиплікатора*. Ця система становить основну структуру, або кістяк, усякої економічної теорії циклу. Теорія дозволяє об'єднати екзогенний фактор — автономне інвестування з ендогенними факторами — мультиплікатором і акселератором. У результаті державного регулювання (прямого — через інвестиції або непрямого — через фіскальну політику) збільшується споживчий попит, що множить новий попит на товари й послуги, що в остаточному підсумку приводить до зростання національного доходу. У свою чергу, приріст національного доходу викликає зростання стимульованих інвестицій, що поживляє підприємницьку діяльність і сприяє акселеративному (прискореному) зростанню виробництва.

Але якщо механізми мультиплікатора й акселератора взаємно доповнюють і навіть підтримують один одного, чому тоді підйом не триває вічно?

Е. Хансен називає свою теорію циклу інтегральною, думаючи, що вона включила всі наявні на той час досягнення світової економічної думки. Аналіз цих досягнень становить предмет третьої частини книги «Економічні цикли й національний дохід».

Причини циклічних коливань виводилися неокласиками за межі капіталістичної економіки, що порівнювалася з дитячою іграшкою — хитною конячкою, коливання якої викликаються чисто зовнішніми причинами. Е. Хансен, як ми бачили, не заперечує значення екзогенних факторів (автономних інвестицій), однак наполягає на існуванні моделі «саморушного ендогенного циклу», тобто внутрішніх механізмів циклічних коливань. Один з висновків його книги звучить, зокрема, так: «Сучасний аналіз виявляє, що, поки економіка залишається динамічною, поки вимоги зростання й прогресу викликають більші витрати на інвестиції, доти будуть діяти могутні чинності, що породжують циклічні коливання. Не можна тому розглядати цикл як патологічний стан. Він властивий природі сучасної динамічної економіки» [23].

Останнє ствердження має безпосереднє відношення й до формулювання позиції: оскільки цикл внутрішньо властивий капіталістичній економіці, що розвивається, однієї лише «невидимої руки»

ринку для її регулювання недостатньо, «необхідна, — як указує Е. Хансен, — позитивна антициклічна програма» [44].

Неокейнсіанство не передбачає прямого втручання держави у відносини власності. Всі міри державного регулювання, сформульовані Е. Хансеном, відносяться до сфери обігу, перерозподілу доходів. Свою антициклічну програму Е. Хансен формує на базі вже наявного до початку 1950-х років досвіду. У його книзі міри антициклічного характеру згруповані в основному за трьома напрямками: 1) убудовані механізми гнучкості (убудовані стабілізатори); 2) автоматично діючі контрзаходи, що компенсують; 3) керовані програми компенсування.

Антициклічні заходи не є винаходом Е. Хансена, вони вже застосовувалися на практиці до того, як була написана його книга. Учений лише систематизував і узагальнив їх. У наступне десятиліття (1960-і роки) політика боротьби із циклом доповнюється стратегією широкого використання державних витрат і бюджетних дефіцитів з метою досягнення повної зайнятості й максимально можливих темпів зростання. Кейнсіанська теорія економічної динаміки одержала досить закінчене втілення на практиці.

5.2. Теорії посткейнсіанства (ліве кейнсіанство та монетарне кейнсіанство)

Посткейнсіанство виникло як результат історичного процесу розвитку основних систем економічних поглядів вчених ХХ ст. Структурні й економічні кризи 1970-х років, особливо криза 1974—1975 року, інфляція, що стала хронічною, призвели до кризи економічної політики й, звичайно, до розгляду питань теорії, як вирішувати економічні труднощі. Зламалися стандартні кейнсіанські схеми — схеми антициклічної політики, коли інфляцію, що зазвичай збігається з фазою підйому, намагалися стримувати, обмежуючи попит, а кризу, навпаки, прагнули переборювати шляхом розширення попиту. Розвиток інфляції ускладнив політику уряду й у фазі підйому; спроби стимулювати підйом традиційними методами щораз ще більше загострювали інфляційні процеси й вимагали вкрай обережного застосування стимулюючих засобів.

Криза кейнсіанства, а з ним і всього неокласичного синтезу як офіційної доктрини державного регулювання, ознаменувалася різким посиленням критики цієї теорії не тільки з боку традиційних її супротивників — неокласиків, що виступали під прапором «неокласичного відродження». С середини 1960-х років у критиці кейнсіанства з'явилася й стала підсилюватися нова позиція, пов'язана з

переглядом економічної теорії з боку самих прихильників теорії Кейнса. Це нове явище в економічній думці отримало назву посткейнсіанство.

Історично воно склалося зі злиття двох потоків. З одного боку, це було *ліве кейнсіанство* у Великобританії, центр якого перебував у Кембриджі, де довгий час жили й працювали багато учнів і соратників Дж. М. Кейнса — Н. Каддор, П. Сраффа й Дж. Робінсон — загально визнаний лідер цього напрямку. З іншого боку, приблизно із середини 1960-х років критична переоцінка кейнсіанства почалася й у США (*монетарне кейнсіанство*). Ініціаторами перегляду були такі економісти, як Р. Клауер, А. Лейонхувуд, П. Девідсон, С. Вайнтрауб, Х. Мінські та інші, що виступили з критикою ортодоксальної кейнсіанської теорії «рівноваги з неповною зайнятістю», що стала складовою частиною неокласичного синтезу. Вони стверджували, що версія кейнсіанства, розроблена старшим поколінням, насамперед Е. Хансеном, П. Самуельсоном і Дж. Хіксом, насправді спотворила зміст теорії Кейнса. На їхню думку, теорія Кейнса й неокласична теорія абсолютно несумісні. Цей напрямок кейнсіанської «реконструкції» нерідко називають монетарним кейнсіанством, оскільки тут вирішальне значення надається нестійкості й невизначеності, пов'язаній із грошовими процесами.

В 1970-і роки ці дві течії посткейнсіанства були досить популярні й претендували не тільки на заміну кейнсіанської теорії, але й взагалі на створення більш широкої системи поглядів, альтернативної пануючій ортодоксії у формі «неокласичного синтезу».

Представників обох названих течій об'єднали деякі загальні підходи до економічної теорії. Обидві групи неортодоксальних кейнсіанців ставили за свою мету остаточно спростувати неокласичну систему, довести до кінця почату Дж. Кейнсом «революцію» в економічній теорії, створити новий синтез макро- й мікроекономіки. Однак вони не домоглися створення якої-небудь цільної, а головне, загально визнаної теоретичної системи. Більше того, із загальним послабленням ідей радикальної «перебудови» ринкової економіки в умовах консервативного зрушення в ідеології і політиці, характерного для 1980-х років, радикальне посткейнсіанство втратило колишню популярність, хоча й не перестало існувати. Наприкінці 80-х — початку 90-х років ХХ ст. спостерігалось нове його поживлення (тепер уже під назвою «нове кейнсіанство»).

Новий етап у розвитку посткейнсіанства характеризується подальшим розвитком теорії Кейнса, пристосуванням її до вимог макроекономічної політики в сучасних ринкових умовах, коли величезну роль відіграють процеси інфляції й глобалізації економіки.

По суті справи, це подальше відновлення неокласичного синтезу, головним чином під впливом монетаризму.

В історичній послідовності позиції представників посткейнсіанства досить різноманітні.

5.2.1. Теорія нагромадження капіталу Дж. Робінсон

Раніше всіх із критичною переоцінкою теорії Кейнса, зі спробами розвинути його теоретичний аналіз на базі синтезу з іншими неортодоксальними течіями виступили ще в 1940—1950-і роки члени Кембриджської школи (Великобританія), багато хто з них були учнями й соратниками Кейнса — Дж. Робінсон, Н. Калдор, П. Сраффа, Р. Кан.

Для цих теоретиків, крім Дж. Кейнса, важливе значення мали ідеї та методологія «класиків» і насамперед Д. Рікардо й К. Маркса; вплинули на них і роботи М. Калецького, відомого польського економіста, що довго працював у Кембриджі. Їхнім визнаним лідером згодом стала *Джоан Робінсон*.

В економічній літературі цю течію нерідко називають *лівим кейнсіанством*, оскільки його прихильники надавали важливого значення зростанню заробітної плати як фактору розширення ефективного попиту, виступали за обмеження влади монополій і проведення соціальних реформ. Вони рішуче поривають і з основою основ неокласичної школи — з теорією граничної продуктивності й граничної корисності, на базі якої вибудована вся споруда неокласичної школи виробництва, використання ресурсів, розподілу продукту й ціноутворення. Цей розрив виявився найбільш чітко, поперше, у розробці нової теорії нагромадження капіталу, економічного зростання й розподілу продукту і, по-друге, у розвитку нового підходу до теорії вартості, заснованого на відродженні рикардіанства. Підйом радикальних настроїв, зростання інтересу до марксизму з кінця 1960-х й особливо в 1970-і рр. не випадково зробили цю школу особливо популярною серед молодих економістів, висунувши її на передній край в умовах, коли гостро відчувалася потреба у відновленні теоретичного арсеналу економічної думки.

Дж. Робінсон та її колеги по Кембриджу — Н. Калдор, а надалі Л. Пазинетті, Я. Крегель, Дж. Ітуел та інші спробували створити альтернативний варіант «Загальної теорії» Кейнса, з'єднавши його короткостроковий аналіз ефективного попиту з довгостроковим аналізом факторів нагромадження капіталу, технічного прогресу й розподілу продукту. Пріоритет у цьому, безсумнівно, належить Дж. Робінсон. В 1956 р. Дж. Робінсон публікує свою головну пра-

цю — «Нагромадження капіталу», у якій вона почала спробу синтезувати основні фактори, що впливають на довгострокове зростання економіки (розподіл між прибутком і заробітною платою, обсяг капіталу й характер технічного прогресу, ступінь монополізації й конкурентності економіки, зростання народонаселення й т. п.), а також визначити причини, через які відбувається відхилення від стабільності зростання. Дж. Робінсон взяла на себе завдання узагальнення «Загальної теорії», тобто поширення кейнсіанського короткострокового аналізу на проблеми довгострокового розвитку. Певний вплив на сам характер аналізу, на вихідну модель, що представляє собою двосекторну економіку, зробили марксистські схеми простого й розширеного відтворення. Відмічаючи дослідження цієї проблеми, що (подібно марксистській теорії нагромадження капіталу) повинна була представити теоретичне узагальнення законів розвитку капіталістичної системи господарства, Дж. Робінсон писала: «Схема розширеного відтворення (Маркса) дає дуже простий і зовсім неминучий підхід до проблеми рівності заощаджень та інвестицій і рівноваги між виробництвом засобів виробництва й виробництвом споживчих товарів. Він наново відкритий і зроблений основою досліджень кейнсіанської проблеми М. Калецьким і знову винайдений Харродом і Домаром як базис для теорії тривалого розвитку. Якби Маркса вивчали як серйозного економіста, замість того, щоб поводитися з ним, з одного боку, як з непогрішним оракулом, а з іншого боку — розглядати як мішень для дешевих епіграм, це зберегло б для нас багато часу» [34].

Проходження теорії нагромадження капіталу Дж. Робінсон було побудовано на положенні про взаємозв'язок виробництва й розподілу в будь-якій закінченій теоретичній системі. Вона створює теорію, у якій взаємопов'язаність зростання, нагромадження капіталу й розподілу здійснюється на основі дії реально існуючих інститутів, що визначають прагнення підприємців до нагромадження, з одного боку, і боротьбу робітників за частку продукту в національному доході, з іншої сторони. Економічна історія являє собою, за твердженням Дж. Робінсон, арену конфлікуючих інтересів, які неокласики саме й не хочуть обговорювати. У цьому виявилось прагнення вченої обійтися не тільки без трудової теорії вартості, але й без категорії граничного продукту.

Все суспільне виробництво Дж. Робінсон ділить на два сектори — сектор інвестиційних товарів (I) і сектор предметів споживання (II). Вона виходить із того, що вартість кінцевої продукції кожного підрозділу складається із заробітної плати (W) і так названої квазіренти (як би ренти), що складається із прибутку й амортизації (Q).

$$(I) W_1 + Q_1 = B_1, \quad (5.2)$$

$$(II) W_2 + Q_2 = Y_2; W_1 = Q_2. \quad (5.3)$$

Для з'ясування закономірностей нагромадження Дж. Робінсон припускає ряд обмежувальних умов, у тому числі: відсутність державного втручання в економіку, наявність тільки двох класів — робітників і підприємців, відсутність споживання із прибутку, що цілком іде на нагромадження капіталу. Заробітна плата в її системі — незалежна змінна. Це плата за працю, і величина її являє собою результат тривалого історичного розвитку. Вона має свою нижню межу — фізіологічний мінімум, що забезпечує можливість існування і змісту родини. «Але з тих пір процес історичного розвитку, — пише Дж. Робінсон, — призвів заробітну плату й зайнятість до такого рівня, який ми маємо в цей час». Таким чином, заробітна плата визначається тим, що вона є в цей час.

Припускаючи, що заробітна плата — незалежна змінна, вона робить перший висновок із наведених рівностей: фонд зарплати й зайнятість у підрозділі I визначаються величиною квазіренти підрозділу II. Отже, щоб відбувся акт інвестування, повинні збільшуватися виробництво й зайнятість у підрозділі I. Умовою цього буде або зниження реальної заробітної плати, або відповідне зростання квазіренти підрозділу II (Q_2). Таким є основне тлумачення, на якому розвивається відношення між нагромадженням, зайнятістю й споживанням.

Дж. Робінсон робить дуже важливий висновок, що ринкове господарство може зазнати стагнацію двох видів: 1) викликану недоліком технічного прогресу; 2) викликану насиченням, апатією, небажанням вкладати капітал.

Найпростіша модель є для Дж. Робінсон вихідним пунктом аналізу проблеми нагромадження в довгостроковій перспективі, яку вона розглядає як співвідношення між прибутком, заробітною платою й зайнятістю. Причому це глобальне співвідношення досліджується нею під впливом трьох динамічних процесів: 1) зростання народонаселення й зміни пропозиції робочої сили; 2) співвідношення монополії і конкуренції; 3) технічного прогресу.

Вчення про технічний прогрес — найважливіша частина теорії Дж. Робінсон. Вона розглядає три типи технічного прогресу: нейтральний, коли співвідношення між основними параметрами двох підрозділів, у тому числі й щодо зайнятості, не змінюються; і два його ухили — капіталозберігаючий і капіталоемний технічний прогрес. Перший означає більш швидкий темп зростання нововведень і продуктивності праці в інвестиційному підрозділі; другий припус-

кає, що продуктивність праці зростає швидше в підрозділі II, де виробляються предмети споживання. Ці ухили будуть змінювати співвідношення двох підрозділів, у тому числі й розподіл доходу, і величину попиту на робочу силу. Докладно аналізує Дж. Робінсон і зворотний вплив співвідношення заробітної плати й прибутку на вибір техніки виробництва, на «ухили» й темпи технічного прогресу.

У своїй книзі Дж. Робінсон формулює ідеальні умови економічного розвитку — умови «золотого століття». Найважливішими з них є наступні:

1) нейтральний технічний прогрес, в умовах якого продуктивність праці, заробітна плата на одну людину й капіталоозброєність підвищуються в однаковій пропорції, а норма прибутку залишається сталою;

2) гнучкість і рухливість реальної заробітної плати робочого класу, що підвищуються разом зі зростанням виробництва на душу населення;

3) вільна конкуренція, що є неодмінною та обов'язковою умовою саме такого зростання заробітної плати;

4) нагромадження капіталу в умовах «золотого століття» залежить тільки від темпів технічного прогресу й приросту зайнятого населення.

Потенційний темп росту, на її думку, приблизно дорівнює темпу росту зайнятості плюс темп росту продукції на душу населення.

Дж. Робінсон вважає, що порушення саме цих умов є причиною нестабільного розвитку капіталізму.

На її думку, існує оптимальний рівень темпу нагромадження капіталу, що відповідає такому розподілу національного доходу, при якому зростання ефективного попиту йде в ногу зі зростанням виробництва. Занадто високий темп нагромадження обумовлює надмірно високу частку прибутку в доході й зменшує частку робочого класу. У цьому випадку розвиваються інфляційні процеси, внаслідок того, що зниження рівня життя спонукає робітників боротися за підвищення грошової заробітної плати з метою збереження свого звичного рівня існування.

Занадто низький темп нагромадження призведе до зниження норми й частки прибутку й тим самим зменшить стимули для економічного зростання. В економіці виникають тенденції до стагнації. Однак тенденція до стагнації може виникнути й в умовах занадто високої норми прибутку, якщо цей прибуток є результатом монополії, а не надмірно високої норми нагромадження.

Підвищення заробітної плати (по мірі зростання продуктивності праці), за теорією Робінсон, не тільки дозволяє вирішити протиріччя реалізації капіталістичного зростання в умовах технічного про-

гресу, але й є найважливішим його стимулом. У суспільства завжди існує певний спектр технологічних рішень тієї або іншої технічної проблеми, обумовленої рівнем продуктивності праці, капіталоозброєності: як правило, техніка, що забезпечує більш високий рівень продуктивності праці, вимагає більших витрат капіталу на одиницю праці. Рівень і динаміка заробітної плати визначають границі прибутковості техніки. Чим вище заробітна плата, тим вигідніше застосовувати менш трудомістку, а отже, більше капіталомістку техніку.

Дж. Робінсон створила, крім довгострокової концепції нагромадження капіталу, що становить базис її теорії, цілий ряд інших, що певною мірою ускладнюють й уточнюють її центральне ядро.

5.2.2. Теорія вартості та ціноутворення П. Сраффи

Поштовх до вирішення проблем недосконалої конкуренції й перевороту у поглядах на устрій і роботу сучасного ринку дали ідеї *П'єро Сраффи* (1898—1983). Практично він зробив поворот на 180°, що якби знецінює все, що було зроблено в науці за сто років до того. В 1960 р. вийшла його книга *«Виробництво товарів за допомогою товарів»*. До кейнсіанських проблем ця книга безпосереднього відношення не мала. Але для посткейнсіанства вона виявилася сильною теоретичною зброєю в критиці того аспекту неокласичної теорії, що «кейнсіанська революція» залишила в недоторканності, — її мікроекономічної основи.

Ця книга викликала теоретичні суперечки як серед радикальних економістів, так і серед економістів-марксистів. Вона представила нові формальні докази логічної неспроможності, суперечливості неокласичної теорії вартості. До того ж вона претендувала на вирішення тієї проблеми, перед якою зупинився Рікардо, а за ним і Маркс: П. Сраффа запропонував метод, за допомогою якого здавалося можливим знайти таку ціну виробництва особливого товару, що завдяки своїй стабільності могла стати мірилом цінності всіх інших товарів.

Свою модель Сраффа використав також для вирішення тієї проблеми, що поставив Рікардо, і яку по-своєму намагався вирішити Маркс. Обоє вважали, що якщо ціни визначаються вартістю товарів, то сума цін і вартостей повинна зрівнюватися. Ця рівність забезпечується тим, що суспільна ціна виробництва (яка дорівнює вартості) регулюється ціною виробництва товарів, зроблених в умовах середньої органічної структури капіталу, так що відхилення

вартостей від цін виробництва у галузях з більш високим або більш низьким складом капіталу взаємно погашаються.

Вся критика теорії вартості зосередилася навколо цієї проблеми й зводилася до доказу того, що рівність суми вартостей і суми цін виробництва у дійсності не забезпечується. Це обумовлено тим, що сама ціна виробництва середнього товару не залишається незмінною. Якщо змінюється співвідношення між заробітною платою й прибутком, то змінюється й вся структура цін. Адже витрати виробництва різних товарів залежать від того, у якій пропорції беруть участь у їхньому створенні праця й капітал. Витрати більш трудомістких товарів зростають більшою мірою, ніж витрати менш трудомістких товарів. Якщо ці товари, у свою чергу, входять як витрати у виробництво інших товарів, то зміна цін виробництва цих інших товарів буде залежати від питомої ваги перших у їхніх витратах і т. д. У підсумку ціна виробництва може підвищитися, а може й відносно знизитися — однозначного рішення не існує. Якщо даний товар трудомісткий, але його основні матеріальні витрати капіталомісткі, то підвищення заробітної плати збільшить трудові витрати розглянутого товару, але відносно знизить матеріальні витрати ресурсів, використаних у виробництві даного товару. Ціна буде рівнодіючою цих протилежних чинностей.

Звідси треба відмітити, що неможливо знайти такий товар, ціна виробництва якого залишалася б незмінною й не залежала б від змін у розподілі доходу. Інакше кажучи, ціна виробництва в галузі із середнім органічним складом капіталу не може служити вимірником мінових пропорцій товарів. П. Сраффа ставить за свою мету знайти інший «вимірник» мінової вартості, що не залежить від зміни розподілу й цін. Він ставить питання так: чи можна теоретично сконструювати таку галузь, у якій відношення чистого продукту до вартості матеріальних витрат (Y/C) не змінювалося б під впливом змін в розподілі й у цінах? І показує, що таку галузь можна виділити з реальної економіки. Він називає її стандартною галуззю. Для побудови стандартної галузі вчений формулює поняття так званих базисних товарів, тобто таких товарів, які прямо або побічно входять у виробництво всіх інших товарів. Замкнута система рівнянь, що характеризують взаємозв'язок виробництва й споживання цих товарів, і утворить стандартну галузь. Особливість цієї галузі полягає в тому, що й натуральна структура продукту, і натуральна структура витрат у ній однакові. Одиницю продукту стандартної галузі П. Сраффа і його прихильники вважають фізичним вимірником вартості, що не залежить від зміни цін.

Книга, як уже говорилося, викликала теоретичні суперечки. Багато хто стверджував, що Сраффа розвиває Марксову теорію вар-

тості. Однак існувала й протилежна точка зору, відповідно до якої теоретичні розробки П. Сраффи не мають безпосереднього відношення до марксистської теорії; він розвиває рикардіанську, але аж ніяк не марксистську традицію теорії вартості.

Таким чином, роботи П. Сраффи, як і Дж. Робінсон, внесли значний теоретичний внесок у загальний розвиток сучасної економічної думки й, зокрема, в ту антимаржиналістську революцію, що, то підсилюючись, то загасаючи, постійно вирує на окраїнах основної течії сучасної економічної думки.

5.2.3. Теорія сукупного попиту та циклу М. Калецьки

Видатний польський економіст М. Калецьки (1899—1970) розробив теорію сукупного макропопиту при визначальній ролі інвестицій незалежно від Дж. Кейнса.

Методологічною основою аналізу, проведеного польським економістом, служить відмінність між заощадженнями окремого індивіда і наслідками для суспільства. Інтенсивне зростання заощаджень веде до скорочення попиту та, як наслідок, до зростання товарних запасів, скорочення виробництва, підвищення кількості безробітних.

Аналогічний результат виникає при скороченні підприємцями грошової заробітної плати. Всіляке зниження заробітків з метою економії витрат і стимулювання прибутків призводить до скорочення сукупного попиту.

Щоб обґрунтувати механізм економічного циклу, Калецьки побудував просту модель, що характеризує зв'язок основних параметрів: прибутку, основного капіталу, інвестицій, прослідкував їх вплив на рівні виробництва, зайнятості, ціни та інших показників. Калецьки, на відміну від Кейнса, аналізував механізм взаємодії виборчих компонентів, спираючись на реальні, а не на грошові величини.

Зміни темпів приросту інвестицій послуговували основним фактором циклічних коливань. Згідно з концепцією Калецьки цикл з його фазами — це результат нестабільності інвестиційної діяльності.

Модель Калецьки може бути представлена у вигляді виразу

$$\Delta Y = S/k + u - a, \quad (5.4)$$

де ΔY — приріст національного доходу;

k — капіталоємність;

u — показник впливу технічного прогресу;

a — зниження виробничих потужностей на показник амортизації.

Калецьки відмічав, що якщо доля капіталовкладень (інвестицій) в національному доході залишається постійною, то темп зростання доходу також не змінюється. Капіталовкладення зростають такими ж темпами, що й національний дохід, який забезпечує постійний темп його приросту. Все це залишається вірним до того моменту, доки параметри k , a і u залишаються постійними. Потім модель деталізується і розглядаються фактори, які слід враховувати в умовах підвищення темпів зростання.

5.2.4. Монетарне кейнсіанство у США

Представники цього напрямку посткейнсіанства (воно виникло в США) вибрали інший шлях. Вони виступили як поборники відновлення щирого духу кейнсіанської революції, справжнього змісту його теорії.

Певною віхою в розвитку цього нового підходу була опублікована в 1965 р. стаття американського економіста Р. Клауера «*Кейнсіанська контрреволюція: теоретична оцінка*». У статті давалося принципово нове тлумачення теорії Дж. Кейнса на відміну від ортодоксального кейнсіанства, що трактувало її як «теорію рівноваги в умовах неповної зайнятості, як окремий випадок неокласичної теорії загальної рівноваги».

Інтерпретація Р. Клауера отримала подальший розвиток у виданій у 1968 р. роботі іншого американського економіста — А. Лейонхуфвуда «*Про кейнсіанську економічну теорію й теорію Кейнса*». А. Лейонхуфвуд рішуче оголосив, що стандартна інтерпретація теорії Дж. Кейнса (теорія прибутків-витрат) не тільки не розвила, але й відкинула головні елементи його теорії. Основними недоліками, на його думку, даної інтерпретації минулого є: 1) недооцінка ролі грошей («Як вийшло, — запитував він, — що теорія, що визнала важливість грошей, перетворилася в теорію, у якій гроші не мають істотного значення?»); 2) зменшення ролі процентної ставки, завдяки чому у центрі уваги опинився лише мультиплікаційний процес, що розгортається під впливом змін попиту; 3) перевага бюджетної політики й недооцінка значення кредитно-грошового регулювання. А. Лейонхуфвуд іронічно зауважує: так багато уваги приділяли проблемі безробіття, що про грошовий аспект теорії зовсім забули, зникла більша частина цінової і монетарної сторони теорії Дж. Кейнса; у підсумку на світ з'явилася дивна доктрина «неважливості грошей» й «неефективності кредитно-грошової політики».

Оцінивши подібне трактування кейнсіанської теорії, відомий історик економічної думки М. Блауг писав: «Для Клауера й Лейон-

хуфвуда кейнсіанська теорія — це теорія неповної інформації, отримання якої пов'язане з витратами повільного пристосування цін; це теорія адаптації за допомогою зміни обсягів виробництва, а не цін; це гіпотеза двоїстого рішення й процесу, що обмежений доходом; неправильних і нерівновагих ринкових цін внаслідок відсутності вальрасівського аукціонника... Як тільки ми відходимо від досить специфічного випадку негайного пристосування цін, ми вже не можемо виходити з того, що робота цінового механізму автоматично веде до усунення надлишків і дефіциту на ринку, а отже, і до повної зайнятості» [1].

Інтерпретація теорії Дж. Кейнса Р. Клауером й А. Лейонхуфвудом викликала палкі суперечки й дуже вплинула на подальший розвиток економічної думки Заходу.

Наприкінці ХХ ст. цей напрямок посткейнсіанства активно розвивається представниками «нового» кейнсіанства.

5.3. Нове кейнсіанство

У 80-х рр. ХХ ст. означилась тенденція теоретичного відокремлення переважно представників монетарного посткейнсіанства від загального напрямку посткейнсіанства у вигляді нового кейнсіанства. Початком використання в науковому вжитку терміна «нове кейнсіанство» акцентувались його суттєві відмінності від неокейнсіанства 50—70-х рр. і посткейнсіанства 60-70-х рр. Йдеться про сучасний етап подальшої еволюції кейнсіанства в широкому розумінні слова. Найважливіша роль у розробці ідей нового кейнсіанства належить таким американським економістам, як Брюс Грінвальд, Джозеф Стігліц (Стенфордський університет), Джордж Акерлоф і Жанет Йеллен (університет Берклі), Олів'є Бланшар і Джуліо Ротемберг (Массачусетський технологічний інститут), Марк Гертлер (університет Вісконсін-Медісон), Бен Бернанк (Прінстонський університет), Грегорі Манків (Гарвард) та ін.

Нове кейнсіанство об'єднує з посткейнсіанством і відрізняє від неокласичної школи визнання наявності стійких факторів макроекономічної нестабільності ринкової економіки, існування в ній неповного використання ресурсів та необхідності вдосконалення коригуючого впливу державного регулювання економіки. Але щодо пріоритетів економічного аналізу нове кейнсіанство суттєво відрізняється від своїх попередників. До початку 80-х рр. в кейнсіанстві не була розроблена проблема мікроекономіки. Вона залишалася прерогативою неокласики, і саме за це кейнсіанство все більше піддавалося критиці, як з боку монетаристів, так і з боку представ-

ників нової класичної макроекономічної теорії. Посткейнсіанці також не використовували неокласичних ідей і категоріального апарату. Нові кейнсіанці, на відміну від своїх попередників, вдосконалюють методологію економічних досліджень шляхом залучення як неокласичних ідей, так і відповідного категоріального апарату, використовують формально-математичний апарат загальної рівноваги.

Нове кейнсіанство вже не можна назвати лише макроекономічною теорією ефективного попиту. У ньому відбулося зміщення акцентів аналізу з проблеми ефективного попиту на аналіз ринків капіталу, праці, товарів та раціональної поведінки господарських агентів в умовах макроекономічної невизначеності та неповноти економічної інформації. Власне, від теорії Кейнса залишилося дуже мало — це ідея про те, що економіка не є цілком саморегульованою системою, а потребує регулювання держави. У центрі уваги нового кейнсіанства — аналіз проблем, породжених активним впливом фінансової сфери та грошового фактора на макроситуацію. Теорію ліквідності Кейнса представники цієї течії вважають спрощеною і надають перевагу розгляду механізму взаємозв'язку реального виробництва не тільки з коливаннями грошового попиту, але й зі змінами структури всієї фінансової сфери, боргової економіки, що базується на заборгованості населення, банків, фірм та держави.

З позицій нового кейнсіанства суттєвою основою макроекономіки є розвиток сучасної теорії ціноутворення з урахуванням умов існування великих фірм, сильних профспілок і колективних договорів, а також втручання держави в цей процес. Мова також йде про розробку нової концепції ціноутворення в умовах недосконалої конкуренції, тобто конкуренції, за якої ціни не змінюються настільки швидко й еластично, щоб у достатньо короткий строк привести у рівновагу нове співвідношення попиту й пропозиції. Нові кейнсіанці враховують, що сучасна економіка має договірний характер, а звідси — низька рухливість та негнучкість цін. Стійкістю характеризується і заробітна плата як головний елемент витрат, виходячи з яких складаються ціни на продукцію. Таким чином, нові кейнсіанці вважають, що кейнсіанська теорія сьогодні — це теорія малорухомих цін і заробітної плати, що це саме той ланцюг, який потребує дослідження при аналізі стійкої інфляції.

Як бачимо, руйнівний досвід кризових явищ 70-х рр. не пройшов для кейнсіанців безслідно. Вони визнали небезпечність невпинного та необачного зростання державних витратів і бюджетних дефіцитів. Це певною мірою позначилося на їхній економічній політиці, де стрижнем регулювання попиту традиційно виступала бюджетна політика. У кредитно-грошовому регулюванні акцент робиться на посиленні гнучкості всієї кредитно-грошової системи.

Вирішення проблеми зайнятості та інфляції представники нового кейнсіанства вбачають у тому, що державна антиінфляційна політика має бути переорієнтована на параметри, що визначають формування витрат і доходів. По суті, вони обґрунтовують нову макроекономічну стратегію, яка полягає у новій політиці доходів, коли державою здійснюється контроль за цінами й доходами шляхом оподаткування, коли відбувається регулювання процесів монополізації.

Таким чином, на сучасному етапі еволюція кейнсіанства у вигляді нового кейнсіанства відбувається у формі активного зближення з ідеями неоконсерватизму — цієї сучасної форми еволюції неокласичного напрямку (див. розділ 4). У мікротеорії різниця стає мінімальною, посилюється тенденція до синтезу в аналізі цілої низки питань — поведінки економічних агентів на окремих ринках, очікуваннях, ризику, невизначеності. У макротеорії залишаються розбіжності, але й тут спостерігається вплив ідей неоконсерватизму: першочергова увага до аналізу грошей, фінансової сфери, ринків. Життєздатність цього нового синтезу перевірить його практичне застосування у державному регулюванні ринкової економічної системи початку третього тисячоліття.

Контрольні питання

- 1 У чому полягає сутність моделі Харрода — Домара?
- 2 Які основні постулати теорії нагромадження капіталу Дж. Робінсон?
- 3 У чому сутність неокласичного синтезу?
- 4 Кому із вчених належить найважливіша роль у розробці ідей нового кейнсіанства?

Проблемно-логічні завдання

- 1 Що є спільним і у чому відмінність методології Харрода й Кейнса?
- 2 Вихідним рівнянням моделі Р. Харрода є рівняння фактичного темпу росту. Розкрийте його зміст.
- 3 Поясніть рівняння Харрода гарантованого темпу росту.
- 4 В економічній літературі відомий вислів «парадокс Харрода». Розкрийте зміст вислову.
- 5 Поясніть рівняння Харрода природного темпу росту.
- 6 Відомо, що практична програма Р. Харрода включає дві групи заходів. У чому їх зміст?

7 Відомо, що А. Хансен у своїй книзі «Економічні цикли...» дає детальне роз'яснення механізму інвестиційних коливань із позиції кейнсіанства. Розкрийте його зміст.

8 При роз'ясненні «механізму повороту» від підйому до спаду Хансен виділяє дві групи причин. У чому їх зміст?

9 Як ви розумієте теорію циклу Хансена?

10 У чому зміст заходів державної антициклічної політики за Хансеном?

11. Відмічаючи авторів, які зробили істотний внесок у теорію циклу, Хансен називає Р. Фріша. У чому полягає його внесок?

12. У чому суть основних заперечень проти практичної рецептури кейнсіанців М. Фрідмена?

13 Назвіть, які риси об'єднують нове кейнсіанство з посткейнсіанством та відрізняють його від неокласичної школи. Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади.

Тестові завдання

1 Інтерес провідних економістів до проблем економічного росту зріс:

- а) з початку 30-х р. ХХ ст.;
- б) із середини 50-х р. ХХ ст.;
- в) наприкінці ХХ ст.;
- г) усі відповіді не вірні.

2 До теорій неокейнсіанства відносять:

- а) теорію економічного зросту;
- б) теорію циклічного розвитку;
- в) теорію нововведень;
- г) теорію господарського порядку;
- д) теорію пропозиції;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді а) і б);
- з) вірні відповіді а), в) і г);
- і) вірні відповіді г) і д);
- к) усі відповіді не вірні.

3

Теоретиками неокейнсіанства є:

- а) Р. Харрод (1900—1978);
- б) Е. Хансен (1887—1975);
- в) Т. Веблен (1857—1929);
- г) Ф. Хайєк (1899—1992);

- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

4 Розроблювачем знаменитої моделі загальної ринкової рівноваги (IS-LM) є:

- а) Дж. Хікс;
- б) Р. Харрод;
- в) Е. Хансен;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

5 Автором теорії економічного зросту є:

- а) Дж. Хікс;
- б) Р. Харрод;
- в) Е. Хансен;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

6 Основний об'єкт дослідження Р. Харрода в його теорії економічного зросту:

- а) аналіз процесів економічної динаміки;
- б) аналіз конкуренції нововведень;
- в) аналіз динаміки витрат виробництва;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

7 Основний висновок, до якого прийшов Р. Харрод у своїй теорії економічного зростання:

- а) необхідність державного втручання за допомогою методів антициклічної політики й тривалого стимулювання темпів зростання;
- б) антициклічна політика короткострокового плану;
- в) політика тривалого стимулювання наближення темпів зростання до природного, попередження масового безробіття;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

8 Особливість методології Р. Харрода:

- а) досліджує агреговані макроекономічні показники — сукупний дохід, сукупні заощадження, інвестиції;

- б) зосереджує зусилля на аналізі динамічних процесів, у тому числі довгострокового плану;
- в) щорічний економічний зріст прямо пропорційний нормі заощаджень і, навпаки, пропорційний коефіцієнтові капіталоємності;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

9 Практична програма Р. Харрода включає:

- а) антициклічну політику короткострокового плану, спрямовану проти «втечі фактичного темпу зросту від гарантованого»;
- б) політику тривалого стимулювання наближення темпів зросту до природного, попередження масового безробіття;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

10 «Наймогутнішим знарядям боротьби» зі світовою кризою Р. Харрод вважає:

- а) план створення «буферних запасів»;
- б) план регулювання рівня безробіття;
- в) план регулювання рівня інфляції;
- г) план регулювання рівня процентної ставки;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді а) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

11 Автором неокейнсіанської теорії циклу є:

- а) Дж. Хікс;
- б) Р. Харрод;
- в) Е. Хансен;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

12 Е. Хансен (1887—1975) є розроблювачем:

- а) концепції множинності циклів;
- б) теорії інвестиційних коливань;
- в) теорії економічного зростання;
- г) теорії конкуренції нововведень;
- д) усі відповіді вірні;

- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді а), б) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

13 У своїй монографії «Економічні цикли й національний дохід» (1951) Е. Хансен розглядає:

- а) природу економічних циклів;
- б) теорію доходу і зайнятості;
- в) теорію економічних циклів;
- г) взаємозв'язок між економічними циклами і державною політикою;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді а), б) і г);
- з) вірні відповіді а), б) і в);
- і) усі відповіді не вірні.

14 Головною причиною автономних інвестицій у теорії інвестиційних коливань Е. Хансена виступає:

- а) демографічні зрушення, що викликають зміни в пропозиції праці на ринку;
- б) відкриття нових корисних копалин;
- в) залучення в оборот нових господарських площ;
- г) науково-технічний прогрес;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а), б) і в);
- ж) вірні відповіді б), в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

15 Механізм повороту від підйому до спаду у відповідності до теорії Е. Хансена пов'язаний із низкою причин:

- а) вичерпанням автономних інвестицій;
- б) скороченням граничної схильності до споживання;
- в) розвитком НТП;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

16 Відповідно до антициклічної програми Е. Хансена, міри антициклічного характеру включають:

- а) вбудовані механізми гнучкості (вбудовані стабілізатори);
- б) автоматично діючі контрзаходи, що компенсують;
- в) керовані програми компенсування;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

17 До основних теорій посткейнсіанства відносять:

- а) теорію економічного зростання Р. Харрода;
- б) теорію циклу Е. Хансена;
- в) теорію нагромадження капіталу Дж. Робінсон;
- г) теорію вартості і ціноутворення П. Сраффи;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) вірні відповіді а), б) і в);
- і) вірні відповіді б), в) і г);
- к) усі відповіді не вірні.

18 Прихильники лівого кейнсіанства (Н. Калдор, П. Сраффа, Дж. Робінсон):

- а) надавали важливого значення зросту заробітної плати як фактору розширення ефективного попиту;
- б) виступали за обмеження влади монополій;
- в) виступали за проведення соціальних реформ;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

19 Для з'ясування закономірностей нагромадження Дж. Робінсон у своїй теорії припускає ряд обмежувальних умов:

- а) відсутність державного втручання в економіку;
- б) наявність тільки двох класів — робітників і підприємців;
- в) відсутність споживання з прибутку, що цілком йде на нагромадження капіталу;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);

- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

20 Дж. Робінсон у своїй теорії нагромадження капіталу робить висновок про те, що ринкове господарство може випробувати стагнацію:

- а) викликану недоліком технічного прогресу;
- б) викликану насиченням, апатією, небажанням вкладати капітал;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

21 Глобальне співвідношення між прибутком, заробітною платою і зайнятістю Дж. Робінсон досліджує у своїй теорії під впливом:

- а) зросту народонаселення й зміни пропозиції робочої сили;
- б) співвідношення монополії і конкуренції;
- в) технічного прогресу;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

22 Відповідно до теорії Дж. Робінсон ідеальними умовами економічного розвитку (умовами «золотого століття») є:

а) нейтральний технічний прогрес, в умовах якого продуктивність праці, заробітна плата на одну людину і капіталоозброєність підвищуються в однаковій пропорції, а норма прибутку залишається сталою;

б) гнучкість і рухливість реальної заробітної плати робочого класу, що підвищуються разом зі зростанням виробництва на душу населення;

в) вільна конкуренція, що є неодмінною й обов'язковою умовою саме такого зросту заробітної плати;

г) нагромадження капіталу в умовах «золотого століття» залежить тільки від темпів технічного прогресу й приросту зайнятого населення;

- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б), в) і г);
- з) вірні відповіді а), в) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

23 На думку критиків, П. Сраффа розвиває:

- а) теорію вартості К. Маркса;
- б) теорію вартості Д. Рікардо;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

24 Автором теорії сукупного попиту й циклу є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Віксель (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонт'єв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

25 Методологічною основою аналізу, проведеного М. Калецьки у його «теорії сукупного попиту і циклу», слугує:

- а) розходження між заощадженнями окремого індивіда й наслідками для суспільства;
- б) процес «поглинання» заробітною платою заощаджень і нагромаджень;
- в) рівень процентних ставок;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

26 Щоб обрисувати механізм економічного циклу, М. Калецьки у своїй теорії сукупного попиту й циклу аналізував процес взаємодії:

- а) обраних компонентів економічної моделі, спираючись на реальні величини параметрів;
- б) усіх компонентів економічної моделі, спираючись на реальні величини параметрів;
- в) обраних компонентів економічної моделі, спираючись на грошові величини параметрів;
- г) усіх компонентів економічної моделі, спираючись на грошові величини параметрів;

- д) усі відповіді вірні;
- є) усі відповіді не вірні.

27 Відповідно до концепції М. Калецьки основним фактором циклічних коливань послугували:

- а) зміни темпів приросту інвестицій;
- б) зміни рівня заощаджень;
- в) зміни темпів нововведень;
- г) зміни рівня процентних ставок;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б), в) і г);
- з) вірні відповіді б) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

28 Кого варто назвати засновником традиційної галузі кембріджської наукової школи, органічно пов'язаної з концепцією класиків:

- а) Й. Шумпетера;
- б) Дж. Кейнса;
- в) П. Сраффа;
- г) М. Калецьки;
- д) О. Ланге;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді б) і г);
- з) вірні відповіді в) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

29 Модель М. Калецьки може бути представлена у вигляді:

- а) $\Delta Y = S/k + u - a$;
- б) $G = S/k$;
- в) $Y = f(L, K)$;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

30 Представниками монетарного кейнсіанства були:

- а) Р. Клауер;
- б) А. Лейонхуфвуд;
- в) Х. Мінски;
- г) Дж. Робінсон;
- д) П. Сраффа;
- є) усі відповіді вірні;

- ж) вірні відповіді а), б) і в);
- з) вірні відповіді г) і д);
- і) усі відповіді не вірні.

31 Нове кейнсіанство об'єднує з посткейнсіанством і відрізняє від неокласичної школи визнання:

- а) наявності стійких факторів макроекономічної нестабільності ринкової економіки;
- б) необхідності вдосконалення коригуючого впливу державного регулювання економіки;
- в) всі відповіді вірні;
- г) всі відповіді не вірні.

32 У центрі уваги нового кейнсіанства знаходиться:

- а) аналіз проблем, породжених активним впливом фінансової сфери та грошового сектора на макроситуацію;
- б) аналіз структури інвестицій;
- в) аналіз впливу інфляційних процесів на стан економіки;
- г) всі відповіді вірні;
- д) всі відповіді не вірні.

6.1. Особливості сучасного інституціоналізму

На межі XIX і XX століть склалися такі конкретно-історичні умови, під впливом яких США перетворились у найбільш багату й розвинену в соціально-економічному плані країну світу. Саме у США вперше у найбільш гострій формі постали проблеми, пов'язані із захоплюючим процесом переходу від економіки вільної конкуренції до переважно монополістичної. Це було однією з причин того, що США стали піонером антимонopolних заходів, які адміністрація цієї країни апробувала ще наприкінці XIX ст.

На початку XX ст. учені-економісти США, активізувавши аналіз посилення монополістичних тенденцій в економіці й сприяючи «антитрестовській» політиці власної країни, отримали статус лідера концепцій соціального контролю над економікою. Їх теорії стали початком нового напрямку економічної думки, який тепер прийнято називати соціально-інституціональним, або просто інституціоналізмом. Проте на початку XX ст. процес модифікації економіки вільної конкуренції у монополістичну значно прискорився на європейському континенті, де ідеї економічного лібералізму, що проголошували повну свободу торгівлі (фритредерство) і ринків, та інші положення про невтручання держави в економіку перестали, так само, як і в США, відповідати реальній дійсності.

Наслідком посилення монополістичної організації бізнесу й господарського життя стала світова економічна криза 1929—1933 рр.

У цих умовах відомий «закон ринків» Ж.-Б. Сея, на який більше 100 років опирались представники «чисто економічної теорії» (спочатку класики, а потім маржиналісти), втратив свою привабливість. Недосконала конкуренція услід за інституціоналізмом стала предметом дослідження неокласиків. До того ж, як з'ясувалося пізніше, проблеми недосконалого ринку, представленого монополізованими структурами господарюючих суб'єктів, майже одночасно розглядали у своїх працях представники неокласичної економічної думки — професор Гарвардського університету Е. Чемберлін і

професор Кембриджського університету Дж. Робінсон. Їх теорії стали, безперечно, важливим досягненням учених-економістів ХХ ст.

Інституціоналізм — це альтернатива неокласичному напрямку економічної теорії. Неокласики виходять із смітганської тези про досконалість ринкового господарського механізму й саморегулювання економіки і не виходять за рамки «чистої економічної науки». Інституціоналісти ж рушійною силою економіки, поряд з матеріальними факторами, вважають також духовні, моральні, правові та інші фактори, що розглядаються в історичному контексті. Інакше кажучи, у інституціоналізмі предметом аналізу є економічні й неекономічні аспекти. При цьому об'єкти дослідження — інститути — не поділяються на первинні чи вторинні і не протиставляються один одному [34].

Американський економіст та історик економічної думки Р. Хейлбронер, розмірковуючи про те, що сучасна економічна теорія «перетворилась у царицю соціальних наук» і стала єдиною галуззю «соціальних досліджень, за яку присуджується Нобелівська премія», відносить це насамперед до неокласики. Кажучи ж, що «економічна наука нарешті вийшла за вузькі межі її нинішнього царства — царства виробництва й розподілу — і може тепер заявити про свої права на велику територію, що простягається від сімейних відносин до спорту, від антропології до державного права», він має, безперечно, на увазі «здобутки» саме інституціоналізму. Щось подібне ми бачимо і в М. Блауга, який вважав, що прагнення інституціоналістів «розширити поле досліджень економічної науки «зумовило» інтерес до кібернетики, дослідження операцій, теорії управління, теорії організації і загальної теорії систем» [46].

Ідея синтезу соціологічного та економічного аналізу полягає в основі їх концепцій. Термін «інституціоналізм» (лат. *institutio* — образ дії, зазвичай напрям) був прийнятий для визначення системи поглядів на суспільство і економіку, в основі якої лежить категорія інституту, що становить кістяк соціально-економічних побудов прихильників цього напрямку. За визначенням У. Гамільтона, інститут — це «словесний символ, введений для кращого опису групи суспільних звичаїв», «спосіб мислення», який став звичкою для групи людей або звичаєм для народу. У. Гамільтон твердив, що «інститути устанавлюють межі й форми людської діяльності. Світ звичаїв і традицій, до якого ми пристосовуємо наше життя, являє собою сплетіння й безперервну матерію інститутів» [30]. В основу системи поглядів інституціоналісти поклали принцип природного відбору інститутів, представлений Т. Вебленом як зміст еволюції суспільної структури, основу суспільного прогресу.

Таким чином, за логікою інституціоналістів, спосіб мислення, словесний символ, звичаї і традиції виступають як першопричина суспільно-економічного розвитку суспільства. Реально існуючі економічні відносини виявляються похідними, подаються як прояв втілених в інститутах звичаїв людей, їх спосіб мислення. Тому економічний лад суспільства в подібних інтерпретаціях постає у специфічному вигляді.

Формулюючи своє розуміння суспільної структури, факторів суспільного розвитку, інституціоналісти виходять в основному із зовнішнього, відносно поверхового підходу до цих явищ. Вони, на противагу ортодоксальним марксистам, не визнають визначального впливу відносин власності на засоби виробництва, зумовленого ними класового складу суспільства. Відкидаючи ідею про виробничі відносини як основу соціально-економічної структури, інституціоналісти сформулювали свій специфічний підхід до вивчення суспільних явищ, економічного процесу.

Щодо методології інституціоналізм, на думку багатьох дослідників, має багато спорідненого з німецькою історичною школою. Так, В. Леонт'єв пише, що видатні представники американської економічної думки, такі, як Т. Веблен і У. Мітчелл, «у своїй критиці кількісних аналітичних методів в економічній науці продовжили загальну лінію німецької історичної школи. Частково це можна пояснити тим, що на межі століть вплив німецької школи у США був таким же великим, а можливо, і більш значним, ніж вплив англійської» [25].

Потрібно, однак, зазначити, що історизм і врахування факторів соціального середовища для обґрунтування шляхів економічного зростання, хоч і свідчить про подібність методологічних принципів інституціоналізму та історичної науки в Німеччині, але зовсім не означає повної і беззастережної спадкоємності традицій останньої. Тут є декілька причин. *По-перше*, перебуваючи під теоретичним впливом А. Сміта, німецькі теоретики другої половини ХІХ ст. повністю підтримували юнкерські кола Пруссії у їх боротьбі за утвердження в Німеччині свободи торгівлі та інших принципів економічного лібералізму, включаючи необхідність необмеженої вільної конкуренції підприємців. *По-друге*, історизм у дослідженнях німецької школи проявлявся переважно як утвердження природного характеру ринкових економічних відносин і підтримка положення про автоматичну рівновагу в економіці упродовж усього розвитку людського суспільства. І, *по-третьє*, у працях представників історичної школи Німеччини не допускалися ніякі натяки на можливість реформування економічного життя суспільства на принципах, які обмежують «вільне підприємництво».

Методологія інституціоналістів передбачала:

- 1) широке використання описово-статистичного методу;
- 2) історико-генетичний метод;
- 3) як вихідну та основоположну — категорію інституту (сукупність правових норм, звичаїв, традицій).

Інституціоналізм, таким чином, є якісно новим напрямом економічної думки. Він увібрав у себе кращі теоретико-методологічні дослідження кон'юнктури ринку попередніх шкіл економічної теорії, а також методологічний інструментарій історичної думки Німеччини (для дослідження проблем «соціальної психології» суспільства).

Подібні судження мав М. Блауг, на думку якого, при спробі визначити суть «інституціоналізму» ми виявляємо три суттєві риси в галузі методології:

- 1) невдоволення високим рівнем абстракції, який притаманний неокласикам, і особливо статичним характером ортодоксальної теорії ціни;
- 2) прагнення до інтеграції економічної теорії з іншими суспільними науками або віра у переваги міждисциплінарного підходу;
- 3) невдоволення недостатнім рівнем емпіризму класичної та неокласичної теорій, заклик до глибоких кількісних досліджень.

За деякими оцінками, виникнення інституціонального напрямку в економічній думці припадає на час опублікування монографії Т. Веблена «Теорії бездіяльного класу», тобто на 1899 р. Однак враховуючи пізніші не менш значущі публікації Дж. Коммонса і У. Мітчелла, які означали зародження нових течій у рамках інституціоналізму, чітке формування ідей і концепцій цього напрямку економічної теорії в єдине ціле припадає все ж таки на 20—30-ті роки ХХ ст.

Праці названих американських учених та їх послідовників об'єднує антимонопольний напрямок, ідея врахування впливу на економічне зростання усієї сукупності суспільних відносин і необхідності державного втручання в економіку. Причому в останній частині можна згадати вимогу посилити «контроль суспільства над бізнесом», винесену Дж. М. Кларком навіть у заголовок своєї однойменної книги, виданої ним у 1926 р. Як писав Ф. Хайек, «якщо монополії у певних сферах неминучі, то кращим є рішення, якому до недавнього часу віддавали перевагу американці, — контроль сильного керівництва над приватними монополіями. Послідовне проведення в життя цієї концепції обіцяє більш позитивні результати, ніж безпосереднє державне управління».

6.2. Теорія техноструктури Дж. Гелбрейта

Чимало сторінок у своїх дослідженнях Дж. Гелбрейт присвятив індустріальній системі, корпорації, проблемам власності та управління всередині монополії і в суспільстві, ролі держави, питанням економічної політики, профспілкам, господарському механізму й методам господарювання капіталістичної системи. Трансформацію економіки він простежує на великих корпораціях в умовах НТР. Дж. Гелбрейт висунув поняття зрілої корпорації у порівнянні зі звичайною виробничою корпорацією (монополією), показав її як носія НТП. Об'єднання таких корпорацій становить кістяк індустріальної системи, яку він називає плануючою системою. Американський економіст Д. Сіссел назвав концепцію плануючої системи заміником теорії ринку. Дж. Гелбрейт виходив із того, що у зрілих корпораціях і в плануючій системі в цілому влада й правління перемістились від власника до техноструктури, що складається з інженерно-технічного персоналу, який не входить до числа власників. Техноструктура, за словами Д. Сіссела, «це соціальний клас, провідні позиції якого в економіці зумовлені його участю у процесі прийняття стратегічних рішень; цей клас контролює власність, не володіючи нею». Дж. Гелбрейт відносить до техноструктури тих, хто має спеціальні знання, здібності й досвід групового прийняття рішень. Основна роль у техноструктурі належить провідним менеджерам, які приймають основні управлінські рішення.

Аналіз і висновки Дж. Гелбрейта з питань структури та управління корпорацією і плануючою системою опираються на виявлення влади техноструктури та інституціональної влади корпорацій. Його заслуга полягає у тому, що він перший серед економістів обґрунтував тезу про заміну влади ринку рішеннями менеджерів. Він дійшов до висновку, що з появою зрілої корпорації і плануючої системи змінились цілі й характер їх діяльності. Оскільки плануюча система, на його думку, народжувала нову «розумну ціль суспільства», максимізація прибутку вже не є необхідною. Дж. Гелбрейту доводилось неодноразово переглядати свої погляди щодо окремих проблем економіки й розвитку суспільства. В 50-х роках він був переконаний, що вже у найближчий час трансформація капіталізму забезпечить вирішення основних соціальних проблем. Він писав тоді про суспільство достатку. У подальшому автор теорії індустріального суспільства вимушений був переглянути деякі положення й внести корективи у свою концепцію. У зрілій корпорації Дж. Гелбрейт побачив інструмент збереження нерівності у суспільстві й фактор зростаючої нестійкості економічної системи. Події

70-х років примусили переглянути не тільки можливості техноструктури, але й шукати засоби оздоровлення самої плануючої системи. Дж. Гелбрейт змушений визнати, що плануюча система за відсутності державного регулювання, як правило, нестабільна. Вона піддається спадам і депресіям, які не самообмежуються, але можуть набути кумулятивного характеру. На неї впливає інфляція, яка має хронічний характер і не піддається саморегулюванню. Він вважає необхідним обмежити владу корпорацій і техноструктури, послабити тиск «бюрократичного симбіозу» військових концернів і апарату військового відомства. Реальну силу, здатну затримати негативні процеси, Дж. Гелбрейт вбачає у державі. Тільки за допомогою незалежної від корпорацій держави, на його думку, можна послабити вплив негативних процесів і забезпечити подальший розвиток системи.

Дж. Гелбрейт надто критично оцінює розвиток економіки, як і перспективи вирішення соціальних проблем. Він відмічає, що «надто багато людей позбавлені роботи й засобів до існування», що «наявною є волаюча нерівність у розподілі доходів», «непомірно велика частина багатства залишається невеликій купці людей». Увагу Дж. Гелбрейта все більше привертають проблеми боротьби із засиллям бюрократії. «Великі корпорації й управлінська революція призвели до бюрократизації великої частини капіталістичного виробництва», у результаті чого став очевидним «корпоративний артеріосклероз». Американський економіст відмічає також різке погіршення транспортної системи США, великий дефіцит дешевого житла, проблеми, які нагромадилися в галузі освіти, тощо.

Усі помисли Дж. Гелбрейта спрямовані на розробку системи реформ, які у змозі забезпечити розв'язання гострих соціально-економічних проблем, істотно поліпшити становище суспільства. Він, як і раніше, переконаний в необхідності трансформації капіталізму, в його оновленні. Для цього, на думку американського економіста, слід забезпечити «гарантійний прибуток усім членам суспільства», значно розширити соціальні програми. Велика увага приділяється створенню системи перенавчання осіб, які втрачають роботу. Дж. Гелбрейт рішуче виступає за скорочення воєнних витрат, які завдають, на його думку, «великих збитків економічному добробуту». Ці засоби слід використати у мирному будівництві.

Здійснення реформ Дж. Гелбрейт пов'язує з посиленням регулюючої ролі держави. Категорично заперечуючи програми монетаристів і прихильників економіки пропозиції, він закликає «звільнитися від сліпого поклоніння перед кредитно-грошовою політикою, від віри, що її магія може скеровувати й регулювати розвиток капіталізму» [3]. На його думку, слід значно більше покладатися на фі-

нансово-бюджетну, ніж на кредитно-грошову політику, поєднуючи її з підвищенням податків, скороченням федерального дефіциту й значним зниженням процентних ставок.

Економічна теорія Дж. Гелбрейта досить реалістично відбиває сучасний стан і проблеми економіки й передбачає дійові міри для її часткового оздоровлення.

Прихильники соціально-інституціонального напрямку не сприймають концепцію Дж. Гелбрейта як досконалу. Не всі погоджуються з протиставленням плануючої та ринкової системи. Це положення викликає найбільше заперечень у багатьох економістів. Говорячи про три елементи плануючої системи (корпорація з її техноструктурою, система управління сукупним попитом, управління споживанням), Д. Сіссел віднайшов у їх взаємозв'язку глибокі протиріччя, оскільки «плануюча структура стабільна до тих пір, доки функціонує дуже складна система взаємозалежних інститутів». Він називає це «парадоксом Гелбрейта». Д. Сіссел вважає, що слабкість цієї будови в ігноруванні ринкових сил, які діють в економіці, не виключаючи із неї корпоративного сектору. Підтвердження цьому він вбачає у гострій ринковій конкуренції, що охоплює і корпорації всередині самої плануючої системи.

В останній час має місце намагання доповнити інституціоналізм за рахунок введення в його концепцію нових елементів, перегляду застарілих положень. Намітилася чергова форма синтезу. На цей раз робиться спроба поєднати положення інституціоналізму з неокласичною теорією. Наприклад, з точки зору неокласичної теорії, прибуток, який отримують від виробничої діяльності, люди розподіляють між різними товарами й послугами, які вони можуть придбати на ринку. Розподіл згідно з маржинальним, або граничним, аналізом відбувається так, щоб отримати однакове задоволення від останньої одиниці витрат на будь-який необхідний товар. Воля покупців виражається у попиті, який і передається виробнику. Мотивація виробника, відмічає Дж. Гелбрейт, здійснюється виключно за рахунок перспективи отримання прибутку, який він намагається максимізувати за невизначений період. На перший погляд, складається враження, що сучасний ринок являє собою демократичну економічну систему, тому що він ґрунтується на волі окремих, вільних споживачів, які своїми голосами вирішують питання про виробництво тих чи інших товарів. Однак таке враження відразу розсіється, якщо врахувати, що прибутки людей далеко не однакові, адже від них, в остаточному підсумку, залежить платоспроможний попит. Існування монополій ще більше викривляє картину, оскільки вони шляхом підвищення цін на товари значно знижують попит.

6.3. Економіка домінування Ф. Перру

Ф. Перру (1903—1987) — представник інституціонально-соціологічної школи у Франції, автор теорії, що отримала назву «економіка домінування». В основі цієї теорії лежить постулат, згідно з яким відносини учасників господарської практики будуються не як рівноправних партнерів, а як відносини панування й підпорядкування.

Визначальну роль в економіці домінування відіграють монополії та олігополії, які намагаються укріпити свою владу, послабити конкурентів. Координуючу й поєднуючу функцію здійснює держава, яка виробляє і проводить стратегію загального інтересу і загального блага.

Згідно з теорією Перру [23], домінування одних підприємств і секторів і підлеглий стан інших деформує «нормальні» взаємозв'язки та економічний простір. Разом з тим подібна система підлеглих і залежності в національній економіці створює передумови для створення «полюсів зростання», що утворюються біля домінуючих галузей, які відіграють роль своєрідних «моторів». Ефект домінування приводить до того, що «галузі-мотори» стимулюють підтягування суміжних виробництв, породжуючи зростання виробництва й нововведень.

Економіка, що знаходиться в процесі розвитку, представляє собою два нескоординованих сектори — сучасний і традиційний. Один сектор забезпечує впровадження нововведень, прогресивних форм організації виробництва, другий — гальмує зростання. Соціальні проблеми ігноруються.

Висновок з теорії Перру: необхідно раціоналізувати організацію управління. З цією метою обґрунтовуються принципи індикативного планування, відповідаючи вимогам економічного зростання.

6.4. Методологія Р. Хейлбронера

Р. Хейлбронер, видатний американський економіст, зробив спробу розробити економічну теорію на базі використання соціології і психології. Претензії неокласиків на універсальність економічних постулатів необґрунтовані. Економіка не універсальна наука. У реальному житті відсутня раціональна поведінка. Корені економіки потрібно шукати в «інститутах забезпечення соціального порядку».

Ця аргументація відповідає вихідній ідеї інституціоналізму: основа економічної теорії — синтез, взаємозв'язок економічного і соціального аналізу.

Р. Хелбронер прагне намітити шляхи трансформації капіталізму, що переживає кризу. Відповідаючи на питання «Куди ми йдемо?», він говорить про те, що капіталізм — це соціальна система, яка у змозі замаскувати той спосіб, за допомогою якого вона служить інтересам соціального порядку. Мотиви дій людей, що діють в рамках ринково-капіталістичної системи, не являються чисто ринковими. Світ людських інтересів набагато різноманітніший та багатший.

У ринкового механізму є свої недоліки, не менш серйозні, ніж у планової економіки. Капіталізм стикається з проблемами глобального рівня, які не в змозі вирішити. Зараз він знаходиться на порозі кардинальних змін, які займуть багато часу. Ці зміни пов'язані із впливом науково-технічної революції, економічною роллю держави й науково-технічної інтелігенції. «Ринок на етапі розвинутого капіталістичного суспільства породжує потребу в плануванні так, як твердість розвитої командної системи породжує потребу у ринкових механізмах» [3].

У якості основного висновку з книги «Економіка для усіх», що написана в співавторстві з Лестером Туроу, підкреслюється: «Реальний виклик нашого часу — не в економічних проблемах, а в політичних і моральних цінностях, які завжди присутні у нашій поведінці... основою суспільства залишаються політика й мораль — наша колективна воля та наші особисті системи цінностей. Результат нинішньої кризи буде відображати силу цієї волі та якість цих цінностей».

6.5. Інституціонально-соціологічний підхід Г. Мюрдаля

Г. Мюрдаль (1898—1987) шведський економіст, лауреат Нобелівської премії, яку отримав за дослідницьку роботу в галузі теорії грошей та економічних коливань і за глибокий аналіз взаємозв'язків економічних, соціальних та інституціональних феноменів (1974).

Г. Мюрдаль досліджує проблеми, які пов'язані з основними тенденціями розвитку сучасного світу. Будучи представником урядової комісії, він підкреслював небезпеку порушення збалансованості світових ринків. Г. Мюрдаль пропонував уряду Швеції ввести систему планування. Він виділяв такі категорії, як «програма» і «передбачення». Під «програмою» він розумів передбачуваний або намічений план дій, а під «передбаченням» — прогнозування майбутніх подій. У свій час він прогнозував стабільність планової еко-

номіки і виступав за розширення торгівлі із країнами Східного блоку.

Досліджуючи основні тенденції розвитку міжнародних економічних відносин, Г. Мюрдаль відмічає, що у сучасній світовій економіці відбулися серйозні зміни, пов'язані з розпадом колоніальної системи. У промислово розвинених країнах, на його думку, досягнуто високого ступеня національної інтеграції. Це відбулося внаслідок втручання держави в економічне життя. Проте всесвітня економічна інтеграція відсутня. Більше того, пише автор, національна інтеграція у розвинених країнах призвела до посилення «міжнародної дезінтеграції», основним проявленням якої є ріст економічної нерівності між індустріально розвиненими й слаборозвиненими країнами.

На думку Г. Мюрдаля, міжнародна економічна інтеграція можлива, якщо буде створений «базис міжнародної солідарності». Автор вважає, що міжнародні економічні зв'язки повинні й можуть регулюватися засобами політики. Відсутність свідомого регулювання неминуче потягне за собою подальше поглиблення дезінтеграції і навіть може спричинити світовий конфлікт. Концепція міжнародної економічної інтеграції Г. Мюрдаля ґрунтується на аналізі кумулятивного причинного зв'язку. Цей принцип висуває на перший план такі процеси, які, розпочавшись, створюють умови для подальшого розвитку. Ідеал Г. Мюрдаля — повне об'єднання всіх народів земної кулі. Вчений сподівається, що ці ідеї втіляться у ХХІ столітті.

Таким чином, Г. Мюрдаль намагається на основі широкого фактичного матеріалу розробити принципи нової, як він називає, «пробної теорії» розвитку і визначення співвідношення факторів, які забезпечують ліквідацію відсталості шляхом переходу до всебічного прогресу. Г. Мюрдаль ідею свідомого «соціального контролю» над економікою, яка характерна для всього інституціонально-соціологічного напрямку, переніс на планетарний рівень.

6.6. Методологія нової інституціональної теорії

Нова інституційна теорія вивчає не стільки поведінку окремого індивіда, скільки інституціональні структури. Індивід, його інтереси, вподобання формуються під впливом інституціонального середовища. Інститут виступає як продукт суспільного розвитку і форма, в рамках і за участю якої протікає господарча діяльність.

Представники неінституціоналізму прагнуть використовувати традиційні підходи неокласичної школи для аналізу інституціона-

льних аспектів ринкової економіки [28]. Під останніми розуміються не тільки «правила гри», але й перш за все механізм управління (правовий, організаційний, політичний, інформаційний) типовими операціями економічних організацій.

Існують два підходи.

1) Підхід Т. Веблена, який розглядав інститути як «правила гри», включаючи неформальні обмеження (традиції, звички, кодекси поведінки) і формальні норми (закони, права власності).

2) Підхід представників нової інституціональної економіки: інститути як механізм координації, управління контрактними відносинами.

Головна робота основоположника, американця Рональда Коуза, була опублікована у 1937 р. Коуз не був традиційним економістом — він і пропрацював більшу частину життя на юридичному факультеті. Нобелівську премію з економіки він отримав лише в 1991 р.: інституціоналістів довго не визнавали. Основним заняттям для Коуза завжди було вивчення окремих фірм і епізодів — те, що в науці про управління називається кейсами. Традиція склалася: інституціоналісти із захопленням займаються викопуванням дрібних деталей. Вони працюють, як справжні історики, і допитливі, як юристи: вивчити всі контракти на оренду землі в якому-небудь провінційному містечку за кілька років для них наймиліша справа. Ось і у Рейк'явіку кейси були найрізноманітніші: від чудесного перетворення Бомбея з глухої португальської колонії у місто з квітучою комерцією до руйнування норм, що регулюють діяльність конституційного суду в Аргентині 1970-х; від контрактів на ринку добрив у Бразилії до конфліктів, пов'язаних із власністю на землю в середньовічній Русі.

Теорія, що пов'язує всі ці окремі епізоди воедино, виглядає зовсім нескладною. Коуз поставив просте питання: чим керується фірма, коли приймає рішення — самостійно виробляти те, що їй необхідно, або закуповувати на стороні. І запропонував відповідь: вся справа у витратах на складання контрактів і контролі за їх виконанням. Якщо б цих витрат не існувало, ми б жили в найефективнішому з усіх можливих світів. Інвестори вкладали б рівно стільки грошей, скільки потрібно для отримання максимального прибутку, не турбуючись про те, що менеджери зроблять щось неправильно, а ті працювали б не покладаючи рук, не побоюючись, що їх виженуть. Диктатори не боялися б, що їх зрадять: достатньо було б правильно скласти договір. Якщо б контракти склалися швидко й безкоштовно, будь-який вихідний розподіл ресурсів був би ефективним. Але в дійсності інвестори бояться, що менеджери зроблять із грошима щось не те, і вкладають менше, ніж потрібно, співробіт-

ники працюють упівсили, тому що не чекають на винагороду за старання, а диктаторів зраджують. Значить, транзакційні витрати існують — у цьому полягає знаменита «теорема Коуза».

Узагальнюючи особливості нової інституціональної економічної теорії (НІЕТ) на концептуальному рівні, можна сформулювати декілька положень.

По-перше, на відміну від неокласики для НІЕТ, інститути значимі з точки зору поведінки економічних агентів. Акцент робиться на аспекти, пов'язані з ефективністю розміщення ресурсів та економічним розвитком, аналізуючи процес формування інститутів на основі моделі раціонального вибору — з точки зору створення та використання можливостей взаємовигідного обміну. Дослідження дискретних інституційних альтернатив дозволяє у явній формі позначити теоретичні та практичні проблеми.

По-друге, на відміну від традиційного інституційного підходу в рамках НІЕТ інститути розглядаються крізь призму їх впливу на рішення, які приймають економічні агенти. Інститути у вигляді набору правил і норм не визначають цілком поведінку людини, а лише обмежували набір альтернатив, з яких індивід може вибирати у відповідності зі своєю цільовою функцією.

По-третє, на відміну від неокласичної економічної теорії в НІЕТ багато об'єктів вже не розглядалися як «чорні скриньки». Це означає, що організація (держава, фірми, домашні господарства) визначається не як окремий економічний агент з єдиними цілями, інтересами, а як система, що має внутрішню структуру інтересів.

Інструментарій НІЕТ дозволяє вивчити домашнє господарство, фірму як впорядкування взаємодії між людьми, структуру, що потребує спеціального дослідження процесів обробки інформації, отримання та використання знання, структуру стимулів і контролю в різних формах економічної організації. З цієї причини нова інституційна теорія фірми називається контрактною, на відміну від технологічної в неокласика.

«Розкриття» «чорних скриньок» за допомогою використання НІЕТ означає не тільки опис, але й пояснення того, що приймалося в рамках неокласики як даність.

По-четверте, інституційні альтернативи порівнюються одна з одною, а не тільки з ідеальним станом речей, як в неокласика. Це порівняння проводиться через аналіз можливостей економії на транзакційних і трансформаційних витратах. У спрощеному вигляді механізм виникнення надлишкових витрат представлений у такий спосіб. Спочатку дослідники будують ідеальну економічну систему, потім порівнюють з нею фактичний стан речей. Після цього визначають, що необхідно зробити, щоб досягти ідеального поло-

ження. Одна з фатальних абстракцій — ігнорування витрат, пов'язаних з реалізацією запропонованих змін, хоча в економічній теорії широко відомий принцип другого найкращого або оптимальності з додатковими обмеженнями.

Переваги НІЕТ полягають у тому, що види кооперації розглядалися раніше як альтернативні у контексті порівняльного аналізу механізмів управління транзакціями і виявляються доповнюючими в умовах співіснування достатнього різноманіття транзакцій з точки зору невизначеності, повторюваності угод, специфічності використовуваних активів, складності та спряженості з іншими транзакціями.

По-п'яте, більш широкий підхід до визначення ситуації вибору в рамках НІЕТ у порівнянні з неокласичним дозволяє послабити жорсткі обмеження на метод порівняльної статистики. Якщо у неокласиків порівняльна статистика як метод вивчення економічної системи через набір рівноважних станів передбачає визначення величини таких показників, як ціна і кількість, то в НІЕТ подібних значущих параметрів виявляється істотно більше (якість, система штрафних санкцій, умови та наслідки відхилення від графіка поставок і платежів і т. д.). Використання даного методу дозволяє поставити питання про непередбачені наслідки інституційних змін.

По-шосте, НІЕТ орієнтована на ослаблення жорстких передумов неокласичної теорії щодо поведінки людини і в той же час на уніфікацію економічного підходу. Вона послідовно реалізує принцип методологічного індивідуалізму, що дає підставу в першому наближенні розглядати нову інституційну економічну теорію як узагальнений неокласичний підхід. У свою чергу, раціональність поведінки розглядається в якості змінної величини, яка залежить від складності ситуації вибору, її повторюваності, наявності інформації, а також ступеня мотивації.

6.7. Інституціональна економічна теорія Д. Норта

Неоінституціональна економічна теорія була розвинута Дугласом С. Нортом (Douglass C. North), професором економіки університету Вашингтона у Сент-Луїсі. Основні його праці: «Інституції, інституціональні закони та функціонування економіки» (Cambridge University Press, 1990 p.) і «Структура та зміни в економічній історії» (New-York: Norton & Company, 1981 p.) За створення теорії нового інституціоналізму Дуглас Норт отримав Нобелівську премію у галузі економіки 1993 року.

Новий інституціоналізм розвиває неокласичну економічну теорію.

Неокласична економічна теорія зосереджується на тому, як попит та пропозиція визначають ціну. Вона добре пояснює, як працюють ринки, але не може пояснити, як створювати такі ефективні ринки. Кістяк неокласичної теорії — порівняна статика, де містяться лише параметри станів, але не переходу від одного стану до іншого; безперечною є слабкість неокласичної теорії у питаннях змін у культурі, тобто придатності демократії та капіталізму до конкретного суспільства. А саме ці питання є головними у сучасній економічній науці, зважаючи на ситуацію у посткомуністичних країнах. Крім проблеми реформування, змін у суспільних відносинах, слабкість неокласичної теорії у тому, що вона придатна лише до аналізу ринкових економік із цінами, залежними від попиту та пропозиції, її неможливо застосувати при аналізі командно-адміністративних або перехідних економік. На думку Д. Норта, недоліком неокласичної теорії є нехтування трансакційних витрат (їх вважають нульовими) та, звідси, неврахування інституцій, які визначають обсяги трансакційних витрат. Новий інституціоналізм враховує усі ці вимоги, тому він пояснює проблеми стимулювання економічного розвитку в будь-якій країні. Для цього новий інституціоналізм аналізує інституціональну структуру держави.

Згідно з цією теорією, економіка функціонує у певних інституціональних межах, де культура та ідеологія впливають на економічний розвиток. Як часто повторював Д. Норт, «історія демонструє, що ідеї, ідеології, міфи, догми та упередження мають значення».

Важливим елементом нового інституціоналізму є поняття трансакційних витрат (transaction cost), тобто витрат на економічну діяльність. За Д. Нортом, трансакційні витрати визначаються:

- витратами на оцінку характеристик товарів і послуг та умов обміну (фізичні ознаки — колір, сорт; права власності — використання, відчуження);
- розміром ринку — діють особисті чи неособисті (які вимагають більших витрат на гарантії законності, безпеки, чесності) відносини;
- ефективністю забезпечення виконання (enforcement) укладених контрактів, угод (судова система);
- ідеологічними переконаннями учасників про навколишній світ та чесність запроваджених у ньому правил гри.

Трансакційні витрати складаються з витрат на оцінку характеристик трансакції та забезпечення її виконання. Чим складніша економіка країни, тим більший трансакційний сектор (юристи, банкіри, бухгалтери, політики). У розвинутих економіках він сягає половини ВВП (так, у США ця цифра ще в 1970 р. дорівнювала 45 %

від ВВП). Інституції — це обмеження, створені людьми, які формують взаємодію між ними. Ці обмеження створюють для зниження невизначеності через структурування людської поведінки. Вони складаються з формальних (правила, закони, конституції) і неформальних (норми поведінки, звичаї, добровільно обрані для себе правила поведінки) обмежень та механізмів забезпечення їх дотримання (совість, помста, соціальні чи державні санкції).

Фактично, інституції можна розуміти й так, як інші теоретики інституціоналізму — Джеймс Марч та Йоган Ольсен у своїй книжці «Перевідкриття інституцій» розуміють правила: «Усталений порядок, процедури, домовленості, ролі, стратегії, організаційні форми й технології, навколо яких будується політична діяльність... переконання, парадигми, кодекси, культура й знання, які оточують, підтримують, удосконалюють і заперечують ці ролі та усталений порядок».

Механізми дотримання обмежень особливо важливі. Це демонструє досвід багатьох країн, які розвиваються: часто вони просто «переписують» конституції та закони розвинутих країн, але ці закони не діють так само, як у розвинутих країнах, бо не створюються ефективні механізми дотримання цих норм. Вони або діють вибірково, або їх взагалі немає (хоча причиною цього може бути не тільки недотримання формальних правил, але й відмінність у неформальних нормах — інша культура, наприклад). Навіть в аграрних суспільствах, де немає законів, діють деякі інституції — різноманітні неформальні норми, що підтримуються людською свідомістю-мораллю та соціальними санкціями — такими, як остракізм.

Якщо інституції — це правила гри, то організації — це гравці, лаконічно пояснює Д. Норт. Організації складаються з груп людей, об'єднаних спільною метою. Організаціями є фірми, кооперативи, політичні партії, законодавчі й регуляторні органи, профспілки, церкви, клуби, школи, університети. Вони утворюються згідно з множиною можливостей, визначеною інституціональною матрицею суспільства.

Сукупність суспільних інституцій, або інституціональні межі (institutional matrix), визначає: 1) розмір трансакційних витрат (сукупність інституцій, які забезпечують якнайнижчі трансакційні витрати, є неефективним ринком) та 2) систему стимулювання до того чи іншого виду економічної діяльності (створення різних організацій — піратські банди, високотехнологічні фірми тощо, залежно від виду діяльності організацій стимулюються кращими прибутками, тобто системою розподілу).

Поряд з інституціями важливу роль відіграють й ідеологічні стереотипи, ментальні моделі (культура, досвід, освіта), які впли-

вають на ставлення, довіру до інституцій а, отже, і на ефективність останніх.

Під тиском зацікавлених організацій (та з опором незацікавлених у змінах або зацікавлених у status quo) відбуваються інституціональні зміни — у формальних і неформальних правилах та механізмах їх забезпечення. Такі зміни зазвичай відбуваються повільно: хоча закони можна переглянути за ніч, зміна неформальних норм триває роками. Унаслідок інституціональних змін зацікавлені організації планують поліпшити своє становище, реструктурувавши обмін — систему трансакцій. Але їхній вибір не завжди досконалий. Неокласичне припущення про «раціональний вибір» (припущення, що люди приймають саме те рішення, яке принесе їм максимум користі) справджується тільки за умови досконалих ринків, коли інформація загальнодоступна, що є нереальним у сучасному світі за обставин непевності, невизначеності, які склалися у перехідних економіках. До того ж, не завжди інституціональні зміни, які є вигідними для певної групи інтересу, є ефективними у масштабах усієї економіки, всього суспільства.

Наприклад, у багатьох суспільствах політики ухвалюють не ті рішення, що сприяють економічному зростанню, а ті, що вигідні впливовим соціальним, економічним групам, які підтримують при владі політиків. Бюрократія також прагне не стільки збільшити виробництво, скільки взяти під свій контроль систему розподілу ресурсів. А приватний бізнес прагне бути монополістом на ринку, хоча власне конкуренція і сприяє економічному розвитку країни. Саме з цих причин у деяких пострадянських країнах уряд підтримує неефективні субсидовані монополії та загальмовує програми приватизації, а у деяких країнах третього світу уряди тримають ціни на сільськогосподарську продукцію неприродно низькими, субсидуючи цим неефективну промисловість та підтримуючи міську еліту, яка допомагає політикам залишатись при владі.

Звідси — коріння явища «залежності від шляху» (path dependence), як назвав його Норт. Воно полягає у тому, що напрям інституціональних змін «зміщується на догоду інтересам чинних організацій». Внаслідок цього явища деякі держави, відхиляючись від прогресивного шляху, «застрягають» у непродуктивній інституціональній системі й опиняються на узбіччі світового розвитку. Інституційні межі суспільства повинні бути не просто ефективними (у конкретний період часу), а адаптивно ефективними — тобто повинні стимулювати появу альтернативних, різнопланових організацій для послідовного розв'язання нових економічних проблем. «Демократичні політичні системи та децентралізовані ринкові економіки із чітко визначеними та гарантованими правами власності є

найближчим, яке ми знаємо, наближенням до адаптивно ефективних інституціональних меж»; варіюють тільки організаційні структури у цих інституціональних межах.

Що стосується ефективності окремих інституцій та організацій, то Норт наводить висновки Е. Остром (Elinor Ostrom) з її дослідження «Управління спільною власністю: Еволюція інституцій колективної дії». Ефективні інституції та організації характеризуються таким чином:

1 Межі чітко визначені.

2 Узгодженість між правилами придбання власності та постачання й місцевими умовами.

3 Наявність угоди про колективний вибір. Більшість індивідів, яких зачіпають правила діяльності, можуть брати участь у зміні цих правил.

4 Систематичні перевірки стану ресурсів спільної власності й поведінки власників; інспектори є підзвітними власникам або самі є власниками.

5 Застосування санкцій до власників, які порушують правила діяльності; покарання залежить від серйозності та обставин порушень.

6 Наявність механізму розв'язання конфліктів.

7 Мінімальне визнання права (зовнішнього урядового органу) організувати. Якщо спільні ресурси є частиною більшої системи, то придбання власності, постачання, моніторинг, забезпечення виконання правил, розв'язання конфліктів, урядові дії організуються у кілька рівнів підприємств.

Основою підходу теорії нового інституціоналізму є переконання, що для кожного суспільства існує унікальна система інституцій, і тому уряд може розробити стратегію дій, яка відповідатиме потребам окремишньої культури суспільства та сприятиме економічному зростанню. Через це немає країн, приречених на злидні; для будь-якого суспільства можна створити такі інституціональні межі, які у довгостроковому періоді забезпечать економічне зростання.

Треба бути готовим до складнощів, зумовлених явищем, яке Д. Норт називає «дилемою інституційних змін». Ця дилема полягає у тому, що швидкі, радикальні інституціональні зміни потребують відповідних неформальних інституцій та ідеологічних уявлень, інакше вони призводять до суспільного хаосу; а повільні, поступові зміни саботує бюрократія, яка отримує «корупційні права».

Залежно від стратегії здійснення інституційних змін розрізняють два основні підходи:

- конструктивний (constructivist approach) — свідоме конструювання політичної і економічної організації за допомогою стратегічного планування і встановлення чітких пріоритетів;

- компромісний (piece meal approach) — спонтанні інституційні пристосування до проблем, коли вони постають.

Залежно від швидкості проведення інституційних змін розрізняють:

- швидкі реформи, «шокова терапія» (shock therapy, big bang);
- повільні, поступові реформи (gradualist model).

Конструктивний підхід разом із швидкими реформами можна назвати *революційною моделлю* змін, усі інші комбінації (конструктивний підхід разом з повільними реформами, компромісний підхід та швидкі реформи, компромісні та повільні реформи) — *еволюційною моделлю*.

Що стосується перехідних економік, то їм проводити інституціональні зміни особливо важко, бо через ситуацію непевності зацікавленим організаціям складно визначитися із правильною, ефективною політикою реформ; організації, які не зацікавлені у змінах, чинять сильний опір. Що ж до конкретних інституціональних змін, які необхідні перехідним економікам, то передусім, на думку прихильників нової інституціональної економічної теорії, це — встановлення ефективних правил щодо вільних цін, власності та виконання угод.

Новий інституціоналізм уже зараз широко застосовується як теоретичний апарат при адмініструванні економічних (і не тільки) реформ. Виникло навіть поняття «інституційних реформ», яке означає реформу суспільних інституцій.

З погляду нового інституціоналізму, корупція — це угода між організаціями чи фізичними особами, яка зменшує трансакційні витрати клієнта (порівняно зі звичайними за певних інституціональних меж) та збагачує агента, порушуючи формальні і/або неформальні обмеження, і яка не має надійних інституційних механізмів забезпечення. Де клієнт — це хабародавець, замовник, а агент — той, що отримує хабара, виконавець. Дамо деякі пояснення.

Така угода може укладатися:

- між організаціями (наприклад, між фірмою і політичною партією);
- між фізичними особами (між громадянином та чиновником);
- між організаціями і фізичними особами (між фірмою та чиновником).

Корупція дещо зменшує трансакційні витрати, які фактично передбачаються інституціональними межами, для конкретної організації чи для економіки загалом. Це може відбутися безпосередньо у формі відкupu, коли хабар чиновникові податкової служби дає змогу зменшити суму сплачених податків. А може відбутися й у формі здириництва: надто високі дискреційні повноваження чиновника

(повноваження приймати рішення на власний розсуд) або надто слабкі механізми дотримання законів дають змогу чиновникові вільно завищувати трансакційні витрати (що й буде фактичними трансакційними витратами, передбаченими інституційними межами) організацій, а щоб він цього не робив, організація вдається до хабарництва. Наприклад, дорожній інспектор може надто вільно трактувати правила дорожнього руху, завищуючи вимоги, і лише хабар відверне витрати на штраф; або чиновник ліцензійної палати може незаконно зволікати з видачею свідоцтв, ліцензій (або відмовлятися їх видати), і лише хабар зменшить витрати фірми, пов'язані з таким затриманням. Але, що важливо, корупція зменшує трансакційні витрати тільки порівняно з тими, що фактично передбачені даними інституційними межами. Проте вона не мінімізує їх абсолютно — за інших інституційних меж трансакційні витрати можуть бути значно нижчими навіть поза корупцією. Однак буває і таке, що корупція зменшує тільки відносні трансакційні витрати організації і навіть збільшує загальні трансакційні витрати. Тоді стає можливою також ситуація, коли хабар не зменшує трансакційні витрати організації-хабарника, а підвищує, причому багаторазово, трансакційні витрати конкурентів організації-хабарника.

Отже, нова інституційна економічна теорія відкриває нові можливості для економічних досліджень. За допомогою її категорій, таких як трансакційні витрати, інституції, організації, інституціональні межі, інституціональні зміни, «залежність від шляху», «дилема інституціональних змін» можна концептуально осмислити й описати ті економічні явища, які не «вписуються» у традиційні економічні теорії. Найважливішим таким явищем є трансформація країн колишнього соціалістичного табору у країни ринкової економіки. Саме теорія нового інституціоналізму дає змогу визначити стратегію та пріоритети реформування у країнах перехідної економіки. Але є також багато інших, не таких глобальних економічних явищ, які вдало описуються саме в межах теорії нового інституціоналізму.

6.8. Внесок О. Вільямсона та Е. Остром у розвиток нової інституціональної теорії

Традиційний рецепт процвітання країни, що розділяється більшістю економістів, такий: приватна власність, вільні ціни й держава в якості арбітра. Як показали нобелівські лауреати з економіки 2009 року Олівер Вільямсон і Еліно́р Остро́м, у багатьох випадках можна успішно обійтися без будь-якої з цих речей. Співробітник

фірми, що працює на конвеєрі, не продає зроблені ним деталі будь-кому, хто більше всього заплатить, а передає їх далі по стрічці. Користувачі «нічийних» природних ресурсів — лук, рибних угідь — нерідко знаходять розумний спосіб їх спільного використання, не вдаючись ні до приватизації, ні до державного примусу.

Практичне значення праць цих економістів полягає в тому, що вони підривають два поширені упередження — проти великих фірм і проти анархії.

Вільямсон, як і його науковий попередник Коуз, вважав непридатною колісь поширену серед економістів практику пояснювати будь-яке незрозуміле явище ділового життя через монополізацію. Вільямсон не просто постарався скоротити число незрозумілих явищ, але й домігся зміни загального підходу до аналізу: починаючи з 1980-х рр. в поясненні незрозумілих явищ міркування ефективності стали правилом, а міркування монополізації — винятком.

Особливий внесок роботи Вільямсона додали до розуміння вертикальної інтеграції — об'єднання в одній фірмі декількох етапів виробничого ланцюжка. До досліджень Вільямсона економісти, а слідом за ними й антимонопольні органи були схильні пояснювати цю практику в першу чергу прагненням до монополізації ринку. Справжнє пояснення, на думку Вільямсона, багато в чому протилежне. Якщо для власника деякого активу число можливих партнерів по операціях невелике і в їхніх силах позбавити його суттєвої частини прибутку, то для зниження ризиків йому доцільно з ними об'єднатися. Вертикальна інтеграція виявляється не стільки частиною проблеми монополії, скільки одним із способів її вирішення — те ж саме, що й стратегічний шлюб між нащадками двох ворогуючих монархій. Інвестиції, які були б збитковими або ризикованими для двох незалежних організацій, стають захищеними в одній. Подібного роду міркування також пояснюють багато незвичайних практик у відносинах між постачальниками і покупцями їх продукції.

Згідно з Вільямсоном, яку б форму не приймала вертикальна інтеграція, вона в першу чергу ґрунтується на міркуваннях ефективності. Хоча він не пропонує звести схвалення всіх видів вертикальної інтеграції «до рангу нової ортодоксії» і не думає, що вони зовсім «позбавлені проблем», проте він все ж вважає, що уряду не слід обмежувати прагнення компаній до розширення як таке. Замість цього краще обмежувати безпосередньо проблемну поведінку на деяких ринках, де спостерігаються дві необхідні умови монополізації: висока концентрація і високі бар'єри входу.

Не менш цікавий внесок у розвиток нової інституціональної теорії зробила Е. Остром. Будучи студентом-економістом, вона вже на першому курсі знала «правильну» відповідь на запитання, чому

китів стає все менше, а корів все більше. Корова завжди комусь належить, а кити — нічийні. Ця нічийність створює пастку, яка відома як «трагедія громад»: навіть якщо в інтересах всіх обмежити використання загальнодоступного ресурсу, кожен все одно зацікавлений використовувати його як можна більше. Врятувати китів може тільки приватизація або державне регулювання.

Дослідження Остром показали, що традиційна відповідь економістів на питання про китів неповна. На ділі багато нічийних ресурсів управляються на диво добре. Їх користувачі встановили розумні правила й змогли без держави забезпечити їх дотримання. Виходить, проблема не в нічийності як такій, а в тому, що такі правила не склалися. Але, раз так, то є ще одне рішення — дозволити людям домовитися, не поспішати приймати закони.

Візьмемо окремий випадок «трагедії громад» — проблему розподілу сімейних обов'язків, коли кожен зацікавлений у співпраці з іншим, але, можливо, волів би нічого не робити сам. Слідуючи логіці Остром, не існує однієї загальної для всіх сімей проблеми, а є безліч приватних, які об'єднані деякою подібністю. Нав'язане ззовні єдине правило розподілу сімейних обов'язків навряд чи підійшло б для всіх сімей, і не всі сім'ї погодилися б йому слідувати. Проте спроби втілити його в життя за допомогою міліції та суду цілком можуть підірвати вже сформовані в родині довіру й механізми взаємного врахування думок.

Висновки Остром мають не тільки економічне, але й політичне значення. З них випливає — і це відзначають автори відповідного напрямку, — що анархія, тобто відхід держави від ролі обов'язкового зовнішнього арбітра, нерідко працює краще, ніж прийнято думати. Якщо люди з конфліктуючими інтересами всупереч прогнозам багатьох економістів можуть домовитися про правила спільного використання природних ресурсів, то й люди з конфліктуючими інтересами й цінностями можуть домовитися про правила спільного життя, уникнувши війни всіх проти всіх. Головне — не поспішати приймати закони.

6.9. Теорія ігор (Дж. Неш)

У Принстоні Джон Неш почув про теорію ігор, у ту пору представлену тільки Дж. фон Нейманом і Оскаром Моргенштейном. Теорія ігор вразила його уяву так, що у 20 років від народження Джон Неш зумів створити основи наукового методу, що зіграв величезну роль у розвитку світової економіки. У 1949 році 21-річний учений написав дисертацію про теорію ігор. Через сорок п'ять років після

того він отримав за цю роботу Нобелівську премію з економіки. Внесок Неша описали так: «За фундаментальний аналіз рівноваги в теорії некооперативних ігор».

Теорія ігор — це математичний метод вивчення стратегій, що дозволяють перемогти у якійсь грі. Спочатку математики зацікавилися такими іграми, як хрестики-нулики або шахи, стратегію яких аналізувати відносно просто, оскільки це так звані ігри з повною інформацією: кожен гравець знає, в якому положенні знаходиться його супротивник. Потім увагу дослідників привернули «ігри з неповною інформацією» (наприклад, покер), де гравцям невідомо, які засоби має у своєму розпорядженні супротивник. Проаналізувавши покер і решту ігор цього класу, математики спробували застосувати математичний аналіз до ігор «глобального масштабу»: воєн, економіки і навіть до звичайних розлучень. У кожному випадку йдеться про двох або більше учасників, які ведуть боротьбу або за гроші, або за клапоть землі. Кожна зі сторін має свою мету й використовує власну стратегію, розроблену з урахуванням уявлень цієї сторони про супротивника, про його можливості та особливості мислення.

Нейман і Моргенштейн займалися так званими іграми з нульовою сумою, в яких перемога однієї сторони неминуче означає поразку іншої. У 1950—1953 роках Неш опублікував чотири, без перебільшення, революційні роботи, в яких представив глибокий аналіз «ігор з ненульовою сумою», — особливого класу ігор, в яких всі учасники або виграють, або терплять поразку. Прикладом такої гри можуть стати переговори про збільшення зарплати між профспілкою і керівництвом компанії. Ця ситуація може завершитися або тривалим страйком, в якому постраждають обидві сторони, або досягненням взаємовигідної угоди. Неш зумів розгледіти нове обличчя конкуренції, змодельовавши ситуацію, що згодом отримала назву «Рівновага Неша» або «некооперативна рівновага», при якій обидві сторони використовують ідеальну стратегію, що й приводить до створення стійкої рівноваги. Гравцям вигідно зберігати цю рівновагу, оскільки будь-яка зміна тільки погіршить їхнє положення, однак відповідна стратегія є програшною для всіх, а виграшу можна досягти тільки при кооперуванні.

У 1950-х рр. Неш був знаменитістю. Він співпрацював із корпорацією RAND, що займається аналітичними й стратегічними розробками, в якій працювали провідні американські вчені. Там, знову-таки завдяки своїм дослідженням в області теорії ігор, Неш став одним із провідних фахівців в області ведення «холодної війни».

У 1994 р., у віці 66 років, Джон Неш отримав Нобелівську премію за свій вклад у теорію ігор.

Контрольні питання

- 1 Назвіть три суттєві риси у методології М. Блауга.
- 2 Які основні напрями розвитку інституціоналізму?
- 3 В чому сутність економіки домінування Ф. Перру?
- 4 Окресліть сутність інституціонально-соціологічного підходу Г. Мюрдаля.
- 5 Окресліть основні підходи розвитку нової інституціональної теорії.
- 6 Який вклад в розвиток нової інституціональної теорії внесли О. Вільямсон і Е. Остром?

Проблемно-логічні завдання

1 Некваліфікований прогноз «гарвардського барометра», який напередодні економічної кризи 1929—1933 рр. передбачав «розквіт економіки», виявив недосконалість методологічної бази спостережень тих років, але впевнено продемонстрував вірогідність основного положення інституціоналістів 20—30-х років про необхідність державного контролю над економікою. Поясніть це. Наведіть приклади.

2 Щодо методології, інституціоналізм, на думку багатьох дослідників, має багато спорідненого з німецькою історичною школою. Обґрунтуйте.

3 Визначальну роль в економіці домінування відіграють монополії та олігополії, які прагнуть укріпити свою владу, послабити конкурентів. А яку роль відіграє держава? Поясніть, наведіть приклади.

4 Аналіз і висновки Дж. Гелбрейта з питань структури та управління корпорацією і плануючою системою спираються на виявлення влади техноструктури й інституціональної влади корпорацій. У чому полягає його внесок у розвиток економічної науки?

5 Охарактеризуйте подану у тексті класифікацію трансакційних витрат. У чому зміст «ухилення» і «здириства» за теорією неінституціоналістів?

6 Згідно з теорією неінституціоналістів будь-який акт обміну є обміном «пакетами прав власності». Як ви це розумієте? Назвіть основні елементи «пакета прав власності».

7 У чому зміст теоретичних і практичних висновків теореми Коуза?

8 Дайте характеристику основних типів фірм та їх переваг у ринкових відносинах.

9 Що є визначальним у поширенні й розвитку у ринкових умовах того чи іншого типу фірми?

10 Якому типові фірми ви віддали б перевагу, розпочинаючи свою підприємницьку діяльність? Обґрунтуйте.

11 Які загальні вимоги до правової системи обґрунтують у своїй теорії неонституціоналісти?

12 Що відносять неонституціоналісти до «провалів» держави (уряду)? Наведіть приклад «провалів» у політиці уряду України.

Тестові завдання

1 Сучасний інституціоналізм — це:

а) теорія техноструктури й сил, що врівноважують, Дж. Гелбрейта;

б) теорія економіки домінування Ф. Перру;

в) сценарії і прогнози розвитку капіталізму Р. Хейлбронера;

г) моделі трансформації економіки країн, що розвиваються, Г. Мюрдаля;

д) усі відповіді вірні;

є) вірні відповіді а) і г);

ж) вірні відповіді б) і в);

з) усі відповіді не вірні.

2 Сучасний інституціоналізм — це:

а) неортодоксальний напрямок;

б) неокласичний напрямок;

в) кейнсіанський напрямок;

г) усі відповіді не вірні.

3 У центрі уваги інституціоналістської теорії 50—60-х рр. знаходиться:

а) роль держави;

б) вплив технічного прогресу;

в) зміни в ринковому механізмі;

г) соціальні сторони економічних зрушень;

д) усі відповіді вірні;

є) вірні відповіді а) і в);

ж) вірні відповіді а) і г);

з) усі відповіді не вірні.

4 Відмінні риси сучасного інституціоналізму полягають у наступному:

- а) представники цього напрямку досить поширено трактують предмет економічної науки;
- б) варто вивчати не стільки функціонування, скільки розвиток, трансформацію капіталістичного суспільства;
- в) треба відмовитися від аналізу економічних відносин з позицій так званої «економічної людини»;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

5 Тематика інституціональних досліджень охоплює:

- а) аналіз змін у технології;
- б) аналіз змін у природі великих корпорацій;
- в) аналіз участі держави в регулюванні економічних процесів;
- г) аналіз соціальних катаклізмів;
- д) аналіз критики капіталізму як системи;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді а), б) і в);
- з) вірні відповіді а), б) і д);
- і) вірні відповіді г) і д);
- к) усі відповіді не вірні.

6 Термін «техноструктура» запропонований:

- а) Дж. Гелбрейтом;
- б) Ф. Перру;
- в) Р. Хейлбронером;
- г) Г. Мюрдалем;
- д) усі відповіді не вірні.

7 Ортодоксальна теорія стверджує:

- а) індивід всемогутній;
- б) сучасна корпорація — це автомат, підлеглий ринкові;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

8 Теорія спонукальних мотивів Дж. Гелбрейта виділяє:

- а) примушення;
- б) грошову винагороду;
- в) пристосування або отожднення своїх цілей з цілями фірми;
- г) збільшення продажів як засіб зростання корпорації;

- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а), б) і г);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

9 «Парадокс грошової винагороди» Дж. Гелбрейта полягає у тому, що:

- а) чим вище рівень оплати, тим більше значення чистих грошових стимулів;
- б) значення грошей у порівнянні з іншими мотивами не знижується;
- в) чим вище рівень оплати, тим менше його значення щодо інших мотивів;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) усі відповіді не вірні.

10 Автором теорії сил, що врівноважують, є:

- а) Дж. Гелбрейт;
- б) Ф. Перру;
- в) Р. Хейлбронер;
- г) Г. Мюрдаль;
- д) усі відповіді не вірні.

11 Основний зміст теорії сил, що врівноважують, полягає у тому, щоб:

- а) погасити соціальні катаклізми;
- б) забезпечити економічну ефективність;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

12 Лідером інституційно-соціологічної школи у Франції є:

- а) Дж. Гелбрейт;
- б) Ф. Перру;
- в) Р. Хейлбронер;
- г) Г. Мюрдаль;
- д) усі відповіді не вірні.

13 Для французької політичної економії ХХ ст. традиційною особливістю є:

- а) поглиблений аналіз соціальних проблем;
- б) постійна увага до проблем державного регулювання;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

14 Автором теорії, що отримала назву «економіка домінування», є:

- а) Дж. Гелбрейт;
- б) Ф. Перру;
- в) Р. Хейлбронер;
- г) Г. Мюрдаль;
- д) усі відповіді не вірні.

15 В основі теорії «економіки домінування» лежить постулат, відповідно до якого:

а) відносини учасників господарської діяльності будуються як рівноправних партнерів;

б) відносини учасників господарської діяльності будуються не як рівноправних партнерів, а як відносини панування і підпорядкування;

в) усі відповіді не вірні.

16 Визначальну роль в економіці домінування відіграють:

а) монополії і олігополії, що прагнуть зміцнити свою владу, послабити конкурентів;

б) держава, що виробляє і проводить стратегію загального інтересу й загального блага;

в) усі відповіді вірні;

г) усі відповіді не вірні.

17 Координуючу й об'єднуючу функцію в економіці домінування Ф. Перру виконують:

а) монополії і олігополії, що прагнуть зміцнити свою владу, послабити конкурентів;

б) держава, що виробляє і проводить стратегію загального інтересу й загального блага;

в) усі відповіді вірні;

г) усі відповіді не вірні.

18 Основним висновком з теорії домінування економіки є:

а) раціоналізація організації управління;

б) соціалізація економіки;

в) усі відповіді вірні;

г) усі відповіді не вірні.

19 Основоположником нової школи соціальних досліджень був:

а) Дж. Гелбрейт;

б) Ф. Перру;

- в) Р. Хейлбронер;
- г) Г. Мюрдаль;
- д) усі відповіді не вірні.

20 Особливості економічної політики нової школи соціальних досліджень Р. Хейлбронера:

- а) економіка — не універсальна наука;
- б) у реальному житті відсутнє зовсім раціональна поведінка;
- в) корені економіки варто шукати в «інститутах забезпечення соціального порядку»;
- г) основа економічної теорії — синтез;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) усі відповіді не вірні.

21 Автором інституціональної теорії подолання відсталості є:

- а) Дж. Гелбрейт;
- б) Ф. Перру;
- в) Р. Хейлбронер;
- г) Г. Мюрдаль;
- д) усі відповіді не вірні.

22 Основоположниками й лідерами інституціоналізму виступили:

- а) американські вчені (Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчелл);
- б) вчені історичної школи Німеччини;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

23 Ідеологічними попередниками інституціоналізму були:

- а) американські вчені (Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчелл);
- б) вчені історичної школи Німеччини;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

24 Наполягаючи на розширеному трактуванні предмета економічної науки, інституціоналісти визначають поняття «інституція» як:

- а) давна заведені й самі собою сталі в суспільстві порядки й звичаї;
- б) порядки, закріплені у суспільстві у формі закону або установи;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

25 Концепція індустріального суспільства найбільш повно представлена у працях:

- а) У. Ростоу;
- б) Ж. Фурастьє;
- в) Д. Белла;
- г) Дж. Гелбрейта;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

26 Поняття «діючого колективного інституту», регулятора економічного життя ввів в економічну науку:

- а) Т. Веблен (1857—1929);
- б) Дж. Коммонс (1862—1945);
- в) У. Мітчелл (1874—1948);
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

27 Основними рисами індустріального суспільства є:

- а) ефективне використання досягнень науки й техніки;
- б) проведення державою політики, спрямованої на ліквідацію полюсів багатства й убогості у суспільстві;
- в) зосередження влади в руках техніків і вчених;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

28 Нова інституціональна теорія ставить у центр уваги й вивчає:

- а) поведінка окремого індивіда;
- б) інституціональні структури;
- в) інституціональне середовище;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

29 Нова інституціональна теорія розглядає інститут як:

- а) «правила гри», включаючи обмеження (традиції, звички, неписані норми, кодекси поведінки) і формальні норми (закони, права власності);

- б) механізм координації, управління контрактними відносинами;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

30 Нова інституціональна теорія — це:

- а) наука про контракти;
- б) наука про вибір (раціональний спосіб розподілу ресурсів);
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

31 До теорій «нової інституціональної економіки» відносять:

- а) теорію прав власності (Р. Коуз);
- б) теорію суспільного вибору (Дж. Бьюкенен);
- в) теорію організації (Д. Норт, О. Вільямсон, Г. Саймон);
- г) теорію економічних складових у соціальній сфері (Г. Беккер);
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і г);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

32 Зовнішні ефекти — це:

- а) витрати й вигоди, що поширюються на людей, що безпосередньо не здійснюють матеріальних або грошових витрат;
- б) витрати й вигоди, що поширюються на людей, які використовують побічні результати від діяльності інших (які несуть додаткові витрати);
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні;

33 Суть теореми Коуза полягає у наступному:

- а) пряме урядове регулювання не завжди дає кращі результати, чим просте надання проблеми на волю ринку або фірми;
- б) наявність зовнішніх ефектів не може служити підставою для втручання держави;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

34 Проблема зовнішніх ефектів може бути вирішена за умови:

- а) визначення прав власності;
- б) вартість угоди, що укладається, повинна бути порівняно високою;
- в) доцільна участь держави, якщо розміри негативних ефектів досить значні;

- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

35 Суспільні блага — це такі блага, що:

- а) споживаються колективно, незалежно від того, оплачуються вони чи ні;
- б) споживаються вибірково окремими особами;
- в) задовольняють суспільні потреби;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

36 Р. Коуз висунув проблему:

- а) інституціонального аналізу економічних організацій;
- б) взаємодії ринкового механізму й організаційних форм бізнесу (ринку й фірми);
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

37 Неоінституціональна школа розглядає діяльність фірми, як:

- а) «мережу контрактів», що забезпечують зниження транзакційних витрат (транзакційна теорія фірми Олівера Вільямсона);
- б) систему внутрішньої організації, відповідно до якої формуються стимули й приймаються рішення (поведінкова теорія фірми Герберта Саймона);
- в) комплекс різних форм підприємницької діяльності (типів фірмової організації), заснованих на неоднозначному розподілі прав власності (типологія прав власності й контролю Армена Алчяна та ін.);
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

38 Відповідно до економічної теорії організації ринок і фірму варто розглядати як:

- а) альтернативні способи економічної організації;
- б) альтернативні методи організації виробництва;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

39 Одна з основних переваг нових інституціоналістів:

- а) прагматизм, максимальна наближеність до реальної дійсності;
- б) обґрунтування неоднозначних підходів до розробки питань, висунутих практикою суспільного розвитку;
- в) порівняльний аналіз, включення в науковий оборот раніше невідомих, нетрадиційних категорій і перемінних;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

40 В центрі уваги економічної теорії організації (Д. Норт, О. Уільямсон, Г. Саймон) знаходиться:

- а) діяльність індивідів і організацій з позицій юридичних, соціальних, політичних «правил гри»;
- б) фірма з позицій внутрішньої організації як структури управління трансакційними витратами;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

7.1. Й. Шумпетер: інновації як фактор економічного зростання

Інновація — це нововведення у галузі технології або організації виробництва. Новація — не просто «відкриття» або «винахід», це нововведення обов'язково прикладного характеру. Вона спрямована на підвищення продуктивності і, як правило, на отримання додаткового доходу у результаті втілення новинок і створення «кращих за своїми якостями ідей, технологій». Інновації захоплюють весь спектр видів діяльності — від дослідження й розробок до маркетингу.

Поняття «інновація» ввів у практику австро-американський економіст Йозеф Шумпетер (1883—1950). Він автор оригінальних праць із своєрідною барвистою манерою викладення. Одним із його вчителів у Віденському університеті був О. Бем-Баверк. Шумпетер був міністром фінансів у соціалістичному уряді О. Бауера, разом з яким у студентські роки навчався у семінарі Л. Мізеса, відомого критика централізованого господарства й соціалізму. По закінченню першої світової війни Й. Шумпетер був запрошений на роботу до урядової комісії, яку очолював К. Каутський. У Гарвардському університеті, в якому Шумпетер, починаючи з 1932 року, вів кілька лекційних курсів, у нього навчався П. Самуельсон.

За своїми теоретичними поглядами Шумпетер не може належати до жодної з відомих економічних шкіл. Він глибоко займався багатьма проблемами, приділяючи основну увагу розробці цілісного уявлення про механізм функціонування й перспективи розвитку капіталістичної економіки. Одна з його головних праць має назву «Теорія економічного розвитку». Висунуті Шумпетером на перший план найважливіші категорії відрізняються від концептуальних положень неокласиків. Інновації, нововведення, підприємництво у теорії Шумпетера відіграють не менш важливу роль, ніж ціна або вільна конкуренція в «економіці» А. Маршалла.

Шумпетер вважає, що його теорія економічного розвитку краще пояснює закони, динаміку розвитку товарно-капіталістичного гос-

подарства, ніж аналітичний апарат Маршалла. Він бачить чітку різницю між статичною рівновагою системи та її динамічним розвитком, який перетворює структуру, взаємозв'язки між «новим» і «старим» виробництвом. Вихідне положення економічної системи — чиста рівновага. Але потім на якомусь етапі відбувається втілення інновацій. «Звичний» кругообіг порушується діями підприємця-новатора. Для здійснення інновацій беруться кредити у «старих» фірм і компаній. Інвестиції направляються у нові галузі, поступово залучаючи у процес «нову хвилю» учасників.

Нагромадження не є стійким, безперервним процесом. Воно зумовлене технічними новинками, освоєнням нових інвестиційних проєктів. Зростання національного продукту відбувається у вигляді стрибків і ривків.

Економічна динаміка, за Шумпетером, ґрунтується на розповсюдженні нововведень у різних формах. Це виробництво нових товарів, застосування нових технологій і нової техніки, більш ефективне використання вже відомих матеріалів, освоєння нових ринків збуту, перехід до більш раціональних форм організації і методів управління, проведення реорганізації або підриг монопольного становища інших підприємств. Джерелом розвитку служать внутрішні процеси, нові комбінації виробничих факторів на основі інновацій.

Здійснення «нових комбінацій», як відмічає Шумпетер, «справа складна і доступна лише людям, які мають певні якості». Підприємець-новатор — це не капіталіст, не обов'язково власник. Право власності не є визначальною ознакою підприємця. Ним може бути директор, адміністратор, засновник, менеджер, словом, той, хто здатний втілити нове у практику.

Виробляти, пише Шумпетер, означає комбінувати речі й сили, створювати інші комбінації із цих речей і сил. Виробництво — не технічна, а економічна галузь діяльності. Економічні й технічні методи та знання часто не збігаються. «Економічна логіка отримує верх над технічною. І тому в реальному житті ми часто бачимо мотузки замість сталевих тросів, поганих робочих тварин замість виставкових зразків, найпримітивнішу ручну працю замість досконалих машин, незграбне грошове господарство замість чекового обігу і т. п.» [54].

«Підприємницька функція нерозривно пов'язана із нововведеннями». Ця теза повторюється неодноразово. Підприємець має поєднувати, комбінувати фактори виробництва; він шукає нові форми організації, удосконалення у комерційних комбінаціях. Мотиви його діяльності — саморозвиток особистості, досягнення успіху, подолання труднощів. Підприємництво не є професією, відповідні

якості й навички можуть бути втрачені, можуть перейти до інших людей.

Спочатку один або невелика кількість підприємців використовують нові форми й шляхи отримання прибутку. Їх приклад наслідують інші. Прибуток — це винагорода за нововведення. Нові комбінації дозволяють знижувати виробничі витрати. Прибуток отримує той, хто раніше за інших використовує нововведення (нові комбінації продуктивних сил).

Прибуток, так само, як кредит і процентна ставка, належить до категорій, які виникають і зникають. Коли нововведення поширюється, то виробничі витрати вирівнюються, і прибуток є спонукальним мотивом до пошуку й втілення нових комбінацій.

В результаті кожний або більшість застосовують відкриття, новинки, перш ніж нова система відносин і розрахунків може бути збалансована. «Система спочатку віддаляється від рівноваги, а потім знову прямує до рівноваги», щоправда, вже до іншої. Старі продукти і попередні форми організації витісняються. Виникає процес «творчого руйнування». Процвітання змінюється депресією. Реалізуються нові комбінації, фірми пристосовуються до нових умов. «Головний імпульс, який приводить капіталістичний механізм у рух і підтримує його, виходить від нових споживчих благ, нових методів виробництва і транспортування товарів, нових ринків і нових форм економічної організації, які створює капіталістичне підприємництво» [53].

Визначальну роль тут відіграє не конкуренція цін або якості, а конкуренція введення нових продуктів, нової технології, нових джерел забезпечення, нових організаційних форм. Шумпетер детально розглядає «конкуренцію нововведень». «Ця конкуренція загрожує не надлишкам прибутків існуючих фірм, а самим їх фундаментам, і настільки ж ефективна конкуренція першого типу, наскільки бомбардування ефективніше виламує двері». Конкуренція нововведень — могутній засіб збільшення росту прибутку, якщо розглядати тривалі відрізки часу.

«Діяльність перших підприємців виходить за рамки власної галузі, а маса підприємців у цілому збільшується більшою мірою, ніж це було б в інших умовах, народне господарство швидше й повніше втягується у процес реорганізації, яка становить суть періоду підйому».

З інноваціями пов'язаний і циклічний розвиток капіталізму. У праці Шумпетера аналізується взаємозв'язок усіх трьох циклів, які розпізнаються за тривалістю (короткі, середні й довгі); інновації впливають на кожний із циклів. Тим самим була зроблена спроба погодити циклічні коливання з процесами інноваційної діяльності

як ланки, що зв'язує. Саме нововведення, яке є свого роду основою економічного розвитку, має циклічний характер.

Ідеї Шумпетера про внутрішню стимулюючу роль інновацій, технічного прогресу послужили свого роду відправною точкою подальшого формування різних теорій трансформації капіталістичної системи, її переходу на більш високий щабель розвитку (індустріальне й постіндустріальне суспільство).

7.2. Становлення шведської школи

Представники шведської школи внесли помітний внесок в теоретичне осмислення досить суперечних і складних проблем макроекономіки. На жаль, «мовний бар'єр» заважав у достатній мірі оцінити значимість їх розробок.

Видатними представниками шведської школи є Ерік Ліндаль (1891—1960) і Ерік Лундберг (1907—1987). Вони розробили й використали «метод послідовностей», на основі якого аналізуються розриви в очікуваннях (розрахунках) учасників виробництва. Висновки з теоретичного аналізу економічної динаміки служили для обґрунтування політики стабілізації.

Біля витоків створення шведської школи стояв Кнут Вікселль (1851—1926). Він заклав її теоретичні основи. Вікселля називають одним із найбільш видатних теоретиків шведської школи.

Коло наукових інтересів Вікселля було досить широким. Перш за все його цікавили загальні принципи макроекономічного аналізу. Він вважав, що на основі математичних методів можна забезпечити єдність і взаємозв'язок економічної теорії, її основних положень і висновків.

Вікселль практично першим увів аналіз кредитного ринку у загальну теорію економічної динаміки. Він аналізував взаємозв'язок агрегатних величин, які стали основою макроекономічного аналізу. К. Вікселль розробив теорію, в якій проблеми цін, доходів, грошей та економічного циклу ефективно поєднані в одне ціле.

К. Вікселль увів у практику аналіз кумулятивних змін, наслідків незбігів «реальної» і «грошової» відсоткових ставок. Порушення в грошовій і кредитній сфері взаємно посилюються, нарастають. К. Вікселль вважав, що розвиток ринкової економіки не є рівноважним. Порушення пов'язані з коливанням цін, з характером кредитних операцій.

Слід розрізняти дві ставки відсотка. «Ринкова» («грошова») відсоткова ставка залежить від попиту й пропозиції позичкового капі-

талу. «Звичайна» («реальна») ставка — «очікуваний дохід на знову створений капітал».

К. Вікселль вважав, що рівень відсоткових ставок є одним з факторів, що регулюють співвідношення між ринком споживчих і ринком інвестиційних товарів. Нові вкладення капіталу призводять до того, що дохід на капітал, зростаючи в абсолютних розмірах, стає меншим по відношенню до об'єму випуску. А це веде до гальмування процесу нагромадження.

Нагромадження капіталу відбувається в тому разі, коли зростають заощадження. Але при цьому зростання капіталу припускає збільшення кваліфікованої робочої сили, а також ставок заробітної плати. У результаті виникає протиріччя: зростання заробітної плати стримує зростання заощаджень, необхідних для нагромадження капіталу. Процес «поглинання» заробітною платою заощаджень і нагромаджень отримав назву «ефект Вікселля».

К. Вікселль ввів у науковий обіг поняття «очікування». Аналіз процесу нагромадження пов'язаний з оцінкою очікувань підприємцями їх граничного доходу.

Дослідження й розробки шведської економічної школи слугували теоретичною основою поетапного розвитку шведської моделі ринкової економіки. Відмінні особливості цієї моделі (порівняльна політика в області оплати праці, корпоративному устрої) ґрунтовно змалював в роботі «Господарча етика» швейцарський соціолог і економіст Артур Піх (1910—1992).

7.3. Концепція множинності моделей соціалізму О. Ланге

Оскар Ланге (1904—1965) — один з видатних польських економістів; йому належить значний внесок в різні розділи економічної науки.

Головна робота О. Ланге — «Про економічну теорію соціалізму». Ця робота відображає тривале переконання О. Ланге у тому, що неокласична теорія, особливо економіка добробуту, краще всього підходить в якості методологічної основи теорії соціалістичної економіки.

Класична модель (соціалізму Ланге), звичайно, у суто економічному відношенні теоретично складніша й точніша, але, можливо, за рахунок менш детального описання інституційних аспектів, ніж в моделі 1934 року. Це, ймовірно, пов'язане з головною метою дослідження, яка полягає у тому, щоб спростувати твердження Мізеса про теоретичні та практичні (практичні за визначенням Хайєка і

Роббіна) неможливості економічного розрахунку при соціалізмі через відсутність реального ринку (тобто ринкових цін) капіталу.

Багато формулювань у цьому класичному дослідженні виявляють схожість, а дець і повну відповідність між ранньою і класичною моделями у загальному описанні економічної організації соціалістичного суспільства. Зокрема, це стосується відокремлення політичної влади від економічного управління, трьохрівневої структури (центр, галузі, організовані у трести, і окремі підприємства) і схожих органів, а саме Ради з планування та Державного банку. В обох моделях передбачається, що центр реагує на зміни ринкових факторів (цін і зарплати) і, відповідно, на зміни у зайнятості у ранній моделі або на зміни запасів і виникнення дефіцитів у класичній. Рада з планування, за суттю, імітує ринок. Рання модель більш орієнтована на ринок, оскільки всі ціни товарів і послуг там визначаються ринком. Відповідно, вже не було б відмінностей між ринковими цінами і розрахунковими цінами Ради з планування.

Можливо, найбільш важлива відмінність між ранньою і класичною моделями полягає у їх новому акценті, який Ланге висловив так: «Реальна небезпека соціалізму полягає в бюрократизації економічного життя, а не в неможливості вирішувати проблеми розміщення ресурсів». Він заспокоював себе думкою про те, що та ж небезпека існує і в монополістичному капіталізмі і що «чиновники, які перебувають під демократичним контролем, мабуть, є кращими, ніж адміністрація приватних корпорацій, яка практично ні перед ким не звітує».

Коли він усвідомив цю небезпеку, яка мала б місце навіть при ринковому соціалізмі, він зробив тривале дослідження того, що знаходиться в заголовку його статті 1943 року «The Economic Foundations of Democracy in Poland». У класичному дослідженні він вже висував ідею про Верховний економічний суд, чия функція полягала б у тому, щоб гарантувати використання виробничих ресурсів країни відповідно до суспільних інтересів і, особливо, оголошувати недійсними ті рішення Ради з планування, які були б несумісні з прийнятими правилами управління.

Можна виділити кілька моментів еволюції поглядів Ланге в цей період. У своєму останньому листі до Хайека у 1940 р. Ланге дав більш точне і, можливо, дещо інше описання прерогатив Ради з планування щодо ціноутворення на товари і послуги: «Практично, я, зазвичай, повинен рекомендувати встановлення цін шляхом тільки ринкового процесу, тоді, коли він може бути здійсненим, тобто коли кількість продавців і покупців досить велика. Тільки коли їх кількість настільки мала, що складається ситуація олігополії, олігопсонії або двосторонньої монополії, які виступають на захист директивного ціноутворення...»

Таким чином, він рекомендував націоналізацію галузей тільки у тих сферах, де не існує автоматичного конкурентного ринкового процесу. Пізніше, в 1942—43 рр., він досить далеко відійшов від класичної моделі у бік змішаної економіки. Він висував таку ідею щодо того, як запобігти довільності у встановленні центральною владою норми накопичення. Посилаючись на спостереження Лернера про залежність ставки відсотка не тільки від кількості зайнятого капіталу, але й від обсягу інвестицій, Ланге говорив, що якщо заощадження передати індивідуальним споживачам, то норма накопичення могла б відбивати споживчі переваги. У цьому, за його словами, повинне складатися удосконалення його моделі.

У двох своїх публічних лекціях у Чикаго в 1942 р. Ланге неявно вказав на те, що, можливо, є головною рисою його класичної моделі, а саме на прерогативу центральної влади встановлювати та переглядати ціни з метою досягнення рівноваги.

Однак найбільш значну зміну в його концепції бажаної форми соціалізму можна знайти в його статті про економічні основи демократії у Польщі (1943). Одна назва показує, що забезпечення твердих економічних основ для польського демократичного порядку було точкою відліку при розробці плану майбутніх політичних перетворень. У цій статті Ланге розглядає націоналізацію тільки ключових галузей (в які, за необхідністю, включаються банки й транспорт). Це б поклало край владі «соціально безвідповідального монополістичного капіталізму». При цьому він говорить і про необхідність запобігти виникненню «не менш небезпечної» загрози демократії, яка витікає з націоналізації ключових галузей. Ця загроза полягає у концентрації занадто великої економічної влади в руках державної бюрократії, що тягне за собою і відповідні привілеї.

Однак приватні ферми, ремісничі майстерні й дрібні й середні галузі повинні залишатися у сфері приватної ініціативи й приватної власності. Сфера дії приватного підприємництва повинна бути достатньо широкою, щоб, з одного боку, служити основою демократії і, з іншого боку, зберегти «гнучкість, піддатливість і адаптивність, які тільки й можливі при наявності приватної ініціативи». З цієї причини розвиток приватного сектора має бути одним з головних напрямків націоналізованої фінансової політики. Тут приватний сектор, мабуть, став постійним елементом нової моделі Ланге, запропонованої ним для Польщі.

Ця пропозиція мала свого двійника в США у вигляді довгого нариса, написаного ним у 1944 р. разом А. Лернером з приводу демократичної програми досягнення повної зайнятості.

Зміна поглядів Ланге на соціалістичну економіку протягом війни, очевидно, була настільки значною, що на її основі можна сформулювати альтернативну версію ринкового соціалізму, у порівнянні з якою його класична модель може розглядатися як «квазі-централістична». Те, якою мірою змінилися його погляди, можливо, стало причиною того, чому він відмовився від спроб ревізії своєї класичної моделі.

7.4. Економічна модель «витрати — випуск» В. Леонтьєва

Один з видатних економістів, розробник системи міжгалузевих балансів «витрати — випуск», яка використовується у практиці моделювання національних і світових економік, В. Леонтьєв (1906—1999) народився в Петербурзі, вчився в Петроградському університеті, працював у Китаї, Германії.

Він задався метою «проанатомувати» систему взаємозв'язків в економіці як єдиного цілого. Інструментом міжгалузевого аналізу служить таблиця балансів, яка ділить господарство на декілька десятків галузей. Таблиця представляє собою математичну модель, що дозволяє уявити, яка кількість ресурсів використовується для виробництва кінцевої продукції.

Взаємозв'язок секторів аналізується крізь систему порівнянь, параметрами яких служать коефіцієнти виробничих витрат. Продукція одного сектору, наприклад промисловості, розбивається на частини, одна з яких йде на виробництво товарів інших секторів (проміжної продукції), друга — на випуск кінцевої продукції (кінцевого споживання). Модель «витрати — випуск» допомагає уявити, як зміни в одному секторі впливають на виробництво продукції в інших секторах.

Теоретична модель «витрати — випуск» стала основою для побудовання багатогалузевої моделі економіки США. Розробка динамічних моделей міжгалузевого балансу використовувалась для аналізу наслідків різних варіантів економічної політики.

Таблиці, побудовані згідно з методом «витрати — випуск», використовуються для порівняння структурних властивостей двох економік або зіставлення структури економіки однієї країни у різні періоди часу.

Відмінною особливістю робіт В. Леонтьєва є тісне поєднання теоретичного аналізу із застосуванням фактичних даних [3].

Контрольні питання

- 1 Хто є автором теорії економічного зростання?
- 2 У чому полягає основна заслуга К. Вікселля?
- 3 У чому сутність концепції множинності моделей соціалізму О. Ланге?
- 4 Хто є автором економічної моделі «витрати — випуск»?

Проблемно-логічні завдання

1 До якої школи можна віднести теоретичні погляди Й. Шумпетера? Обґрунтуйте.

2 На чому ґрунтується, за Й. Шумпетером, економічна динаміка? Наскільки його ідеї актуальні для розвитку економіки у сучасний період?

3 Як ви розумієте вислів: «Виробництво — не технічна, а економічна галузь»? Чи вірно це? Обґрунтуйте.

4 За Й. Шумпетером, прибуток — це винагорода за нововведення. Поясніть цей вислів. Які якості повинен мати підприємець для досягнення таким шляхом прибутку?

5 Що є, на думку Й. Шумпетера, головним імпульсом, який приводить капіталістичний механізм до руху? Поясніть.

6 Що нового вніс в економічну теорію Й. Шумпетер? У чому особливість його економічних поглядів?

7 К. Вікселль вважав, що розвиток ринкової економіки не залишається рівноважним. З чим пов'язані ці порушення? Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади.

8 У чому полягає відмінність між ранньою і класичною моделями соціалізму О. Ланге? Наведіть приклади.

9 Що стало причиною відмови О. Ланге від спроб ревізії своєї класичної моделі? Відповідь обґрунтуйте.

10 Як відомо, теоретична модель «витрати — випуск» стала основою для побудування багатогалузевої моделі економіки США. Обґрунтуйте свою думку щодо її застосування у сучасних умовах розвитку національної економіки.

Тестові завдання

1 До представників неординарних економічних шкіл варто віднести таких вчених-економістів, як:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);

- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

2 Автором теорій економічного розвитку й економічної динаміки є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

3 Видатними представниками шведської школи економічної думки є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

4 Видатним теоретиком шведської школи економічної думки є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);

- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтъєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

5 Автором теорії «кумулятивного процесу» є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтъєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

6 Автором концепції множинності моделей соціалізму є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтъєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

7 Автором системи міжгалузевих балансів «витрати — випуск», використовуваних у практиці моделювання національних і світових економік, є:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтъєв (1906—1999);

- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

8 Й. Шумпетер у своїй «теорії економічного розвитку»:

- а) пояснює закони й динаміку розвитку товарно-капіталістичного господарства;
- б) вказує на чітке розходження між статичною рівновагою системи та її динамічним розвитком;
- в) доводить, що стимулом підприємницької діяльності служить прибуток, що виникає тільки при впровадженні нових виробничих комбінацій;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) усі відповіді не вірні.

9 У «теорії економічного розвитку» Й. Шумпетера визначальну роль відіграє:

- а) конкуренція цін;
- б) конкуренція якості;
- в) конкуренція нововведень;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- е) вірні відповіді а) і в);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

10 Відповідно до твердження Й. Шумпетера, підприємницька функція нерозривно пов'язана із:

- а) ціною нововведення;
- б) якістю нововведення;
- в) здатністю нововведень задовольняти потреби людей;
- г) здійсненням нових комбінацій;
- д) усі відповіді вірні;
- е) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

11 Стимулом для підприємницької діяльності відповідно до теорії економічного розвитку Й. Шумпетера є:

- а) ефективна конкуренція;
- б) упровадження нових виробничих комбінацій;

- в) прибуток, що виникає тільки при впровадженні інновацій;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) усі відповіді не вірні.

12 Й. Шумпетер визначає поняття «інновації» як:

- а) нововведення в області технології або організації управління;
- б) отримання додаткового доходу в результаті впровадження новинок;
- в) увесь спектр видів діяльності — від дослідження й розробок до маркетингу;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

13 Й. Шумпетер по циклічний розвиток капіталізму із:

- а) рівнем процентних ставок;
- б) рівнем заощаджень та інвестицій;
- в) інноваціями;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

14 В основі теорії економічної динаміки Й. Шумпетера лежить:

- а) циклічний характер інноваційного процесу;
- б) лінійний характер інноваційного процесу;
- в) комбінований характер інноваційного процесу;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

15 Відправною точкою для наступного формування різних теорій про трансформації капіталістичної системи та її переходу на більш високі ступіні розвитку «індустріального» й «пост-індустріального» суспільства послужили:

- а) ідеї Й. Шумпетера про внутрішню, стимулюючу роль інновацій, технічного прогресу;
- б) «метод послідовностей» представників шведської школи економічної думки;
- в) теорія «кумулятивного процесу» К. Вікселля;
- г) теорія сукупного попиту й циклу М. Калецького;
- д) концепція множинності моделей соціалізму О. Ланге;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді а) і г);
- і) вірні відповіді г) і д);
- к) усі відповіді не вірні.

16 Й. Шумпетер рисує картину трансформації капіталізму у результаті дії:

- а) власних внутрішніх сил;
- б) зовнішніх ефектів розвитку економіки;
- в) комбінованих факторів розвитку економічних процесів;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

17 Особливості трансформації капіталізму відповідно до теорії Й. Шумпетера полягають у тому, що:

- а) винахідницька функція підприємництва відмирає;
- б) руйнується соціальна база;
- в) змінюється характер конкурентної боротьби;
- г) підсилюються позиції корпоративного бізнесу;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а), б) і в);
- ж) вірні відповіді а), б) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

18 На основі «методу послідовностей» (шведська школа економічної думки):

- а) аналізуються розриви в очікуваннях (розрахунках) учасників виробництва;
- б) улаштовується політика стабілізації економіки;
- в) аналізуються кумулятивні зміни процентних ставок;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

19 Хто з представлених вчених першим ввів аналіз кредитного ринку у загальну теорію економічної динаміки?

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Віксель (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонтьєв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

20 Відповідно до теорії «кумулятивного процесу» К. Вікселля:

- а) розвиток ринкової економіки завжди знаходиться у рівновазі;
- б) розвиток ринкової економіки терпить зрушення;
- в) кумулятивний процес розвертається під впливом іманентних сил;
- г) кумулятивний процес відбувається при збільшенні розмірів грошової маси, кількості грошей в обігу;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і г);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

21 Відповідно до теорії «кумулятивного процесу» К. Вікселля ринкова (грошова) процентна ставка:

- а) залежить від попиту та пропозиції позичкового капіталу;
- б) це очікуваний дохід на знову створений капітал;
- в) це гранична ефективність капіталу;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді б) і в);
- є) усі відповіді не вірні.

22 Відповідно до теорії «кумулятивного процесу» К. Вікселля природна (реальна) процентна ставка:

- а) залежить від попиту та пропозиції позичкового капіталу;
- б) це очікуваний дохід на знову створений капітал;
- в) це гранична ефективність капіталу;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді б) і в);
- є) усі відповіді не вірні.

23 Який економічний процес отримав згодом назву «ефект Вікселля»?

- а) процес «поглинання» заробітною платою заощаджень і нагромаджень;
- б) процес врегулювання рівня процентних ставок;
- в) процес впровадження інновацій;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

24 Що, на думку К. Вікселля, є визначальним чинником, що регулює співвідношення між ринком споживчих і ринком інвестиційних товарів?

- а) рівень процентних ставок;
- б) рівень заощаджень;
- в) рівень інвестицій;

- г) рівень інноваційних розробок;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

25 Першим ввів у науковий оборот поняття «очікування»:

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонт'єв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

26 Хто з представлених вчених-економістів обґрунтував тезу про можливість створення й функціонування «планово-ринкової» моделі соціалістичної економіки?

- а) Й. Шумпетер (1883—1950);
- б) Е. Ліндаль (1891—1960);
- в) Е. Лундберг (1907—1987);
- г) К. Вікселль (1851—1926);
- д) М. Калецьки (1899—1970);
- є) О. Ланге (1904—1965);
- ж) В. Леонт'єв (1906—1999);
- з) усі відповіді вірні;
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді д) і г);
- л) усі відповіді не вірні.

27 О. Ланге у своїй концепції множинності моделей соціалізму:

- а) обґрунтував значення гнучкості цін і заробітної плати як факторів економічної рівноваги;
- б) розглянув варіанти співвідношення кількості грошей і рівня цін;
- в) показав, що передумовою раціонального розподілу ресурсів служить формування цін відповідно до граничних витрат;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

28 Інструментом міжгалузевого аналізу в економічній моделі В. Леонтєва «витрати — випуск» служить:

а) таблиця балансів, що поділяє господарство на кілька десятків галузей;

б) математична модель, що дозволяє усвідомити, яка кількість ресурсів використовується для виробництва кінцевої продукції;

в) усі відповіді вірні;

г) усі відповіді не вірні.

29 На думку В. Леонтєва, теорія загальної економічної рівноваги — це:

а) теорія «кумулятивного процесу»;

б) теорія економічного розвитку;

в) теорія сукупного попиту й циклу;

г) стрижень сучасної економічної теорії;

д) усі відповіді вірні;

є) усі відповіді не вірні.

8.1. Сучасні інтерпретації порівняльних переваг: забезпеченість факторами виробництва, теорема вирівнювання цін на фактори виробництва

Великий прорив у теорії міжнародної торгівлі був зроблений у середині 20-х років ХХ сторіччя економістами-неокласиками — шведським економістом Елі Хекшером та його учнем Бертилом Оліном, які створили струнку теорію міжнародної торгівлі, що одержала пізніше назву теорії Хекшера — Оліна.

Вихідні постулати. Теорія співвідношення факторів виробництва виходить із того, що існують тільки дві країни (країна I і країна II) і тільки два товари (товар 1 і товар 2), один з яких трудомісткий, а інший — капіталомісткий, і вже два, а не один, фактор виробництва (праця — L і капітал — K). Більше того, кожна з країн порівнювано наділена факторами виробництва. Трудова теорія вартості не відкидається, а доповнюється думкою про те, що в створенні вартості беруть участь, крім праці, також і інші фактори виробництва. При цьому повної спеціалізації країн на виробництві якого-небудь товару бути не може, й технологія у двох країнах однакова. Таким чином, найбільш важливими допущеннями теорії співвідношення факторів виробництва є різна фактороінтенсивність окремих товарів (один товар — трудомісткий, другий — капіталомісткий) і різна факторонасиченість окремих країн (в одній країні капіталу відносно більше, в іншій — відносно менше).

Фактороінтенсивність — показник, що визначає відносні витрати факторів виробництва на створення певного товару.

Товар 2 є відносно більше капіталомістким, ніж товар 1, якщо співвідношення витрат праці й капіталу на виробництво товару 2 більше, ніж співвідношення цих же витрат на виробництво товару 1.

Факторонасиченість — показник, що визначає відносну забезпеченість країни факторами виробництва.

$$\frac{K_2}{L_2} \quad \frac{P'_k}{P'_l}$$

$$\frac{K_1}{L_1} \quad \frac{P_k}{P_l}$$

Факторонасиченість може бути визначена двома способами: через відносні ціни кожного з факторів виробництва й через абсолютні розміри факторів виробництва. Країна II вважається відносно більше забезпеченою капіталом, ніж країна I, якщо співвідношення ціни капіталу й ціни праці у країні II нижче, ніж це ж співвідношення у країні I, тобто капітал відносно дешевший у країні II, ніж у країні I.

Теорія різної відносної забезпеченості факторами виробництва як основи для міжнародної торгівлі може бути представлена у вигляді двох взаємозалежних теорем: теореми Хекшера — Оліна й теореми вирівнювання цін на фактори виробництва.

Теорема Хекшера — Оліна: кожна країна експортує ті товари, для виробництва яких вона має відносно надлишкові фактори виробництва, і імпортує ті товари, для виробництва яких вона використовує відносно дефіцитні фактори виробництва.

Грунтуючись на співвідношеннях, наведених вище, країна I робить і експортує товар 1, оскільки він відносно більше трудомісткий, а праця є надлишковим фактором виробництва в цій країні. Країна II робить і експортує товар 2, оскільки він є відносно більше капіталомістким, а капітал є надлишковим чинником у цій країні.

Власники надлишкових факторів виробництва виграють від торгівлі, власники недостатніх факторів виробництва — програють.

Таким чином, теорема Хекшера — Оліна виводить причину порівняльних переваг — розходження у забезпеченості країн факторами виробництва.

Вирівнювання цін на фактори виробництва. У результаті торгівлі відносні ціни на товари, що беруть участь у торгівлі, мають тенденцію до зближення. Але якщо було зроблене припущення, що відносні ціни на товари залежать від ступеня забезпеченості країн факторами виробництва та їхніх відносних цін, то виникає закономірне питання: якщо змінюється відносна ціна трудомісткого товару, то як зміниться й чи зміниться взагалі відносна ціна самої праці в трудонасиченій країні, що виробляє цей товар? Якщо у результаті торгівлі змінюється відносна ціна капіталомісткого товару, то як зміниться ціна капіталу в капіталонасиченій країні, що його виробляє?

Відповідь на це питання дав американський економіст Пол Самуельсон. Доведена ним теорема, що виходить із передумови іс-

тинності теореми Хекшера — Оліна, одержала назву теореми вирівнювання цін на фактори виробництва, або теореми Хекшера — Оліна — Самуельсона.

Теорема вирівнювання цін на фактори виробництва Хекшера — Оліна — Самуельсона: міжнародна торгівля призводить до вирівнювання абсолютних і відносних цін на відповідні фактори виробництва в торгуючих країнах.

Говорячи простіше, вирівнювання у результаті торгівлі відносних цін на товари призводить до вирівнювання відносних цін і на фактори виробництва, за допомогою яких ці товари були вироблені. Справедливість даної теореми вимагає строгого дотримання всіх перерахованих вище допущень для теореми Хекшера — Оліна.

Відповідно до вихідних умов при відсутності торгівлі відносна ціна товару 1 нижча у країні I, ніж у країні II, оскільки у країні I відносна ціна праці (заробітна плата) — нижче. У результаті торгівлі країна I починає спеціалізуватися на виробництві товару 1 як найбільш трудомісткого й скорочує виробництво товару 2, оскільки він більш капіталомісткий. У результаті зростає відносний попит на працю, що призводить до росту зарплат, у той час як відносний попит на капітал зменшується (тому що виробництво капіталомістких товарів скорочується), що призводить до скорочення ціни капіталу — процентної ставки. У випадку країни II відбувається прямо протилежне. Оскільки вона спеціалізується на виробництві капіталомістких товарів, попит на капітал збільшується, призводячи до росту його ціни, вираженої у процентній ставці, а попит на працю скорочується, обумовлюючи скорочення його ціни — заробітної плати.

Таким чином, у результаті торгівлі у країні I, де зарплата була відносно низькою, вона збільшиться, у країні II, де вона була відносно високою, — скоротиться. Аналогічним образом, у країні I, де була відносно висока процентна ставка, вона упаде, а у країні II, де вона була відносно низькою, відсоток збільшиться. Таким чином, різниця у ціні факторів виробництва між країнами скоротиться. Міжнародна торгівля товарами тим самим через свій зворотний вплив на вартість факторів виробництва як би заміщає вирівнювання цін, що могло б відбутися у результаті міжнародного переміщення факторів виробництва, які у відповідності зі зробленими допущенням не можуть пересуватися між країнами [3].

Теорема стверджує, що навіть під час відсутності переміщення факторів виробництва між країнами вільна торгівля веде до міжнародного стану рівноваги, у якому робітники отримують практично однакову зарплату, а власники капіталу — однакову процентну ставку у різних країнах світу.

8.2. Виграш від торгівлі та експорт, що розоряє

Для оцінки того, наскільки вигідна країні зовнішня торгівля, використовується показник «умови торгівлі» — відношення експортних цін розглянутої країни до її імпорتنих цін:

$$To = Px / Pm.$$

Зростання даного показника означає підвищення добробуту нації, а його падіння свідчить про зниження добробуту.

Якщо ціни на експортні товари даної країни на світовому ринку підвищуються у порівнянні з імпортними цінами, то це означає, що на одиницю свого експорту країна може придбати більше імпорتنих товарів. Отже, країна одержує більший виграш від зовнішньої торгівлі.

Зміна умов торгівлі є одним з показників, що характеризують зміну положення країни у світовій торгівлі.

Самі умови торгівлі, у свою чергу, залежать від коливань попиту на світовому й національному ринках, від змін в умовах виробництва, від ступеня монополізації ринків окремих товарів.

Разом з тим розмір виграшу, що одержує країна від міжнародної торгівлі, залежить не тільки від зміни цін, але й від фізичних обсягів експорту й імпорту, тому не завжди правильно робити висновки про добробут країни на підставі показників умов торгівлі.

Так, якщо зниження цін на експортну продукцію викликане підвищенням ефективності виробництва, то при наявності еластичного попиту на світовому ринку низькі ціни можуть бути компенсовані підвищенням обсягів експорту продукції.

Треба, однак, звернути увагу на так звану проблему зростання, що розоряє, коли розширення експорту призводить до такого погіршення умов торгівлі, що добробут нації знижується. Ця проблема може виникнути для багатьох країн, що розвиваються, у яких можливості економічного зростання обумовлені розширенням видобутку й експорту сировини. Оскільки попит на сировину часто характеризується низькою еластичністю, швидке нарощування експорту призводить до такого падіння світових цін на сировину, що перебиває позитивний ефект від економічного росту. У цьому випадку зростання експорту, що розоряє, може стати невикладним.

8.3. Парадокс В. Леонтьєва

Відомий американський економіст Василь Леонтьєв (див. розділ 7) у середині 50-х років почав спробу емпіричної перевірки основних висновків теорії Хекшера — Оліна.

Він шляхом декількох емпіричних тестів показав, що умови теорії Хекшера — Оліна на практиці не дотримуються. Після другої світової війни США вважалися однією із найбагатших і капіталонасичених країн з відносно високим у порівнянні з іншими державами рівнем оплати праці, тому відповідно до теорії вони повинні були експортувати капіталомісткі товари. Однак в американському експорті переважали відносно трудомісткі товари, а в імпорті — капіталомісткі.

Парадокс Леонт'єва: теорія співвідношення факторів виробництва Хекшера — Оліна не підтверджується на практиці — трудонасичені країни експортують капіталомістку продукцію, тоді як капіталонасичені — трудомістку,

Ще кілька разів теорія Хекшера — Оліна перевірялася економістами з використанням сучасного рівня обчислювальної техніки для більшої кількості країн і більшого числа товарів. Найбільш серйозний тест розпочали у 1987 році американці Г. Боуэн, Э. Лимер і Л. Свейкаускас, які зробили розрахунки для 27 країн по 12 факторам виробництва. Результати були обескуражуючими: для $2/3$ факторів виробництва заснована на них торгівля розвивалася відповідно до подань Хекшера — Оліна тільки в менш ніж 70 % випадків. У інших вона йшла у прямо протилежному напрямку [26].

Спроби розв'язання даного парадокса збагатили теорію факторів виробництва, тому що були виявлені додаткові обставини, що впливають на міжнародну спеціалізацію:

1 Необхідно поділяти робочу силу на кваліфіковану й некваліфіковану. У США є надлишок кваліфікованої робочої сили й відносна недостатність некваліфікованої робочої сили

2 У структурі видобувної промисловості країн, що розвиваються, представлені капіталомісткі виробництва, у той час як капітал не є надлишковим чинником у цілому по країнах, що розвиваються. США імпортують велику кількість сировини, видобуток якої вимагає більших витрат капіталу.

3 Протекціонізм ряду промислово розвинених країн. Тест Леонт'єва не враховував факту існування американського імпортного тарифу, що створювався не в останню чергу для того, щоб відгородити від іноземної конкуренції трудомісткі галузі американської промисловості, перешкоджаючи тим самим імпорту трудомістких товарів.

8.4. Теорія конкурентних переваг

В 1991 р. американський економіст Майкл Портер опублікував книгу «Конкурентні переваги країн» (у російському перекладі книга вийшла під назвою «Міжнародна конкуренція»), у якій він за-

пропонував новий підхід до аналізу розвитку міжнародної торгівлі в теорії конкурентних переваг країн. Очевидним фактом є те, що у сучасних умовах значна частина світових товарних потоків пов'язана не із природними, а із придбаними перевагами, цілеспрямовано сформованими у ході конкурентної боротьби. Виходячи з того, що на світовому ринку конкурують фірми, а не країни, М. Портер показує, як фірма створює й утримує конкурентну перевагу і яка роль уряду в цьому процесі.

Конкурентні переваги, що дозволяють фірмі домагатися успіху на світовому ринку, залежать, з одного боку, від правильно обраної конкурентної стратегії, а з іншого боку, від співвідношення факторів (детермінантів) цих конкурентних переваг.

Вибір фірмою конкурентної стратегії залежить від двох головних факторів: структури галузі, у якій діє дана фірма, і тієї позиції, що займає фірма у своїй галузі.

Ринкова структура галузі, тобто характер конкурентної боротьби у ній, визначається кількістю конкуруючих фірм і можливістю появи нових конкурентів, наявністю товарів-субститутів, конкурентними позиціями постачальників сировини й устаткування і споживачів кінцевої продукції даної галузі. Все це впливає на ступінь монополізації в галузі (недосконалість конкуренції), а виходить, і на прибутковість (конкурентоспроможність) фірми.

Позиція, що фірма займає в галузі, визначається тим, за рахунок чого фірма забезпечує свою прибутковість (конкурентна перевага). Міцність позицій у конкурентній боротьбі забезпечується або більш низьким, ніж у конкурентів, рівнем витрат, або диференціацією виробленого продукту (підвищенням якості, створенням продукції з новими споживчими властивостями, розширенням можливостей післяпродажного обслуговування й т. д.).

Для успіху на світовому ринку необхідне поєднання правильно обраної конкурентної стратегії фірми з конкурентними перевагами країни. М. Портер виділяє чотири детермінанти конкурентної переваги країни.

По-перше, забезпеченість факторами виробництва, причому в сучасних умовах головну роль відіграють так звані розвинені спеціалізовані фактори (науково-технічні знання, висококваліфікована робоча сила, інфраструктура й т. д.), цілеспрямовано створювані країною.

По-друге, параметри внутрішнього попиту на продукцію даної галузі, що залежно від свого обсягу й структури дозволяє використовувати ефект масштабу, стимулює нововведення й підвищення якості продукції, підштовхують фірми до виходу на зовнішній ринок.

По-третє, наявність у країні конкурентоспроможних галузей-постачальників (що забезпечує швидкий доступ до необхідних ресурсів) і споріднених галузей, які виробляють взаємодоповнюючу продукцію (що дає можливість взаємодіяти у сфері технологій, маркетингу, сервісу, обмінюватися інформацією й т. д.). У такий спосіб формуються, за виразом М. Портера, кластери конкурентоспроможних національних галузей.

Нарешті, по-четверте, конкурентоспроможність галузі залежить від національних особливостей стратегії, структури й суперництва фірм, тобто від того, які умови в країні, що визначають особливості створення й керування фірмами, і який характер конкуренції на внутрішньому ринку.

Портер підкреслює, що країни мають найбільші шанси на успіх у тих галузях або їхніх сегментах, де всі чотири детермінанти конкурентної переваги (так званий національний «ромб») мають найбільш сприятливий характер. Важливу роль у цьому процесі відіграє держава, яка, проводячи цілеспрямовану економічну політику, впливає на параметри факторів виробництва й внутрішнього попиту, на умови розвитку галузей-постачальників і споріднених галузей, на структуру фірм і характер конкурентної боротьби на внутрішньому ринку.

Таким чином, відповідно до теорії М. Портера, конкуренція, у тому числі й на світовому ринку, — це динамічний процес, що розвивається, в основі якого лежать інновації й постійні відновлення технологій. Тому для пояснення конкурентних переваг на світовому ринку необхідно «з'ясувати, як фірми й країни поліпшують якість факторів, підвищують ефективність їхнього застосування й створюють нові».

Контрольні питання

- 1 У чому полягає сутність теорії конкурентних переваг?
- 2 Які обставини, на думку В. Леонтьєва, впливають на міжнародну спеціалізацію?
- 3 Як визначається виграш від торгівлі країн?

Проблемно-логічні завдання

1 Для успіху на світовому ринку необхідне поєднання правильно обраної конкурентної стратегії фірми з конкурентними перевагами країни. Які чотири детермінанти конкурентної переваги країни виділяє М. Портер?

2 Парадокс Леонтєва збагатив теорію факторів виробництва, тому що були виявлені додаткові обставини, які впливають на міжнародну спеціалізацію. Обґрунтуйте їх.

Тестові завдання

1 Прихильники неокласичного підходу вважають, що:

- а) міграція робочої сили погіршує добробут країни-імпортера і поліпшує добробут країни-експортера;
- б) міграція робочої сили поліпшує добробут країни-імпортера і не змінює добробут країни-експортера;
- в) міграція робочої сили поліпшує добробут країни-імпортера і погіршує добробут країни-експортера.

2 При визначенні зовнішньоторговельної політики одним з основних критеріїв є:

- а) ціна;
- б) обсяг експорту;
- в) обсяг імпорту;
- г) співвідношення внутрішніх і зовнішніх цін;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) вірні відповіді а), б) і в);
- і) усі відповіді не вірні.

3 Передумови концепцій зовнішньоекономічних відносин:

- а) враховується залежність економіки країни від величини експортної квоти;
- б) корені зовнішньоторговельних теорій і політики варто шукати в стані платіжного балансу;
- в) оцінка ефективності зовнішньоторговельних і зовнішньоекономічних зв'язків залежить від взаємозалежних факторів (валютних надходжень, ступеня конкурентноздатності, динаміки світових і внутрішніх цін, масштабів торговельних операцій, системи розрахунків);
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

4 Оцінка й підхід до регулювання зовнішніх зв'язків визначається:

- а) балансом поточних операцій;
- б) рухом капіталу;
- в) станом валютного курсу;
- г) наявністю золотовалютних резервів;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) вірні відповіді а) і в);
- і) вірні відповіді б) і г);
- к) усі відповіді не вірні.

5 Якщо імпорт товарів істотно перевищує експорт і збільшується незбалансованість платіжного балансу, то:

- а) доводиться звертатися до зовнішніх позик;
- б) ростуть борги країни;
- в) скорочується внутрішнє споживання;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

6 Ефективність і вигідність зовнішньоторговельних і зовнішньоекономічних зв'язків залежать від:

- а) валютних надходжень;
- б) ступеня конкурентноздатності;
- в) динаміки світових і внутрішніх цін;
- г) масштабів торговельних операцій;
- д) системи розрахунків;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді а), б) і в);
- з) вірні відповіді а), б), г) і д);
- і) усі відповіді невірні.

7 Якщо країна має у своєму розпорядженні надлишок капіталу, то їй вигідніше:

- а) експортувати капіталомістку продукцію;
- б) експортувати трудомістку продукцію;
- в) імпортувати капіталомістку продукцію;
- г) імпортувати трудомістку продукцію;
- д) усі відповіді вірні;

- є) вірні відповіді а) і г);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

8 Модель зовнішньої торгівлі Хекшера — Оліна висуває в якості визначальних:

- а) принцип спеціалізації на експорті тієї продукції, у структурі витрат якої переважають витрати на рідкі фактори;
- б) принцип спеціалізації на експорті тієї продукції, у структурі якої переважають витрати на фактори, що є в достатку;
- в) принцип спеціалізації на імпорті тієї продукції, у структурі витрат якої переважають витрати на рідкі фактори;
- г) принцип спеціалізації на імпорті тієї продукції, у структурі якої переважають витрати на фактори, що є в достатку;
- д) усі відповіді вірні;
- є) усі відповіді не вірні.

9 До «детермінант» конкурентних переваг М. Портер згідно зі складом «національного ромба» відносить:

- а) стратегію фірм, їхню структуру й суперництво;
- б) споріднені й підтримуючі галузі;
- в) параметри факторів;
- г) параметри попиту;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

10 М. Портер виділяє наступні складові «національного ромба»:

- а) постійне впровадження нововведень, нових технологій, методів, нових способів навчання кадрів, організації виробництва;
- б) розробка ефективної стратегії фірм, конкурентне суперництво виробників і постачальників усередині країни;
- в) підтримка й розвиток галузей і виробництв, що поставляють експортерам комплектуючі, напівфабрикати, сировину, паливо, що забезпечують їх оперативною інформацією;
- г) активний вплив на параметри попиту, його обсяг, динаміку, структуру, диференціацію;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді а), б) і г);
- і) вірні відповіді в) і г);
- к) усі відповіді не вірні.

9.1. Проекти нового світового порядку

У зв'язку із розумінням необхідності узгодження потреб економічного розвитку національних господарств і світового господарства в 70-х рр. були здійснені спроби розробити принципи нового світового економічного порядку. Міждержавне регулювання призване відповідати не тільки критеріям ефективності, але й принципам рівності держав, які знаходяться у нерівних «вагових» економічних категоріях [11].

Традиційна політика вільної торгівлі у поєднанні з виборчою практикою протекціонізму, яку підтримували США та інші західні країни, не принесла країнам, що розвиваються, відчутних вигод. Умови торгівлі для цієї групи країн постійно погіршувались, проблема економічного зростання ставала більш загостреною.

У другій половині 70-х рр. загострилась проблема зовнішньої заборгованості. В 1970—1982 рр. зовнішні борги країн, що розвиваються, зросли у десять разів.

9.2. «Азіатська драма» Г. Мюрдала

Шведський економіст Г. Мюрдаль (1898—1987), один із засновників стокгольмської школи макроекономіки (див. розділ 5), розробив інституціональну теорію подолання відсталості, проведення структурних перетворень у країнах «третього світу».

У 1968 році виходить тритомник «Азіатська драма. Дослідження про бідність народів». Ця праця містить методологічні розділи, присвячені проблемам слаборозвинених країн і міжнародним економічним відносинам. У ній обгрунтовано необхідність інтеграції, засобом досягнення якої має стати «підтягування» економічних потенціалів країн, що розвиваються, до рівня високорозвинених держав. Це, на його думку, дозволить згладити суперечності та стабілізувати систему світового господарства.

Згідно з його концепцією, всі біди слаборозвинених країн зумовлені, головним чином, пануванням архаїчних, застарілих інститутів і світогляду, які прогнозують усю систему соціального, економічного і духовного життя. У психології населення переважає покірність перед владою, низька здатність населення до колективних дій. Все це паралізує техніко-економічну модернізацію, знижує її результативність і, як наслідок, веде до збільшення розриву у рівні життя країн передових і відсталих.

Г. Мюрдаль вважав, що вирішальне значення для успішного технічного й економічного розвитку має докорінна зміна відсталих соціальних і політичних інститутів. Він намагався довести, що лише техніко-економічна модернізація і глибокі реформи у сфері контролю над збільшенням населення, розподілом придатних для обробки земель, а також у галузі медицини та освіти можуть зумовити швидкий економічний розвиток країн Південної Азії і сприяти розв'язанню гострих соціальних проблем регіону.

Оцінюючи роль політичних інститутів з точки зору їх участі у цьому процесі, автор дійшов висновку, що «м'який уряд» для країн цього регіону надто слабкий, щоб перебороти те, що він називає «кумулятивними силами бідності».

Також Г. Мюрдаль приймав участь в аналізі економічних процесів не тільки країн Азії. Пізніше він пропонував ввести систему державного планування у Швеції, обґрунтував шляхи виходу з глибокої кризи 1929—1933 рр.

9.3. Моделі дуалістичної економіки

Як вже відмічалось, моделі західних країн не відповідали умовам і можливостям країн «третього світу». Неокласичні схеми довелося відкласти у сторону. Ряд видатних економістів зайнявся розробкою моделей і механізмів, наближених до специфіки країн, що знаходяться на «стартових» позиціях економічного зростання.

9.3.1. Модель Льюїса

Одну з таких моделей запропонував вест-індійський економіст Артур Льюїс, який закінчив Лондонську школу і працював у Великобританії, США, країнах «третього світу». Перед країнами, що розвиваються, стояла загальна ціль — підняти темпи зростання та збільшити розмір національного доходу. Але як це зробити? Осно-

вні труднощі є перш за все в низькому рівні накопичень, нестачі інвестицій.

Більшість експертів вважали, що кошти, отримані від експорту національної продукції та з інших джерел, потрібно вкладати у промисловий сектор. Проведені дослідження привели А. Льюїса до іншого висновку [25].

Економіка країни, що розвивається, на початковому етапі має не один, а два сектори: традиційний (аграрний) і сучасний (промисловий). Для традиційного сектору характерний надлишок низькокваліфікованої робочої сили, рутинна техніка. Сучасний сектор володіє машинною технікою, постійно розширюється і має потребу у додаткових робітниках. Забезпечення взаємозв'язку між двома секторами — одне з непростих і актуальних завдань економічної стратегії.

Неграмотних сільськогосподарських робітників можна навчити і втягнути у промисловість, торгівлю при відносно низькому рівні заробітної плати. Зменшення зайнятості в аграрному секторі не призведе до зниження виробництва. Ведучу роль буде відігравати розвиток сучасного сектора. Стимулом зростання може слугувати розширення експорту. Зростання буде відбуватись нерівномірно, торкнеться суміжних виробництв. Розширяться джерела накопичення, активізується внутрішній попит.

Процес взаємного пристосування двох секторів на відповідному етапі може наткнутися на перепони. Щоб утримати робочу силу, модернізувати технологію, традиційний сектор буде вимушений підняти оплату праці. В результаті збільшаться заробітки і в промисловому секторі, а можливості інвестиційної діяльності зменшаться. Гальмування зростання відбудеться внаслідок переливу робочої сили, який сповільнився, і розширення попиту на імпортні товари (в тому числі зі сторони населення і аграрного сектору).

Економічне зростання в промисловому секторі буде відбуватися завдяки залученню додаткової робочої сили: інвестиції доцільно вкладати в освіту, інфраструктуру. В традиційному секторі перебудова й зростання виробництва відбуваються при скороченні кількості зайнятих. Розрізняються і форми інвестування. У промисловості розміри інвестування пов'язані з підвищенням прибутків при стабільній заробітній платі. В сільському господарстві зростання оплати праці робітників означає зниження доходів, а це потребує залучення інвестицій для заміни ручної праці машинами («інвестиції раціоналізації»).

Вирішення проблеми економічного зростання передбачає активну участь держави. Щоб підвищити долю інвестицій у країнах, що розвиваються, з 4...5 % від національного доходу приблизно до

15 %, потрібно вирішити ряд складних завдань. У даному випадку зростання капіталовкладень має за ціль не стимулювання ефективного попиту (за кейнсіанською моделлю), а створення інфраструктури для акумулювання й відповідного перерозподілу додаткового продукту.

Таким чином, згідно з моделлю Льюїса, яку він вперше виклав у доповіді «Економічний розвиток у країнах з низьким доходом» (1951), каталізатором зростання є швидкий розвиток промисловості. При цьому загальне зростання досягається в результаті взаємодії двох секторів. Економічне зростання Льюїс розглядав як процес вкладень в економічний і соціальний розвиток.

9.3.2. Концепція «великого стрибка»

Інша модель зростання для країн, що розвиваються, — теорія «великого стрибка» — була розроблена американськими вченими Р. Нурске, А. Хіршманом та ін. Найперше обґрунтування цієї концепції запропонував П. Розенштейн-Розан. «Великий стрибок» необхідний для того, щоб вирватися з відсталості, розірвати «порочне коло бідності». Суть «порочного кола бідності», яке породжується тим, що зростання виробництва матеріальних благ «з'їдається» приростом населення, можна уявити зі схеми, наведеної на рис. 1.

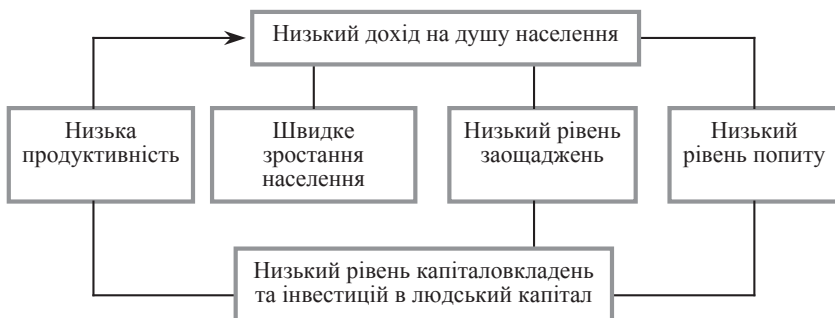

Рис. 9.1. «Порочне коло бідності»

Негативні моменти, які перешкоджають зростанню, розташовуються по колу й протидіють використанню факторів зростання. Низький рівень інвестування не дозволяє підняти продуктивність праці й доходи. Швидке зростання населення з'їдає приріст продовольства й споживчих товарів. Утворюється ситуація економічного застою.

Як вийти з цього «порочного кола»? Нурске запропонував «повернути коло в зворотному напрямку», перетворив його в «доброчесне коло»; підірвати застійну рівновагу у слабозвиненій економіці шляхом державних інвестицій, які викликають потужний поштовх до економічного зростання. Перші вкладення повинні бути значними — не менш 12...15 % від національного доходу. Збільшення інвестицій розширить попит на працю. Підйом за ланцюгом взаємопов'язаних виробництв розширить заощадження та інвестиції. Кошти, що вкладаються, не повинні бути «проїдені». Формування інфраструктури створить умови для активізації факторів виробництва.

«Великий стрибок», що спирається спочатку на тиск і примус держави, поступово викличе до життя ринкові стимули й ринкові регулятори. Це слабке місце теорії «великого стрибка», як показує досвід, ринкові механізми у відсталій, перехідній економіці працюють слабо й неефективно, якщо не підтримуються і недостатньо жорстко регулюються стабільною та авторитетною державною владою.

Для підтримки національного накопичення й розвитку експорту доводиться стримувати зростання споживання. Тільки у цьому випадку вдається знайти й вивільнити ресурси, джерела зростання. Але це зустрічає протидію з боку населення. Трансформація традиційного сектора відстає, посилюються диспропорції.

9.3.3. Теорії нееквівалентного обміну

Аргентинський економіст Р. Пребіш писав, що капіталістичне світове господарство має свої «центри» й свою «периферію», які знаходяться не в рівному положенні; цього не враховують ні неокласична, ні кейнсіанська теорії [25]. Торгуючі партнери, як відмічав англієць Т. Балог, є нерівними у тому розумінні, що вони неоднаково за своїми можливостями розпочати новий розвиток [23].

Одна з найгостріших проблем у тому, що навіть при досягненні відносно високих темпів зростання середньодушових доходів розрив між промислово розвинутими країнами і країнами, які розвиваються, за період 1970—2012 рр. практично не скоротився. Звідси витікає висновок інституціонального плану: необхідно скласти систему регулювання міжнародних економічних відносин, здійснити пакет програм за перерозподілу доходів.

Передбачалося, щоб промислово розвинені країни щорічно передавали країнам, що розвиваються, частину своїх ресурсів — спочатку 0,7 %, а потім 1 % ВВП. Пропозиція створити систему між-

народних податків не зустріла необхідної підтримки. Міжнародні організації повинні були взяти на себе функції контролю за цінами та торговим обігом, передаючи частину видобутих таким чином доходів найбільш відсталим країнам.

Існують пропозиції щодо стабілізації світових цін за допомогою створення «буферного запасу» товарів, міжнародних картелів типу ОПЕК, щодо обмеження торгівлі сировинними товарами. По суті справи, в перспективі намічалось формувати торговельну політику не на національному або регіональному рівні, а примусово для всіх — на світовому рівні.

Багато з пропозицій, що висувалися в проєкті «Перегляд міжнародного порядку» та інших програмах, не були прийняті. Але ці програми сприяли формуванню громадської думки, пошуку прийнятних варіантів.

Контрольні питання

- 1 Який зміст проєктів нового світового порядку?
- 2 Які існують моделі дуалістичної економіки?
- 3 Хто є автором моделі «великого стрибка»?

Проблемно-логічні завдання

1 Чому проєкти та моделі економічної модернізації країн, що розвиваються, повинні бути «вписані» у загальне русло світового розвитку? Поясніть.

2 У чому полягає драматизм економічного розвитку країн Південної Азії на думку Г. Мюрдаля? Наведіть приклади.

3 Поясніть значення досвіду й методів вирішення проблем «третього світу» для країн з перехідною економікою.

Тестові завдання

1 Принципи нового світового економічного порядку розроблялися у:

- а) 20-і рр. XX ст.;
- б) 50-і рр. XX ст.;
- в) 70-і рр. XX ст.;
- г) усі відповіді не вірні.

2 Новий світовий економічний порядок включає:

- а) деякий перерозподіл ресурсів і доходів між країнами;
- б) міждержавне регулювання й управління;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

3 Головними ініціаторами й розроблювачами програм і проєктів перегляду міжнародного порядку були:

- а) монетаристи;
- б) ліберали;
- в) кейнсіанці;
- г) представники інституціонального напрямку;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

4 Основні положення «Азіатської драми» Г. Мюрдаля — це:

- а) парадокс колосальної відсталості сільського господарства;
- б) протиріччя між недостатністю й надлишком робочої сили;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

5 «Справжня драма» країн Південної Азії складається у:

- а) відриві ідеалів від дійсності;
- б) корупції державного апарата;
- в) показному характері економічної і соціальної революції;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

6 Відповідно до теорії Г. Мюрдаля в основі ринкових перетворень повинний лежати:

- а) ринковий автоматизм;
- б) вибір і реалізація ефективної економічної політики;
- в) планування організаційних, технологічних, соціально-економічних перетворень;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

7 На відміну від ортодоксальної теорії інституціоналісти піддають аналізу й обґрунтуванню:

- а) тільки засоби для досягнення економічних цілей;
- б) тільки саму мету;
- в) взаємозв'язок цілей і засобів, що особливо важливо для країн з перехідною економікою;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

8 Відповідно до теореми А. Сміта «про невидиму руку» в умовах вільної конкуренції Г. Мюрдаль у своїй теорії доводить, що природним результатом невтручання в хід подій буде:

- а) розвиток економіки;
- б) збереження слаборозвиненості економіки;
- в) ринковий автоматизм;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

9 До країн «третього світу» відносяться:

- а) країни, що розвиваються;
- б) розвинені країни;
- в) слаборозвинені країни;
- г) країни, що знаходяться на «стартових» позиціях економічного зростання;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

10 В своїх роботах Г. Мюрдаль відзначає, що:

- а) не можна модернізувати суспільство, упровадити сучасну технологію, не торкаючись ставлення людей до роботи, ігноруючи проблему формування дисципліни й витривалості;
- б) технологічні зрушення упираються у зміну соціальних, інституціональних умов;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

11 Автором моделі дуалістичної економіки є:

- а) Г. Мюрдаль;
- б) А. Льюїс;
- в) М. Калецьки;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

12 В своїй теорії Г. Мюрдаль розрізняє наступні види планування:

- а) дискреційне (вольове, довільне);
- б) недискреційне, що спирається на автоматично діючий господарський механізм;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

13 Загальна мета, що стоїть перед країнами, що розвиваються, полягала у тому, щоб:

- а) підняти темпи зростання;
- б) збільшити розміри національного доходу;
- в) підвищити рівень заощаджень та інвестицій;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

14 Економіка країни, що розвивається, на початковому етапі має:

- а) традиційний (аграрний) сектор;
- б) сучасний (промисловий) сектор;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

15 Відповідно до моделі дуалістичної економіки А. Льюїса, зростання капіталовкладень має на меті:

- а) стимулювання ефективного попиту;
- б) створення інфраструктури для акумулювання й відповідного перерозподілу прибавочного продукту;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

16 Відповідно до моделі дуалістичної економіки А. Льюїса, каталізатором економічного зросту служить швидкий розвиток:

- а) промисловості;
- б) аграрного сектора;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

17 Модель дуалістичної економіки була уперше викладена А. Льюїсом у роботі:

- а) «Роль політичного фактора в розвитку економічної теорії» (1930);
- б) «Економічний розвиток у країнах з низьким доходом» (1951);
- в) «Межі зростання» (1972);
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

18 Економічне зростання А. Льюїс розглядав як:

- а) процес вкладень в економічний і соціальний розвиток;
- б) процес нагромадження коштів;
- в) процес залучення «інвестицій раціоналізації»;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

19 У економічній теорії виділяють наступні моделі зростання для країн, що розвиваються:

- а) теорія «великого стрибка»;
- б) модель дуалістичної економіки;
- в) теорія нееквівалентного обміну;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

20 Розроблювачем теорії «великого стрибка» є:

- а) Г. Мюрдаль;
- б) А. Льюїс;
- в) М. Калецьки;
- г) Р. Нурске;
- д) А. Хіршман;
- є) П. Розенштейн-Розан;
- ж) усі відповіді вірні;
- з) вірні відповіді а) і б);
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді г) і д);
- л) вірні відповіді г), д) і є);
- м) усі відповіді не вірні.

21 Перше обґрунтування концепції «великого стрибка» дав:

- а) Г. Мюрдаль;
- б) А. Льюїс;
- в) М. Калецьки;
- г) Р. Нурске;
- д) А. Хіршман;
- є) П. Розенштейн-Розан;
- ж) усі відповіді вірні;
- з) вірні відповіді а) і б);
- і) вірні відповіді б) і в);
- к) вірні відповіді г) і д);
- л) вірні відповіді г), д) і є);
- м) усі відповіді не вірні.

22 Відповідно до моделі зростання для країн, що розвиваються, «великий стрибок» необхідний для того, щоб:

- а) вирватися з відсталості;
- б) розірвати «порочне коло бідності»;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

23 Суть концепції «великого стрибка» полягає у тому, щоб:

- а) підірвати застійну рівновагу в слаборозвиненій економіці шляхом державних інвестицій, що викликають могутній поштовх до економічного зростання;
- б) збільшення інвестицій розширить попит на працю;
- в) підйом по ланцюжку взаємозалежних виробництв розширить заощадження та інвестиції;
- г) формування інфраструктури створить умови для активізації факторів виробництва;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а), б) і г);
- ж) вірні відповіді б), в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

24 У чому полягає суть «порочного кола» відповідно до концепції «великого стрибка» Р. Нурске та А. Хіршмана?

- а) зростання виробництва матеріальних благ «з'їдається» приростом населення;
- б) низький рівень інвестування не дозволяє підняти продуктивність праці й доходи;
- в) утворюється ситуація економічного застою;
- г) усі відповіді вірні;

- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

25 Слабке місце теорії «великого стрибка» у тому, що:

а) ринкові механізми у відсталій, перехідній економіці працюють слабо й неефективно, якщо не підтримуються і недостатньо жорстко регулюються стабільною й авторитетною державною владою;

б) для підтримки національного нагромадження й розвитку експорту доводиться стримувати зростання споживання;

в) трансформація традиційного сектора відстає, підсилюються диспропорції;

- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

26 Визначальну роль у модернізації економіки країн «третього світу» відіграють:

а) інституціональні перетворення;

б) ринкові перетворення;

в) аграрні перетворення;

г) усі відповіді вірні;

д) вірні відповіді б) і в);

є) усі відповіді не вірні.

27 На подолання «порочного кола бідності» спрямовані:

а) проекти нового міжнародного економічного порядку Я. Тінбергена;

б) модель двохсекторної економіки А. Льюїса;

в) моделі «великого стрибка» і «самопідтримуючого зростання»

Р. Нурске і Р. Пребиш;

г) усі відповіді вірні;

д) вірні відповіді а) і б);

є) вірні відповіді б) і в);

ж) вірні відповіді а) і в);

з) усі відповіді не вірні.

28 У даний час розробляються й використовуються нові моделі зростання країн «третього світу»:

- а) експортної індустріалізації;
- б) «заміщення імпорту»;
- в) зростання, що спирається на ресурсозбереження;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

29 Автором теорії нееквівалентного обміну є:

- а) Я. Тінберген;
- б) А. Льюїс;
- в) Р. Нурске;
- г) Р. Пребиш;
- д) усі відповіді вірні;
- є) усі відповіді не вірні.

30 Автором проектів нового міжнародного економічного порядку є:

- а) Я. Тінберген;
- б) А. Льюїс;
- в) Р. Нурске;
- г) Р. Пребиш;
- д) усі відповіді вірні;
- є) усі відповіді не вірні.

31 Суть моделі двохсекторної економіки А. Льюїса полягає у тому, що:

- а) ресурси сільськогосподарського сектора «перетікають» у сучасний індустріальний сектор;
- б) забезпечується взаємозв'язок між двома основними секторами економіки;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

32 Основні висновки, зроблені А. Льюїсом у його моделі дуалістичної економіки, полягали у наступному:

- а) засоби, отримані від експорту національної продукції та з інших джерел, потрібно вкладати у промисловий сектор;
- б) економіка країни, що розвивається, на початковому етапі має один сектор — промисловий;

в) економіка країни, що розвивається, на початковому етапі має не один, а два сектори: традиційний (аграрний) і сучасний (промисловий);

- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді а) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

33 Відповідно до моделі дуалістичної економіки А. Льюїса стимулом зростання для країн, що розвиваються, може послужити:

- а) наявність аграрного сектора економіки;
- б) наявність промислового сектора;
- в) розширення експорту;
- г) активізація внутрішнього попиту;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді в) і г);
- з) усі відповіді не вірні.

34 Значення проектів нового світового порядку полягає в тому, що вони:

- а) уплинули на практику міжнародних економічних відносин;
- б) сприяли розробці стратегій економічного розвитку країн «третього світу»;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

35 Проект нового міжнародного економічного порядку Я. Тінбергена передбачав:

- а) створення у країнах систем, що підготували б умови для більш справедливого розподілу можливостей і засобів;
- б) забезпечити виживання й інтереси країн, що розвиваються;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

10.1. Теорії глобальної промислової революції та індустріального суспільства

Терміни «глобальна промислова революція», «друга промислова революція», «індустріальне суспільство» отримали визнання після книги П. Друкера «Нове суспільство: анатомія індустріального ладу» (1949). У ній автор описав загальну картину нової «індустріальної системи», поставивши у центр уваги промислову корпорацію, профспілки, менеджмент, розвиток людини й суспільства.

Послідовно розвиваючи концепцію другої промислової революції, П. Друкер переконливо показав дійсну революційну роль масового потоково-конвеєрного виробництва («фордизм»), а також знання й соціально-економічні наслідки наукової організації праці («тейлоризм»). Стає зрозумілою принципова відмінність нового виробництва, яке розвивається не стільки за рахунок нових інвестицій, скільки у результаті нових знань про саму працю (а не про машини) і за рахунок нових спеціалістів — промислових інженерів, які застосовують ці знання. На цій основі він створює нову науку — менеджмент, теорію організації і розвитку гнучкого, швидкого, такого, що перебудовує, ефективного й динамічного виробничого колективу великої корпорації, в основі якої лежить не фактор виробництва, а фактор продуктивності.

Концепція промислового перевороту. Застосування потоково-конвеєрних технологій, наукової організації праці й наукового менеджменту змінили тенденції росту капіталомісткості, енергоємності та органічного складу виробництва, різко збільшили його прибутковість. Корпорації, які освоїли науковий менеджмент, завоювали довіру бірж і банків, отримали доступ до фінансових ресурсів усього світу й створили філіали свого масового виробництва у десятках країн і сотнях галузей. П. Друкер, фактично, показав виникнення нового, антимонопольного типу корпорацій (пізніше вони отримали назву «олігополій»), які швидко перекидають свої капітали із галузі у галузь, із країни в країну і ламають

монополістичні бар'єри між галузями. Спочатку висококонкурентна, якісна й доступна населенню продукція конвеєрів змінила вигляд і побут великих міст, а потім і спосіб життя людей цілих країн.

Змінилися виробничі й соціальні відносини між людьми. Економісти, які звеличували роль нової техніки, і спеціалісти з автоматизації розглядали інтенсивну ручну працю як покинутий ресурс, який приречений на не відновлення. Науковий менеджмент зробив його «золотим ресурсом», основою системи високих заробітних плат, динамічних ринків кінцевої продукції і високих прибутків.

П. Друкер виробив нове розуміння технології, але не як системи працюючих машин, а як культури виробничих і соціальних зв'язків, створюваних наукою про ефективність праці. Тим самим фактично були «розведені» поняття капіталомісткості й «наукоємного виробництва».

Замість системи «людина — машина» у полі зору економіста опинилася економічна «оболонка» системи трудових відносин між людьми, яка ігнорувалася попередньою економічною наукою. Могутність цієї технології як фактора виробництва не принижувала, а звеличувала роль людини у виробництві. П. Друкер показав можливість принципово нових перспектив промислового розвитку бідних багатонаселених країн, особливо при роботі їх промисловості на світовий ринок. Його теорія пояснює, чому розвиток гігантських корпорацій переробної промисловості у 50—60-ті рр. «розсмоктав» масове безробіття, породив систему маркетингу й споживчого кредиту, що відкрило шлях потокам продукції галузей масового виробництва у домашнє господарство й зробило «середні верстви» найманих робітників основними власниками матеріальних багатств.

В основі цієї концепції промислового перевороту лежить презумпція стихійного розвитку масових ринків в економічно лідируючих країнах за рахунок:

1) розширення зайнятості у трудомістких потоково-конвеєрних процесах галузей масового виробництва з високими заробітками працюючих;

2) розширення споживчого кредиту сім'ям із зростаючими потребами (в автомашинах, котеджах, побутових приладах та інших товарах тривалого користування).

Розвиток технологій і товарного світу — зростання продуктивності праці, заробітків і зайнятості — розвиток робітника й відносин на виробництві — розвиток кредиту й ринку — розвиток суспільства — така основна залежність у цій концепції. Тому її слід характеризувати не просто як прикладну, ринково-технологічну, але і як соціально-ринкову. Ідеї цієї теорії взяла на озброєння Японія, яка створила свої могутні ТНК.

Теорія «суспільства достатку» Дж. Гелбрейта. Вище ми вже розглядали теорію «корпоративної економіки» і «зрівноважувальних сил» Дж. Гелбрейта. У книзі «Суспільство достатку» (1958) він знову різко змінює оцінку діяльності великої корпорації і держави, розглядає їх через призму нових цінностей, які починають визначати дії людей. У 1958—1960 рр. розгорнулася широка дискусія навколо наступних основних ідей його книги.

1 Великі корпорації створили достатню кількість усіх товарів, які задовольняють матеріальні потреби громадян.

2 Основною для корпорацій стала проблема щоденного формування відповідних потреб і масового попиту на товари.

3 Корпорації створили могутній рекламно-збутовий апарат, який придушує самостійність оцінок і рішень людей.

4 Зростання виробництва споживчих товарів стало найвищою метою американського суспільства, що загрожує національній безпеці США перед лицем воєнно-космічних досягнень СРСР.

5 Нав'язування різних малокорисних, а то й шкідливих предметів побуту та престижного відпочинку відбувається у США на шкоду задоволенню життєво важливих потреб інтелектуального й духовного розвитку людей.

6 Роль організатора формування й задоволення суспільно важливих потреб має взяти на себе держава, оскільки майже всі «інвестиції у людину» проходять поза ринковою системою.

7 Будь-які необхідні «інвестування у людину» можуть бути легко отримані за рахунок непрямого оподаткування потоку створюваних корпораціями товарів.

8 Створюється «новий клас» із найманих управляючих, службовців і спеціалістів, що є головним соціальним досягненням суспільства.

9 На відміну від витрат Пентагону, зазначені витрати не створюють інфляції, яка загострює соціальні проблеми.

10 Основним процесом, який створює цей новий клас, є «інвестиції у людину», що, на відміну від інвестицій у матеріальний капітал, невидимі і не піддаються оцінці.

11 Фактично не капіталовкладення у матеріальні цінності або максимізація доходів, а саме «інвестиції у своїх дітей» стають основною метою і людини, і суспільства, що ще не усвідомлено економічною наукою.

Ідея природної взаємодоповнюваності корпорацій і державного сектору втілюється пізніше у концепції «двоїстого суспільства» А. Хансена. Ефективність приватнопідприємницького виробництва матеріальних благ вивільняє робочу силу для переміщення у сферу послуг, яка розвивається на базі державного підприємництва. Хан-

сен буде на цьому теорію «державного благодіяння». Тим самим було показано значення «змішаної економіки», у якій кожна з економічних форм виконує свої, надзвичайно важливі для суспільства функції.

Книга Дж. Гелбрейта привернула увагу суспільства до проблем розвитку духовного виробництва, показуючи необхідність розвитку теорії капіталовкладень у людину й аналізу негативних наслідків інфляції та милітаризації. Вона сприяла розумінню необхідності розвитку у суспільстві сфери послуг і використання для цього засобів держбюджету.

Але Дж. Гелбрейт зберіг презумпцію (характерну і для кейнсіанства) про інвестиції у фізичний капітал як про двигун виробничого прогресу, тобто застаріле уявлення про вирішальну роль нової капіталомісткої техніки.

Теорія «кібернетичної революції» Р. Тібольда. Склалася на початку 60-х років і отримала широке визнання після виходу у світ «Маніфесту трієстої революції» (1964 р.), авторами якого були американські економісти, вчені-природознавці й громадські діячі. Концепція будувалася на таких положеннях:

1) великі корпорації забезпечують виробництво великої і наростаючої маси будь-яких товарів;

2) основний фактор цього процесу — автоматичні лінії, які управляються кібернетикою (сьогодні їх називають «високі технології»);

3) для цього необхідні великі вкладення у техніку при скороченні кількості трудомістких виробництв і найманих робітників;

4) останнє означає зростання масового безробіття, злиденності й скорочення ринку паралельно зі зростанням маси товарів, що виробляються;

5) масове безробіття й великі надлишкові потужності спричинять небувалу кризу світового масштабу й створять обстановку соціального вибуху;

6) соціальні протиріччя не послаблюються (як у «суспільстві достатку» Дж. Гелбрейта), а досягають крайньої межі;

7) достаток, а не рідкість благ стає основною проблемою економіки й економічної науки;

8) вихід полягає у перебудові всієї системи розподілу, у забезпеченні кожному громадянину гарантованого доходу незалежно від його діяльності, «право на працю» має бути замінено «правом на доход»;

9) систематичну допомогу всім сім'ям з доходом, який нижче прожиткового мінімуму, забезпечує держава за рахунок прямого оподаткування й переходу до великих бюджетних дефіцитів;

10) інфляція долається збільшенням потоків товарів, і завдання держави — стимулювання кібернетизації, скорочення кількості працюючих і створення суспільства «повної незайнятості»;

11) у період переходу до «суспільства неробства» держава має контролювати темпи кібернетизації, створювати громадські роботи, сприяти будівництву дешевого житла, перекваліфіковувати безробітних, субсидувати корпорації та ін.

Ейфорія надій на автоматизацію і майбутній достаток досягла вершини у 1964—1965 рр. і парадоксально змінилася міркуваннями мало не про «кінець світу» у зв'язку із забрудненням навколишнього середовища, браком ресурсів, питної води й т. п [23]. Здебільшого, під впливом праць Римського клубу, стали переважати ідеали обмеженості виробництва й споживання, ідеали «нульового зростання». Ця критика фактично допомогла переорієнтації економіки на процеси зростання сфери послуг, але чомусь залишилося поза увагою те, що саме її зростання — головний фактор збільшення ВВП.

Теорія сфери послуг. З європейських теорій трансформації виробництва й суспільства слід виділити розробку К. Кларком [25] теорії сфери послуг як нової третьої стадії розвитку виробництва:

1) аграрна стадія (у цій галузі продуктивність зростає повільно й визначається законом спадної прибутковості);

2) промислова (з тенденцією до зростаючої прибутковості й найбільш швидкого зростання продуктивності);

3) стадія переважаючого зростання сфери послуг (зростання продуктивності знову уповільнюється, і обидва закони продуктивності мають тут свої «ділянки», процвітає дрібне підприємництво).

В основі цих трансформацій лежить зміна структури попиту, яка залежить від рівня доходів населення. По мірі зростання цього рівня «центр ваги» у сукупних витратах зміщується від продуктів харчування спочатку до промтоварів («закон Енгеля»), а потім — до послуг. Для третьої стадії характерні насиченість ринків промисловими товарами, швидке зростання попиту у сфері послуг і подолання масового безробіття. Головними причинами безробіття й падіння попиту на працю є недостатній виробничий і соціальний розвиток людей, їх інертність, відсутність виробничої мобільності. Необхідні ефективні державні заходи розвитку людини і подолання реструкціоністської практики монополій. Основною умовою розвитку К. Кларк вважав довгострокове підвищення частки трудових доходів у національному доході й показав наявність цієї тенденції.

Проте у концепції К. Кларка збереглася презумпція теорії Кейнса: фактична «прив'язка» конкурентних успіхів економіки лише до

достатніх інвестицій. Блискучий статистик К. Кларк залишив поза увагою проблеми зміни технологічного попиту виробництва. Основну причину більш високої ефективності й прибутковості промисловості США він вбачав не у науковій організації праці й менеджменті (які тоді були ще маловідомі у Європі), а у великих масштабах виробництва, зумовлених більш містким внутрішнім ринком. Самі інвестиції (а не застосування знань) фактично залишались для нього визначальним, лімітуючим фактором розвитку. У зруйнованій війною Європі ця ідея визначила основну загальну рису концепції НТР.

Як в американській, так і в європейській концепції НТР розвиток виробництва ототожнювався з ускладненням техніки, з автоматизацією. Французи Серж Малле та Ален Турен відобразили прогрес як природний перехід від маломеханізованого виробництва з універсальними машинами (фаза «А») до суцільної механізації (фаза «В»). Звичайно, такий прогрес може відбуватися лише в результаті інвестування все більших засобів у машини, техніку та устаткування кожного робочого місця. Основний фактор цього розвитку — нагромадження капіталу. Таким чином, НТР — це пряме продовження й розвиток того самого великого й капіталомісткого машинного, фабрично-заводського виробництва, визначального риса якого — розвиток матеріально-технічної бази. Ця думка є актуальною і сьогодні.

Для більшості перспектива автоматизації і роботизації означала малоцінність праці основної маси людей і загрозу гігантського масового безробіття, тобто відповідала кейнсіанському уявленню про небезпеку стихійного розвитку капіталізму й пророкування наростаючого безсилля людини. В основі цієї концепції лежала підміна науки про ефективну працю науками про техніку (яка панувала у старому виробництві).

Фабрично-заводська концепція НТР, яка абсолютизувала значення капіталів і рішень чиновника-технократа, приховувала від європейського суспільства суть того глобального перевороту у матеріальному виробництві, який відбувся у 50—70-х рр., перевороту, що створив не «технічно більш розвинене», а принципово нове виробництво, привів на зміну пануванню капіталу (і його власників) панування знань (та їх носіїв).

Теорія другої промислової революції. Створена Ж. Фурастьє, Ф. Штернбергом, Р. Ароном, Ж. Еллюлем, розглядала зазначений процес як другу ще більш могутню хвилю розвитку складної техніки, автоматизації, що різко підвищувала продуктивність праці й у перспективі кардинально змінювала всі суспільні відносини [23].

Ряд нових умов істотно відрізняє її від першої промислової революції:

1 Вивільнення робітників у промисловості не призведе до небезпеки безробіття, оскільки нові робочі місця створює сфера послуг (Ж. Фурастьє). Зростання продуктивності створює і завершує епоху капіталізму.

2 Могутні профспілки і соціал-демократичні партії спроможні обмежити негативні наслідки стихійної автоматизації, впливаючи різними шляхами на економічні рішення держави й компаній. Достаток настане у 1970 — 1975 рр. без ліквідації капіталізму (Ф. Штернберг).

3 Відбулися процеси соціалізації і «модернізації» економіки Заходу, які блокують руйнівну природу гонити за прибутком. Розвиток другої промислової революції ще більше зближить капіталізм і соціалізм (Р. Арон).

4 Розвинені демократичні інститути й традиції спроможні запобігти появі небезпечних тенденцій концентрації і бюрократизації держави у ході НТР. Відрізнялась у цьому відношенні концепція Ж. Еллюля про неминучість нелюдського й безжалісного панування імперативів техніки у «технологічному суспільстві».

Незважаючи на гуманізм цих теорій, пов'язаних тою чи іншою мірою з демократичним алармізмом, вони в цілому орієнтували масові організації на необхідність «контролю» за ходом НТР. Так, наприклад, шведська концепція НТР і зайнятості фактично складалась у рамках впливового профспілкового й соціал-демократичного руху малої нейтральної країни. Під впливом ідей Г. Рена профспілки створювались не за професіями (як у Великобританії), а як виробничі, що включали всіх працівників підприємства. Встановлений ними високий рівень заробітної плати примушував переробну промисловість використовувати ефективні конвеєрні технології, які створили вакансії.

З іншого боку, аграрний характер довоєнної економіки означав необхідність переміщення значної частини працюючих у промисловість. На пропозицію Г. Рена були створені тристоронні комісії, які планували на два роки вперед звільнення, перепідготовку й нове наймання робітників. Цю активну політику зайнятості Г. Рен охарактеризував пізніше як «зайнятість на крилах», на відміну від звичайних вимог «зайнятості на якорі», тобто вимог заборони звільнення, що консервувало старе виробництво. Технологічно передові підприємства й фірми отримали доступ до підготовлених кадрів і можливість швидкого розвитку. Шведські економісти відпрацювали багато необхідних для цього принципів, заходів і процедур. Промислові інженери застосували науки про працю.

У 50—70-х рр. маленька Швеція стала лідером НТР у Європі, демонструючи найбільш високий рівень життя й освіти населення, його повну зайнятість і найменші розриви у доходах сімей. Шведська модель НТР і ринкового господарства стала «давати збої» лише пізніше, коли зрівняльний розподіл став знижувати мотиви інновацій, обмежуючи цим розвиток другого етапу НТР.

10.2. Теорії кризової епохи початку комп'ютерної революції

Економічні, соціальні й політичні негаразди й потрясіння, пов'язані з комп'ютерною революцією, повністю проявилися у 1973—1982 роках, але відчуватися стали у США вже наприкінці 60-х років. В економічній літературі Заходу одним із перших дослідників цієї проблеми був Дж. Гелбрейт. У попередніх розділах висвітлені ідеї його теорії індустріального суспільства й конвергенції двох систем. Ці ідеї були розвиті у працях П. Друкера, А. Тоффлера, Д. Белла та ін.

Теорії суспільства П. Друкера. Теорія суспільства знань П. Друкера викладена у книзі «Епоха розриву поступовості» (1969). У ній П. Друкер підкреслює, що економічні теорії будуються на дідівській презумпції економічного еквілібріуму та ідеалу його збереження. Проте суть інновацій і підприємництва полягає у тому, щоб зірвати цей еквілібріум. Його прибуток — показник успіху у цій справі, показник прориву у майбутнє, «ціна» цього майбутнього. Це створює ситуацію безперервних і непередбачених якісних змін, ситуацію «розриву поступовості», яка принципово не піддається плануванню на багато років уперед. Успіх країни — у відновленні масового ризикуючого самостійного приватного підприємця, в деконцентрації виробництва й «приватизації» власності, а не в її усупільненні.

Економічні теорії нехтують основною економічною подією — технологічними зрушеннями, які визначають продуктивність і землі, і праці, і капіталу, їх оптимальну комбінацію і перекомбінування у кожному окремому випадку. Технологія визначає шляхи й характер впливу інновацій на ринки факторів виробництва. Інновації і нові технології можуть знецінити будь-які заощадження та інвестиції у «застиглу» техніку, піднявши роль і ціну гнучкої «живої», науково організованої праці.

Економічні теорії не враховують головного — центральним економічним ресурсом стало нове знання. П. Друкер визначає нову економіку як «економіку знань», саму галузь, яка виробляє і розпо-

всюди інформацію, як «індустрію знань», а все суспільство — як «суспільство знань». Саме знанням, а не фігуруючими у традиційних моделях старими факторами виробництва (навіть включаючи менеджмент) створюється сьогодні продуктивність.

П. Друкер розробляє свою концепцію знань та їх впливу на економіку й суспільство, розкриваючи їх перетворювальний вплив на сільське господарство США (наукова агротехніка), на нагромадження «людського капіталу», на соціальну структуру й соціальні проблеми та конфлікти. Він називає нового працівника «knowledge worker», тобто «розробник знань» (причому кожний такий професіонал у межах своєї компетенції має бути «керівником», що приймає рішення), але вважає його «нащадком вчорашнього найманого робітника конвеєра», а не «вільного професіонала» XIX ст. Статус, функції і становище цього робітника — центральна проблема суспільства. Гарантія його зайнятості — уміння швидко перенавчатися; його створила масова 12-річна школа, але з новими завданнями вона вже не справляється.

Визначаючи суспільство як «суспільство організацій», у яких зайнята переважна частина освічених людей, вчений показав необхідність законів, які б забезпечували їх права [26]. Кожна організація у власних інтересах має наділяти максимальною відповідальністю своїх членів, залучати їх до управління там, де це дозволяють їх знання. Це було основою прогнозу майбутнього розвитку децентралізації прийняття рішень і розвитку «внутрішнього підприємництва» у великих корпораціях, без чого їх діяльність стане неефективною, незважаючи на досягнення наукового менеджменту. Рецепт був майже «крамолою», але сьогодні він — азбука ефективного управління.

Теорія «суспільства організацій» може бути усвідомлена лише тоді, коли вона враховує «повний плюралізм» — не одне «сонце» світу (тобто корпорацію «індустріальної системи» Гелбрейта), а цілу «галактику сонць» — незалежних організацій із своїми функціями. Кожна організація має бути максимально зосереджена на здійсненні своїх завдань, і лише ефективно існування їх — основа її соціальної відповідальності. Цим автор теорії обґрунтовує необхідність скорочення «побічної» економічної діяльності не лише держави, але й університету, госпітально, муніципалітету.

Теорія «великого і хворого суспільства» П. Друкера, створена на основі ідей книги Дж. Гелбрейта «Нова індустріальна держава», була не тільки різкою критикою бюрократії, яка розрослася, але й іншою постановкою того самого важливого завдання — розірвати зростаюче зрощення держави з крупними корпораціями. «Роздута» держава, яка перевантажена «чужими функціями», — це слабка й

хвора держава, що розбазарює ресурси й загрожує свободі підприємця. Істинне завдання такої держави — приватизувати свою власність і допомогти стати на ноги незалежним суспільним і приватним організаціям і фірмам, які керують нею. На його погляд, бізнес — єдиний соціальний інститут, який безперервно «виробляє» інновації і потребує для цього знань. Решта організацій (включаючи державу, профспілки й партії) створена для того, щоб не допустити або принаймні уповільнити прихід нового.

Друкерівська теорія приватизації на той час була еретичною. Проте вона фактично визнавала актуальність критики Дж. Гелбрейтом «індустріальної держави», а у 80-х роках приватизація стала лейтмотивом діяльності консервативних урядів [32].

У ряді країн теорія П. Друкера відкидалася «керівництвом», оскільки її автор підкреслював, що «у світі немає суспільства, яке не мало б достатньо капіталу». Бідність — це невміння керувати державою, чого не могли визнати державні урядовці. Проте успіху добивалися країни, які не відгороджували свою економіку від ТНК (транснаціональних корпорацій), а вкладали п'ять одиниць капіталу на кожний долар, який інвестувався ТНК у свої місцеві філіали. Тоді знаходилися ще в кілька разів більші засоби для розвитку місцевої економіки. Елегантні та модні моделі макроекономіки, не враховуючи цього, породжували заходи, які дезорганізовували розвиток економіки.

Для П. Друкера центром економічної діяльності у досліджуваній період все ще служить промисловість (хоч сфера послуг уже давала основну кількість робочих місць і ВНП. Більшість з елементів її нової інфраструктури була лише намічена, трансформуючий фактор (світова культура) залишився у тіні. Але, головне, не були досліджені проблема попиту як нова визначальна форма багатства нації і закономірності його розвитку через внутрішню сімейну працю. П. Друкеру ще не було зрозуміло, що підняття НТР на підприємницький рівень призведе до важких потрясінь в усіх сферах суспільства.

Теорія «розриву з минулим» А. Тоффлера. Загальну картину величезних змін і потрясінь показав А. Тоффлер у книгах «Шок майбутнього» (1970) та «Екоспазм» (1975). Він переконливо довів, що потрясіння, які відбуваються — це не просто «друга промислова революція» або перехід до «економіки послуг», а невимірно більше — народження принципово нової, невидимої людям цивілізації, яка змінює основи їх буття.

Лише кілька відсотків людей на Землі — люди майбутнього, які не знають цього шоку. Ще 25 % — люди, які живуть в «індустріальному світі», що руйнується нововведеннями. А 70 % населення

Землі — це люди ще аграрної епохи. Величезне безробіття супроводжує прихід нового, і люди, які звільняються, не розуміють, що вже ніколи не відкриються ті самі заводи або офіси, а якщо відкриються, то там не буде попередньої роботи. На очах змінюються всі структури економіки й суспільні інститути, примушуючи людей безперервно перекваліфіковуватися. Цей «ефект акселерації», який прискорює потік нових ситуацій і відносин, проходить через свідомість людей, перебудовуючи її, змінює поведінку людини, що чинить опір.

Результат зазначених праць — це розкриття прихованого змісту важких економічних і соціальних потрясінь перехідного періоду як часу абсолютно необхідного, величезного і багатогранного розвитку переважної більшості населення. Ціна безконтрольності цього розвитку — втрата багатьма людьми віри у себе, енергії і життєвих сил, розпад сімей, різке зростання стресів, захворювань і смертності, алкоголізму, наркоманії, злочинів. «Шок майбутнього» — це очікуваний масовий катастрофічний прояв перерахованих соціальних бід і деформацій [26].

Цей прогноз майже не справдився у високорозвинених країнах у період кризи попередніх структур і відносин та становлення нових форм. Індивідуальний транспорт і розвинений житловий фонд полегшували територіальну, соціальну й професійну мобільність населення; наявність заощаджень і можливості кредиту, наявність кадрів організаторів нових виробництв, розвиток неформальної економіки, урядові заходи підтримки підприємництва та інші фактори становлення нового допомогли населенню подолати загрозу шоку. В Україні у період переходу до ринкових відносин ця загроза стає реальністю особливо у слаборозвинених районах, у величезній масі міст з одним-трьома, що стали безпомічними, промисловими гігантами. Двигун, який безперервно прискорює темп життя, — це готові технології; його пальне — знання, які здобуває наука.

А. Тоффлер захищає необхідність контролю суспільства за розвитком техніки, критикує технократію корпорацій за некритичне втілення нових технологій. У самій корпорації на зміну технократії і бюрократії приходять «адхократія», тимчасові структури спеціалістів, які керують окремими проектами. Таке відродження підприємництва всередині корпорацій підвищує їх пристосованість до нового, але ще більше загострює проблему адаптації для населення.

З іншого боку, А. Тоффлер сам показує зростаюче панування ризику й невизначеності, які роблять неможливими великі й довготривалі капіталовкладення у кожне робоче місце. Адже безперервний розвиток нових знань — це загибель для такого «застиглого» у металі «автоматизованого» капіталу. Він бачить, що інновації як

руйнівне вторгнення майбутнього, що формує елементи цієї нової цивілізації, виникають не лише у високотехнологічній промисловості, але й у всіх сферах життєдіяльності людини, що саме вони приводять людину у шоківий, стресовий стан, примушують самотійно вирішувати проблеми, які раніше ніколи не виникали.

Так, то була спільна проблема для багатьох країн. А. Тоффлер об'єднав у єдину «картину» зроблений багатьма вченими аналіз різних найновіших явищ, які «підривали» основи попереднього виробництва й суспільства. Проте при цьому на перший план виступили негативні наслідки розвитку НТР, а не негативні фактори, які уповільнюють її — відстаючі структури й відносини. Відповідно, виникло загальне стратегічне завдання — гальмування НТР («моніторинг нововведень»), замість її всебічної підтримки.

Теорія індустріально-технократичного суспільства Д. Белла. Ця теорія була викладена у книзі «Прихід постіндустріального суспільства» (1973). Основна проблема індустріального суспільства — підпорядкування економічних функцій політичному порядку; центральний факт — незалежність економічного порядку від політики поступово зникає, контроль суспільства вже не стільки економічний, скільки політичний. Друга, не менш важлива зміна — втрата приватною власністю соціальної ролі визначення функцій людей. Функція стає незалежною.

Майбутнє постіндустріальне суспільство характеризують такі ознаки:

- 1) прихід індустрії на місце промисловості;
- 2) панування переважно професійної і технічної праці, працівників якої Белл називає ієрархічно побудованим класом;
- 3) фундаментальні теоретичні знання (як джерело нововведень і заходів соціальної політики);
- 4) контроль над новою технологією і доступ до неї;
- 5) застосування інтелектуальної технології прийняття рішень.

Стратегічну роль відіграють наука та еліта вчених. Розвиток науки потребує вкладення значних коштів, нагромаджених державою і корпораціями. Харизматична місія вчених — використовуючи ці засоби, не допустити підпорядкування досліджень інтересам політики або ринку.

Перехід до післякапіталістичного суспільства породжує нові уявлення про феномен рідкості, подолання якого потребує великих витрат, *по-перше*, на інформацію, важливість якої настільки велика, що Белл уводить термін «інформаційне суспільство»; *по-друге*, на координацію діяльності багатьох людей і організацій, включаючи планування й регулювання. Суспільство майбутнього — «суспільство, що планує» (при зростаючій регулюючій ролі

держави); час стає найбільш цінним, «рідкісним» ресурсом. Белл відмічає два напрями трансформації суспільства, які стикаються.

1 Наукові відкриття породжують нову техніку й необхідні для її втілення величезні корпорації. У результаті перебудовується економіка, її структура, а також структура професійна й соціальна, суспільні інститути, змінюються риси суспільства. У цій економічній детермінації вирішальна сила — це еліта вчених і технократи корпорацій. Вирішальний принцип — капіталістична, технократична раціональність та ефективність.

2 Зростає масове споживання найрізноманітніших матеріальних благ породжує прагнення до насолоди й особистої самоцінності, соліпсизм і принципово «антибуржуазний» підхід до світу, суспільства й свого становища у ньому. Окремі вчені лише у цих переконаннях (які втілились у молодіжній контркультурі) вбачають джерело трансформації суспільства. Модернізм суспільної свідомості, ворожий принципам раціональності та ефективності, і виникнення нового класу (носія цієї ідеології) трансформують суспільство у протилежному напрямі, формують іншу детермінацію.

Тому процес трансформації суспільства — це наростання конфлікту між соціальною структурою і новою культурою суспільства, яка формується. Д. Белл намагається показати суперечності у кожному з цих процесів і вважає їх загальним фундаментальним недоліком заперечення найвищих духовних цінностей, «звільнення» від обов'язку перед законами моралі. Ця лінія критики стала основою для подальших об'єднань неоконсервативних течій на ґрунті підприємницьких ідеалів.

Носями нових ідеалів стає «меритократія» (влада осіб, які мають найбільші заслуги перед суспільством), яка приходить на зміну технократам. Основою для статусу є вже не власність і не місце в корпоративній ієрархії, а сам інтелект, вимірюваний інтелектуальним коефіцієнтом (*IQ*), талант переробляти інформацію і вирішувати складні інтелектуальні завдання. Ця здібність лише актуалізується освітою, але на 40...80 % вона передається генетично й проявляється у високій самооцінці. Не має значення, яке місце ці люди займають сьогодні у суспільстві. Вони поступово висунуться наверх своїх професійних груп або організацій. Але немає механізму, який би забезпечив автоматизм такої зміни, і передбачається період їх гострої конфронтації з технократією.

Виникає «комунальне суспільство», яке водночас із трансформацією моральних цінностей перебудовує механізм управління суспільством. Інтереси величезних корпорацій, пише Д. Белл, зіштовхуються з інтересами не лише американського суспільства. Близько 40 % їх доходів створюється за рахунок операцій у зарубіжних

країнах, і зростання у результаті цього ВВП примусить соціальну державу перерозподілити цю частину прибутку на користь працюючих. Але чи погодиться у майбутньому світ утримувати цю державу як рантиє? На цій основі Д. Белл передбачає майбутнє не як боротьбу класів, а боротьбу націй. Потрясіння 1973—1982 років дійсно майже підвели світ до такої ситуації, коли стало необхідним усвідомлення загальної долі, загальної кризи розвинених країн і країн, що розвиваються.

Теорія «суспільства найманих власників». Ця теорія була викладена П. Друкером у книзі «Управління у бурхливий час» (1980), систематизувала причини «турбулентних часів», які настали після чвертьвікового спокійного післявоєнного розвитку [25]:

1) основним власником акціонерного капіталу у США є пенсійний фонд, який належить робітникам. Індивідуально ці люди у середньому не багаті, але колективно вони вже стали господарями;

2) від 80 до 95 % національного продукту економічно розвинених країн виплачується у формі зарплати, утримань і пенсій, зароблених працею за наймом;

3) фактично виникло право власності робітника на його робоче місце. У Японії робітник має право на довічне збереження за собою робочого місця. У Західній Європі це на ділі забезпечується зобов'язанням виплати значної компенсації тим, хто звільняється. Навіть у випадку банкрутства фірми це зобов'язання виконують беззастеречно;

4) у випадку безробіття доход робітника гарантується протягом майже двох років;

5) виплати непрацездатним перевищують зарплату робітника, що працює фізично; лише доход сім'ї з двома робітниками істотно перевищує їх. Загальні для всіх цих виплат податки позбавляють підприємця зацікавленості й гальмують зростання інвестицій. Виникає новий середній клас власників;

6) «центром ваги» нового середнього класу стала зростаюча маса технічно й професійно освічених людей, які зайняли місця спеціалістів і управлінців;

7) господарем підприємства тепер є не відповідальний менеджер (або «єдина техноструктура»), а «двоглова гідра» — симбіоз менеджменту й груп професіоналів. Менеджеру доводиться політиканствувати, приймати половинчасті й неефективні рішення, які більш-менш задовольняють усіх;

8) разом з тим, ті, що працюють за наймом, не усвідомили свого становища власників, їх власність не дає їм влади;

9) знання спеціаліста не дають йому дійсної відповідальності через централізацію прийняття рішень;

10) державні рішення стають все більш демагогічними, безвідповідальними та інфляційними.

Оптимізм теорії «суспільства знань» змінився стриманою люттю.

Кожна з цих рис по-своєму блокує оптимальні рішення, інновації, підприємницький ризик і динаміку продуктивності у період наростаючої потужності та влади інтегрованого й транснаціонального ринку. Політичний процес у кожній економічно розвиненій країні (у тому числі й в «тоталітарних країнах») розвивається від інтеграційного типу до конфронтаційного.

Джерела потрясінь у тому, що чвертьвікову епоху технологічної спадковості, коли майбутнє легко «прораховувалось» рутинними методами, змінила епоха технологічної непрогнозованості, тобто епоха переходу до інтелектуальних технологій. П. Друкер ще не використовує цей термін, але фактично показує застосування таких технологій для інноваційної оптимізації важливих рішень.

10.3. Теорії підприємницької економіки та інформаційного суспільства

У 1955 р. у США всі галузі, які виробляли й поширювали знання та інформацію, реалізували продукцію, що становила 25 % від кінцевого продукту, у 1965 р. — вже понад 33 % (оцінка П. Друкера), усередині 80-х років — більше 60 %. До 1990 р. на професії, в яких переважає інтелектуальна праця, припадав основний приплив зайнятості (85 % — у США, 89 % — у ФРН, 95 % — у Великобританії, 90 % — у Японії). Збільшується увага до інновацій.

Теорія інноваційної економіки й підприємницького суспільства П. Друкера. Теорія, викладена у працях «Інновація і підприємництво» (1985) та «Посткапіталістичне суспільство» (1993), концептуалізувала ситуацію, яка склалася у США після того, як були пережиті основні економічні й політичні потрясіння, спричинені комп'ютерною революцією, і утвердились основи панування нового технологічного способу виробництва.

Інноваційна економіка 90-х років принципово відрізняється від економіки виробництва 60—70-х років тим, що її основною рисою стала розробка ідей, які руйнують попередні рішення, товари, послуги й виробництво:

1) основною продукцією і основною «начинкою» усіх товарів і послуг стали нові рішення. Саме зростання економіки стає безпосереднім результатом безперервних інноваційних змін і потрясінь;

2) провідну роль в економіці стали відігравати мільйони малих і середніх підприємств, очолюваних підприємцями, які діють на свій

страх і ризик. Ця «підприємницька економіка» створила у США з 1965 по 1985 р. близько 40 млн робочих місць (переважно за межами промисловості), в той час як промислові корпорації-гіганти скорочували кількість зайнятих;

3) зазначена економіка ще не склалась в інших країнах, тому Західна Європа, яка мала у 1970 р. на 20 млн більше робочих місць, ніж США, у 1985 р. мала їх уже на 10 млн менше. Підприємницька економіка ще не склалась і в Японії;

4) динаміка економіки й суспільства визначається не стільки наукою і вченими, скільки мільйонами людей, які самостійно приймають часто інтуїтивні, творчі рішення;

5) метою діяльності корпорацій знову стала максимізація доходу акціонерів. І нова технологія, яка забезпечує досягнення цієї мети, — це не відкриття або інновації, а інший менеджмент, з іншими принципами та іншою практикою;

6) багато мільйонів інноваційних виробництв характеризує не капіталомістка «середня» і навіть «низька» («проста») технологія, тобто відносно невеликі капіталовкладення на кожне робоче місце. П. Друкер перестає нарікати на вкрай низьку норму нагромадження капіталу в США. Якщо є знання, капітал легко знаходиться;

7) галузі «високих технологій», які потребують величезних капіталовкладень, створили у США 5—6 млн робочих місць, але не змогли покрити навіть витрати зайнятості у старих промислових галузях. Саме їх існування подібне до існування гірських піків: воно можливе лише тому, що під ними — «земля» інноваційної економіки;

8) поряд з трьома попередніми секторами економіки виник і випереджає інших четвертий сектор: галузь безприбуткових суспільних підприємств, в якій у 1990 р. працювало 90 млн американців (по 3 год. на тиждень), а у 2000—2010 рр. прогнозувалося — 120 млн (по 5 год. на тиждень);

9) знання були основним, провідним фактором продуктивності і в масовому виробництві. Але тепер, коли вони стають і основним предметом, і основним продуктом праці, відбувається реорганізація галузей навколо виробництва знань і реструктуризація всієї економіки країни навколо сфери виробництва інформації;

10) інтелектуалізація праці — основний напрям її розвитку, а витрати на виробництво й поширення знань — основна форма інвестицій. Завдання нової науки — сприяти інноваціям, тобто системному організованому застосуванню знань у виробництві самих знань, роблячи їх продуктивнішими (чого не може зробити держава або ринок). Це і є «нова технологія». П. Друкер концептуалізує процеси застосування інтелектуальної технології;

11) основна форма власності — це інтелектуальна власність, яка структурує суспільство й визначає його розвиток;

12) метою оподаткування має стати сприяння всьому, що необхідне для довгострокових інвестицій, а основною рисою податків, важливою для всієї інноваційної економіки, — їх точна передбачуваність;

13) мілітаризм і військові витрати — небезпечна загроза основам економіки знань;

14) вирішальну роль у «прориві» американської молоді до знань та інтелектуальної власності відіграло рішення конгресу, яке надало ветеранам другої світової війни право на субсидії для отримання вищої освіти;

15) для розкриття найважливіших економічних процесів крім мікро- і макроекономіки необхідна метаекономіка, яка враховувала б вплив таких потужних «неекономічних» факторів, як демографія, освіта, нові технології, екологія, тип психології людей, рівень культури та ін.

Підприємницьке суспільство (або «суспільство знань», «інформаційне суспільство», плюралістичне «суспільство організацій», «суспільство найманих власників») формується спільно та у взаємодії з підприємницькою економікою і має такі особливості [43]:

1) інновації і підприємництво охоплюють все більшу масу соціальних і політичних осередків суспільства, стають щоденною, буденною практикою. Це — соціальні інновації, які безперервно перебудовують відносини як між людьми та організаціями, так і між ними та державою;

2) розвиток четвертого сектору, де добровільна праця громадян ґрунтується на почутті обов'язку й покликанні, піднімає людину до відчуття реальної особистої участі у вирішенні суспільних і державних проблем, формує масову громадянськість і нову демократію;

3) робочі місця перестали бути рідкістю, що дозволило працювати навіть жінкам, які мають маленьких дітей. Зміцніла віра людей у себе, їх незалежність і терпимість;

4) нагромадження знань розподілило суспільство на високооплачуваних людей, зайнятих творчою працею, і недостатньо підготовлених, а отже, низькооплачуваних, обслуговуючий персонал. Протиріччя між ними — основний соціальний конфлікт цього суспільства;

5) на порядок денний були поставлені нові права меншин, оскільки рішуче настроєна меншість може заблокувати нововведення;

6) виникнення і розповсюдження організацій, що Т. Кун визначив як парадигму змін, П. Друкер назвав розвитком «соціальної екології». Їх генетична функція — застосування менеджменту та

інновацій для всіх сфер життя людини. Це творчий підхід до дійсності, руйнування відсталого старого, яке супроводжується дестабілізацією, в той час як суспільство, громада, сім'я намагаються будь-що законсервувати старе.

Теорія «третьої хвилі» й «зрушення влади» А. Тоффлера. Вона розроблялася автором у 90-х роках, коли електронна технологія вже утвердилася у вигляді персональних комп'ютерів і величезних інформаційних мереж. У працях цих років А. Тоффлер повністю змінює свій підхід, підкреслюючи позитивні результати розвитку НТР. Центральною частиною книги «Третя хвиля» (1980) став аналіз процесу одночасного розвитку людини як виробника і як споживача у результаті розвитку інтелектуальних технологій і можливостей територіальної деконцентрації масової інтелектуальної праці, розвитку домашньої праці спеціалістів, об'єднаних у колективи системами електронного зв'язку (теорія «електронного котеджу»). Змінюються всі шість «цивілізаційних принципів»:

1) індивідуалізація і дестандартизація змінюють характер виробництва, збуту, споживання, ідей і переконань, типів поведінки, форми сім'ї і т. п.;

2) децентралізація змінює характер менеджменту, політичного життя й соціальних відносин;

3) відродження дрібного бізнесу перебудовує всі уявлення людей про прекрасне й достойне;

4) індивідуалізація умов праці надає свободу творчості робітнику й споживачу;

5) територіальна розосередженість;

6) різноманітність організаційних форм діяльності людини (у тому числі й форм сім'ї) створюють принципово нове середовище виробничої діяльності й соціального життя людей.

Причини усіх цих змін кореняться у принципово новому типі технології (яка відповідає соціальним і екологічним критеріям), у величезному прискоренні темпу змін, у високому рівні інноваційності й у пануванні вищої якості. Все вірно, але це був уже другий у ХХ ст. переворот «цивілізаційних принципів». Перший «начорно» завершився у США до 1947 р., коли основним показником багатства нації став масовий і культурний попит домашніх господарств і безповоротно пішло в минуле панування «індустрії димних труб».

А. Тоффлер робить висновок, що попередню економічну детермінацію діяльності людей змінює орієнтація на новий рівень потреб — забезпечення фізичного й духовного комфорту, тобто детермінація соціальна. Проте у 1970 р. і навіть у 1980 р. матеріальне виробництво він вважав основною галуззю створення багатства.

Економіка майбутнього — це «постсервісна економіка», експериментальне виробництво, а її основні галузі — виробництво електронної техніки, космічні програми, використання глибин океанів, біоіндустрія. Майбутнє — це суперіндустріалізація, тобто продукт величезних капіталів і «адаптованих» ТНК. У 1990 р. це уявлення коригується таким чином:

1) основне багатство втрачає матеріальну форму. По мірі розвитку сервісної та інформаційної економіки знання — це вже «символічний капітал», невичерпний і загальнодоступний;

2) основний метод створення багатства — «суперсимволічна система», що ґрунтується на застосуванні інтелекту та інформаційних технологій. На зміну владі капіталу прийшла влада знань;

3) інформаційні технології дозволяють здешевити продукцію гнучкого дрібносерійного виробництва (яке йде на зміну масовому), але потребують значних дослідницьких робіт і висококваліфікованих кадрів;

4) втілення знань у виробничих процесах — це галузь наростаючих зіткнень між корпораціями-гігантами, але успіх останніх залежить від розвитку ініціативи, надання простору для самостійних рішень дрібних децентралізованих колективів, від розвитку «підприємницької економіки» всередині корпорацій, які пристосувалися;

5) засобом обміну стають не металеві або паперові гроші, а гроші електронні, тобто інформація, закладена у кредитних картках. Кредит, який надають приватні компанії, підриває владу банків;

6) новий тип робітника — це ініціативна людина творчої праці, знання якої (тобто її засоби виробництва) дають їй змогу приймати рішення. Її споживання органічно пов'язане з інтелектуальними, виробничими інтересами. Це — активне споживання, яке перетворює вільний час у працю саморозвитку у домашніх господарствах;

7) чисельність пролетаріату (людей фізичної праці) різко скорочується. Люди поступово оволодівають знаннями й за умови безперервної підготовки стають «когнітаріатом» («золотими комірцями»). Конторські й торгові службовці — це робітники рутинної праці, яка принижує і отуплює («білі комірці»), тобто — продукт індустріалізму, який ще зберігається;

8) успіх на ринку диференційованих і демасифіційованих товарів і послуг, необхідних новому споживачеві, викликає жорстку боротьбу за контроль над інформацією і діючими стандартами;

9) нова економічна система розвивається й на локальному рівні домашніх господарств, і на глобальному рівні світового ринку. Виникає глобальний виробничий процес створення суспільного багатства, який зустрічає нерозуміння й жорсткий опір націоналістів, що

захищають старі форми виробництва. Це зіткнення буде загострюватися.

Аналіз економічної галузі («техносфери») тісно пов'язаний з висновками А. Тоффлера про кардинальні зміни у «соціосфері», у «владній структурі» і в «кінфосфері». У цілому, він створив яскраву картину кардинально нової і стійкої соціальної системи, яка виникає у результаті глибокої соціальної революції, пережитої американським суспільством. У центрі цієї картини правомірно опинилась творча праця, проте її внутрішнє протиріччя, яке відбивається на всіх сторонах життєдіяльності суспільства, ще не розглядається.

Теорія мегатенденцій Дж. Несбіта і П. Абурден. Вона викладена авторами у 1990 р., звернула на себе увагу систематизацією тенденцій розвитку інформаційного суспільства у 1990—2000 рр. Разом з тим, виявилась і помилковість окремих прогнозів, зумовлених уявленнями про «беззмарний» розвиток якісно нових технологій, економічних, соціальних і політичних відносин [25].

1 Передбачувана авторами мегатенденція глобального економічного буму у 90-ті роки зіткнулася з серйозними економічними труднощами у Західній Європі і в Японії. Перехід до інформаційних технологій став для них менш болісним, ніж для США у 70—80-ті роки, проте ціна переходу до ринку у Східній Європі виявилась вищою. Економіка дійсно стала більш важливою, ніж ідеологія, а дефіцит сировини й ресурсів не проявився. Але процес глобальної інформатизації більшість країн лише зачепив.

2 Мегатенденція розвитку нового гібрида, отриманого від «схрещування» соціалізму з ринковою економікою, поки що реалізувалася не стільки у Східній Європі (де перехідний період до ринку виявився важким початком процесів НТР), скільки у Китаї. Тут соціалізм дійсно радикально трансформувався перед лицем реальної загрози загибелі. Проте замість заміни пріоритету держави пріоритетом індивіда й переходу до інформаційного суспільства, тут відбувається лише перший етап НТР — становлення масового потоково-конверсного виробництва. В економічно лідируючих країнах умови життя трудящих поліпшувалися водночас з процесом приватизації.

3 Мегатенденція відродження мистецтв і переоцінка змісту життя у цих умовах розвивалася зовсім не так благополучно, хоч роль вільного часу у житті людей зросла істотно.

4 Космополітизація сфери споживання й стилю життя тривала, проте зміцнилась і зустрічна тенденція — посилення національних рис міжнародного міста. Посилився опір національних культур процесу космополітизації.

5 Мегатенденція приватизації дійсно охопила економіку майже 100 країн, викликаючи колапс ідей кейнсіанства і кооперативізації. Але «панування загального добробуту» виявилось більш стійким, ніж передбачали автори.

6 Докорінні зміни геополітичної ситуації на користь Далекосхідної Азії відбувалися, незважаючи на «збій» економіки Японії. Проте в основі цього процесу лежали не стільки капіталовкладення у людські ресурси (тобто у розвиток сфери послуг), скільки промисловий розвиток на базі потоково-конвеєрних технологій.

7 Мегатенденція залучення жінок в економічне й політичне життя тривала. Але вона підживлювалася не лише процесом подолання малоосвіченості, бідності й нужденності. Ще більшу роль відіграло наростання незадоволених потреб сім'ї і розуміння дискримінаційного характеру відносин.

8 Прихід біології як провідної галузі знань на зміну фізиці. Ця ідея, незважаючи на ряд проривів у біології, для розуміння великомасштабних процесів розвитку виробництва й суспільства виявилась у 90-х роках таким самим «інформаційним бумом», яким була теорія автоматизації у 50—60-ті роки. Соціальні та етичні наслідки біологізації стануть актуальними для маси людей у третьому тисячолітті.

Підйом нетрадиційних релігійно-політичних течій (і зниження авторитету традиційних конфесій, особливо протестантизму) поки що важко оцінити. Проте ряд скандалів, спровокованих поведінкою проповідників «нових релігій», і зростання моральних стандартів населення у зв'язку з розвитком сім'ї створили могутню «противагу» цій тенденції.

Тріумф індивідуальності та особистої відповідальності над тоталітаризмом і цінностями колективізму дійсно проявився у багатьох сферах життєдіяльності людей і у багатьох регіонах. Економіка, соціальне життя, мораль і політика відчували масове вторгнення «нової індивідуальності», роль спілок, створених на основі добровільного об'єднання індивідів. Це дійсно вірно передбачена авторами кардинальна риса інформаційного суспільства, що виникає.

У 90-ті роки критика НТР в основному «перемістилась» у галузі екології, моралі й прав людини (особливо у зв'язку з проблемами вторгнення у її особисте життя). На зміну теоріям обмеження НТР прийшли: 1) концепція соціокультурного сприяння її розвитку і 2) інноваційні теорії сприяння високотехнологічним галузям. У процесі розвитку теорій трансформації виробництва й суспільства простежується зіткнення двох економічних напрямів, які багато у чому давали протилежні відповіді на запитання щодо ходу й результатів НТР. Традиції індивідуалізму австрійської школи, закла-

дені Й. Шумпетером і Л. Мізесом, розвивались у працях П. Друкера, Ф. Хайєка, М. Фрідмена та ін. Їм протистояв гуманістично-демократичний підхід, пов'язаний з кейнсіанством та інституціоналістськими традиціями макроаналізу, у працях Дж. Гелбрейта, У. Ростоу, Р. Арона, Д. Белла та ін. У цілому можна сказати, що обидві течії використали метод системного аналізу найважливіших тенденцій економічного й соціально-політичного розвитку суспільства й людства у ХХ ст., націлений на активізацію людей і раціоналізацію їхніх дій в умовах демократії. Наукові та ідеологічні елементи, безперервно зіштовхуючись, досить ефективно орієнтували економічні дослідження й практичні дії людей. Їх прояв значною мірою має ще пережити й економіка України.

Контрольні питання

1 Як ви розумієте терміни «інноваційна економіка», «підприємницька економіка», «підприємницьке суспільство»? Чи можемо ми стверджувати, що Україна йде шляхом утвердження основних принципів цього суспільства? Обґрунтуйте.

2 У чому змінилися погляди А. Тоффлера відносно розвитку НТР?

3 Згідно з теорією А. Тоффлера, економіка майбутнього — це «постсервісна економіка», експериментальне виробництво, а її основна галузь — виробництво електронної техніки, космічні програми, використання глибин океану, біоіндустрія. Як ви це розумієте?

4 Відомо, що аналіз економічної сфери («техносфери») тісно пов'язаний з висновками Тоффлера про кардинальні зміни у «соціосфері», у «владній структурі» і в «інфосфері». Розкрийте їх.

5 Які з основних тенденцій розвитку інформаційного суспільства у 1990—2000 рр., на вашу думку, можуть проявитися в Україні у найближчий період? Обґрунтуйте.

6 Чим зумовлена зміна теорії обмеження НТР теорією сприяння її розвитку?

Рекомендації з вивчення проблем ринкових відносин

Соціально-ринкова економіка — це тип господарської системи, що виникла в післявоєнний період в індустріальних країнах, переважно у Західній Європі. Діяльність соціально-економічних інститутів спрямована на досягнення соціальної справедливості, захищеності, високого рівня і якості життя. Існує декілька моделей соціально-ринкового господарства.

Студентам пропонується ділова гра «Соціально-економічні моделі ринкового господарства».

Ціль ділової гри: показати специфіку кожної з моделей ринкового господарства й виявити принципові відмінності.

Сценарій ділової гри: пропонуються наступні моделі для обговорення.

Американська модель. Розміри державної власності у ній невеликі. Головні позиції в економіці займає приватний капітал, розвиток якого регулюється інституціональними структурами, правовими нормами й податковою системою. Однак державне втручання досить значиме. Воно здійснюється наступними методами:

1) система урядових замовлень. Вона залучає у здійснення державних програм приватний бізнес (великий, середній і дрібний) і цим формує великий державний ринок. Через цю систему перерозподіляється основна маса бюджетних коштів;

2) забезпечення виробничої і соціальної інфраструктури, наукової і інформаційної бази, створення якої не під силу або не вигідно приватному капіталу;

3) головний вплив на економіку держава здійснює через непрямі важелі — держбюджет, кредитно-грошову систему, господарсько-правове законодавство.

Система соціального забезпечення у США містить у собі соціальне страхування (пенсії, допомоги, медичні послуги особам, охопленим страховкою, страхова допомога з безробіття) і допомогу незможним. Ці виплати йдуть із держбюджету. Але державні ресурси як би доповнюють витрати на соціальні послуги приватного сектора, що є головним джерелом соціального фінансування. Незважаючи на те, що американська економіка повною мірою є постіндустріальною, зміни у соціальній сфері значно відстають від економічних перетворень.

Британська модель. Змішана економіка Великобританії формувалася під впливом активної ролі державного регулювання. Після другої світової війни у Великобританії була проведена часткова націоналізація ряду галузей, створена єдина система державної охорони здоров'я й соціального забезпечення. У результаті був створений великий державний сектор і розгалужена система державного регулювання, що виражалася в:

- 1) забезпеченні приватного сектора урядовими замовленнями;
- 2) розвитку ВПК;
- 3) фінансуванні НДДКР;
- 4) фінансуванні соціальної сфери й т. д.

Але до 1980 р. у Великобританії відбулося зниження ефективності господарства й ослаблення її позицій у світовій системі. Все

це потребувало обмеження державного втручання в економіку й надання більшої свободи ринковим процесам: у 1980—1990 р. була проведена приватизація більшості державних підприємств, у тому числі природних монополій — телефонного зв'язку, газо- й електропостачання, водопостачання й т. д. Одночасно йшов процес захоплення приватного підприємництва. Проводилася також політика дерегулювання: ліквідувався контроль над цінами, зарплатою, дивідендами. Підсилювався адресний характер безкоштовної медичної допомоги. Все це дозволило підвищити ефективність і конкурентноздатність британської економіки.

Французька модель. Система державного регулювання у Франції — одна з найбільш розвинених у Західній Європі. Франція — єдина країна в Європі, що зуміла реалізувати концепцію економічного розвитку на основі індикативного планування, запозиченого з досвіду СРСР. П'ятирічні плани у Франції складаються з 1947 р. Державні плани-програми багато у чому визначили успіхи реконструкції і економічного зростання у післявоєнний період. Франція пізніше, ніж інші європейські країни вступила на шлях ліберальних реформ, але великомасштабна приватизація не усунула, а лише ускладнила форми державного регулювання. Спроби підсилити вільний ринок не привели до уходу держави з економіки.

Італійська модель. Змішана економіка в Італії — це своєрідний варіант західноєвропейської моделі, що характеризується:

- 1) великим державним сектором;
- 2) високорозвиненим великим приватним бізнесом;
- 3) укладами, що залишилися від раннього капіталізму,
- 4) більшою питомою вагою малого бізнесу;
- 5) кооперативним сектором, що розвивається.

Державний сектор займає ключові позиції. Найбільш численною категорією державних підприємств є акціонерні товариства зі змішаним капіталом. Ліберальні реформи не внесли радикальних змін у стан державного сектора. Італійська модель змішаної економіки характеризується розвитою соціальною інфраструктурою й високим ступенем соціального захисту.

Скандинавська модель (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія). Особливістю цієї моделі є провідна роль приватного сектора. Низька питома вага державної власності поєднується з вагомою роллю (особливо у Швеції) суспільного сектора. Істотну роль (особливо в Данії) відіграє кооперативний сектор у сільському господарстві, промисловості, торгівлі, житловому будівництві, банківській і страховій справі.

Для скандинавських країн характерний високий ступінь соціалізації економіки, що проявляється в перерозподілі через податкову

систему значної частини ВВП, що дозволяє проводити активну соціальну політику. Шведська модель змішаної економіки досить популярна завдяки книзі Клауса Еклунда «Ефективна економіка».

Японська модель. Особливість змішаної економіки в Японії — оптимальне поєднання тенденцій світового підходу з національною специфікою. Для Японії характерна відносно невисока питома вага великих державних і змішаних державно-приватних підприємств. Реформи японської економіки почалися після другої світової війни, коли японська буржуазія разом з американським монополістичним капіталом вирішили перетворити Японію в «майстерню Азії». Хребтом реформ став розпуск дзайбацу, так званих холдингів, що тримали акції закритих вертикальних концернів. Акції були пущені у вільний продаж. Таким чином, з-під контролю холдингів вийшло багато фірм, а завдяки розукрупненню гігантів утворилися нові фірми. Була проведена аграрна реформа, у результаті якої 80 % поміщицьких земель за викуп передали селянам. Основна ставка в розвитку країни робилася на нові (нехай навіть запозичені) технології й розвиток людського капіталу. До теперішнього часу за обсягом ВВП країна посідає друге місце у світі, а за рівнем ВВП на душу населення — сьоме. Провідну роль в економіці країни відіграють шість фінансово-промислових груп. Важливим джерелом гнучкості японської економіки служить широкий розвиток середнього й дрібного підприємництва. Для Японії характерний більше високий ступінь контролю державної влади над економікою у порівнянні з іншими індустріально розвиненими країнами. Особливістю японської моделі змішаної економіки є її орієнтація на заощадження, виробництво й експорт при допоміжній ролі особистого споживання. Такі інститути, як пріоритет виробника над іншими правами людини, система довічного наймання, «зарплати за старшинством», колективна відповідальність й ініціатива, зігравши позитивну роль в економічному успіху країни, не відповідають потребам розвитку сучасного суспільства. Назріла зміна моделей економічного розвитку.

Німецька модель. Коріння сучасної змішаної економіки Німеччини уходять у 50-і рр XX ст., коли стала давати плоди економічна програма, розроблена колом видних німецьких економістів під керівництвом міністра економіки Баварії Людвіга Ерхарда. Реформа Ерхарда почалася з непопулярної грошової реформи, що полягала у скасуванні обігу на території Німеччини рейхсмарки й заміні її дойчмаркою. Через 3 дні після грошової пішла реформа цін, які були відпущені на волю. Головна ставка у ході подальших реформ була зроблена на розвиток малого й середнього бізнесу — «основи добробуту для всіх», якому забезпечувалися максимально сприят-

ливі умови. Втручання держави в економіку було істотно обмежене. Були обмежені витрати на оборону, підтримку безпеки й державне управління.

Результати реформи Ерхарда виявилися приголомшливими. Уже 1953 р. був названий «роком споживача», а до початку 60-х рр. країна ввійшла у десятку найбільш економічно розвинених країн світу. У 60-і й 70-і рр. несучою опорою економічного розвитку стали великі корпорації, підвищилася роль держави, що проголосила курс на побудову суспільства соціально-партнерських відносин, з високим ступенем соціального захисту населення. Соціальна орієнтація, відокремлення соціальної політики від економічної стали характерною рисою німецької моделі змішаної економіки. Джерелом для соціального захисту населення служать не прибутки підприємств, а спеціальні бюджетні й позабюджетні фонди.

Китайська модель. Основна відмінність Китаю від інших країн полягає у тому, що він є країною, що не відреклася від соціалістичної доктрини й очолюється Комуністичною партією. Після другої світової війни у Китаї було проведено кілька економічних реформ, що значно відрізняються друг від друга за своїми завданнями й методами. Першими у ряді реформ були перетворення, спрямовані на будівництво соціалістичної економіки. Вони почалися у 1949 р., коли уряд КНР націоналізував власність китайської й іноземної буржуазії.

З 1956 по 1958 р. у Китаї проводилася політика «великого стрибка», суть якої полягала у спробі різко підняти рівень усупільнення засобів виробництва й власності. У цей час по всій країні були створені народні комуни, що діють як первинні господарські одиниці.

З 1960 р. почався відхід від політики «великого стрибка». Однак незабаром — у 1966 р. у країні почалася «культурна революція», що тривала до 1976 р. і знову загальмувала економічне зростання.

До кінця 70-х рр. зложилися основні риси економічної системи Китаю. Її характерна риса — надцентралізація. Поетапно була роль держави в економіці та інших сферах життя суспільства. Держава повністю вилучала всі доходи підприємств і покривала всі їхні витрати. Заперечувалася роль ринку й товарна (ринкова) економіка. Звичайним став товарний дефіцит. У країні залишався дуже низький життєвий рівень, більша частина населення була неписьменна.

У 1978 р. на партійно-державному рівні був прийнятий курс на ринкові реформи.

Перший етап реформи тривав до 1984 р., у цей час упор робився на сільські райони. Важливим елементом нової політики був перехід на сімейний підряд, у результаті основною господарською одиницею у селі став селянський двір.

Другий етап господарських реформ почався із прийняття у 1984 р. постанови про реформу господарської системи. Була приділена увага міській економіці й промисловості. Зміст реформ зводився до того, щоб підсилити господарську самостійність підприємств: за умов виконання плану підприємству дозволялося вести виробництво з урахуванням потреб ринку. Дозволялася діяльність невеликих приватних і колективних підприємств, кулуарних майстерень, допускалося приватне підприємництво у сфері торгівлі, залучався іноземний капітал. Почався курс на трансформацію директивно-планової економіки у ринково-змішану, соціально-орієнтовану. У результаті країна вийшла на динамічно високий рівень економічного зростання.

Студентам необхідно провести класифікацію за наступними критеріями (табл. 2):

- 1) місце соціальної політики у національних пріоритетах (альтернатива між соціальним добробутом та економічним зростанням);
- 2) розподіл соціальних функцій між державою, суспільством і підприємницьким сектором;
- 3) роль держави (обсяги перерозподілу ВВП, питома вага зайнятих у державному секторі).

Таблиця 2

МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ

Соціально-економічні позиції	Держава	Великі підприємства	Малий бізнес	Суспільство

А також оцінити застосовність відповідних моделей до сучасного ринкового господарства України.

Тестові завдання

1 До теорій трансформації економіки відносять:

- а) теорії глобальної промислової революції та індустріального суспільства;
- б) теорії кризової епохи початку комп'ютерної революції;
- в) теорії економіки підприємництва та інформаційного суспільства;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);

- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

2 До теорій глобальної промислової революції та індустріального суспільства відносяться:

- а) концепція промислового перевороту;
- б) теорія «суспільства достатку»;
- в) теорія «кібернетичної революції» Р. Тібольда;
- г) теорія сфери послуг;
- д) теорія другої промислової революції;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді а), б) і д);
- з) вірні відповіді б), в) і г);
- і) вірні відповіді а) і д);
- к) усі відповіді не вірні.

3 До теорій кризової епохи початку комп'ютерної революції відносять:

- а) теорії суспільства П. Друкера;
- б) теорія «розриву з минулим» А. Тоффлера;
- в) теорія індустріально-технократичного суспільства Д. Белла;
- г) теорія «суспільства найманих власників»;
- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді а) і г);
- і) усі відповіді не вірні.

4 До теорій підприємницької економіки та інформаційного суспільства відносяться:

- а) теорія інновацій економіки й підприємницького суспільства П. Друкера;
- б) теорія «третьої хвилі» й «зрушення влади» А. Тоффлера;
- в) теорія мегатенденцій Дж. Несбіта і П. Абурден;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) всі відповіді не вірні.

5 Фордизм — це:

- а) дійсно революційна роль масового потоково-конвеєрного виробництва;
- б) значення й соціально-економічні наслідки наукової організації праці;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

6 Тейлоризм — це:

- а) дійсно революційна роль масового потоково-конвеєрного виробництва;
- б) значення й соціально-економічні наслідки наукової організації праці;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

7 В основі концепції промислового перевороту П. Друкера лежить презумпція стихійного розвитку масових ринків в економічно лідируючих країнах за рахунок:

- а) розширення зайнятості у трудомістких потоково-конвеєрних процесах галузей масового виробництва з високими заробітками працюючих;
- б) розширення споживчого кредиту сім'ям із зростаючими потребами (в автомашинах, котеджах, побутових приладах та інших товарах тривалого користування);
- в) всі відповіді вірні;
- г) всі відповіді не вірні.

8 Суть теорії «суспільства достатку» Дж. Гелбрейта:

- а) великі корпорації створили достатню кількість усіх товарів, які задовольняють матеріальні потреби громадян;
- б) основною для корпорацій стала проблема щоденного формування відповідних потреб і масового попиту на товари;
- в) корпорації створили могутній рекламно-збутовий апарат, який придушує самостійність оцінок і рішень людей;
- г) зростання виробництва споживчих товарів стало найвищою метою суспільства;
- д) нав'язування різних малокорисних, а то й шкідливих предметів побуту та престижного відпочинку відбувається на шкоду задоволенню життєво важливих потреб інтелектуального й духовного розвитку людей;
- є) роль організатора формування й задоволення суспільно важливих потреб має взяти на себе держава, оскільки майже всі «інвестиції у людину» проходять поза ринковою системою;

ж) будь-які необхідні «інвестування у людину» можуть бути легко отримані за рахунок непрямого оподаткування потоку вироблених корпораціями товарів;

з) створюється «новий клас» із найманих управляючих, службовців і спеціалістів, що є головним соціальним досягненням суспільства;

і) витрати не створюють інфляції, яка загострює соціальні проблеми;

к) основним процесом, який створює новий клас, є «інвестиції у людину», що, на відміну від інвестицій у матеріальний капітал, невидимі й не піддаються оцінці;

л) фактично не капіталовкладення у матеріальні цінності або максимізація доходів, а саме «інвестиції у своїх дітей» стають основною метою і людини, і суспільства, що ще не усвідомлено економічною наукою;

м) усі відповіді вірні;

н) вірні відповіді а), б), в) і г);

о) вірні відповіді г), е) і з);

п) вірні відповіді в), д), е), з) і к);

р) вірні відповіді і), к) і л);

с) усі відповіді не вірні.

9 Суть концепції «двоїстого суспільства» А. Хансена:

а) ефективність приватнопідприємницького виробництва матеріальних благ вивільняє робочу силу для переміщення у сферу послуг, яка розвивається на базі державного підприємництва;

б) значення «змішаної економіки», у якій кожна з економічних форм виконує свої, надзвичайно важливі для суспільства функції;

в) усі відповіді вірні;

г) усі відповіді не вірні.

10 Теорія «кібернетичної революції» Р. Тібольда базувалася на таких положеннях:

а) великі корпорації забезпечують виробництво великої і наростаючої маси будь-яких товарів;

б) основний фактор цього процесу — автоматичні лінії, які управляються кібернетикою;

в) необхідні великі вкладення у техніку при скороченні кількості трудомістких виробництв і найманих робітників;

г) зростання масового безробіття, злиденності й скорочення ринку паралельно із зростанням маси товарів, що виробляються;

д) масове безробіття й великі надлишкові потужності спричиняють небувалу кризу світового масштабу й створюють обстановку соціального вибуху;

є) соціальні протиріччя не послаблюються, а досягають крайньої межі;

ж) достаток, а не рідкість благ стає основною проблемою економіки й економічної науки;

з) «право на працю» має бути замінено «правом на доход»;

і) систематична допомога всім сім'ям з доходом, який нижче прожиткового мінімуму, забезпечує держава за рахунок прямого оподаткування й переходу до великих бюджетних дефіцитів;

к) у період переходу до «суспільства неробства» держава має контролювати темпи кібернетизації;

л) усі відповіді вірні;

м) вірні відповіді а), в), д) і к);

н) вірні відповіді б), ж), є) і з);

о) всі відповіді не вірні.

11 Теорія сфери послуг як нової третьої стадії розвитку виробництва К. Кларка містить наступні стадії:

а) аграрна стадія (у цій галузі продуктивність зростає повільно й визначається законом спадної прибутковості);

б) промислова (з тенденцією до зростаючої прибутковості й найбільш швидкого зростання продуктивності);

в) стадія переважаючого зростання сфери послуг (зростання продуктивності знову уповільнюється, і обидва закони продуктивності мають тут свої «ділянки», процвітає дрібне підприємництво);

г) усі відповіді вірні;

д) вірні відповіді а) і б);

є) вірні відповіді б) і в);

ж) вірні відповіді а) і в);

з) усі відповіді не вірні.

12 Згідно з теорією сфери послуг, основними умовами розвитку К. Кларк вважав:

а) довгострокове підвищення частки трудових доходів у національному доході;

б) фактичну «прив'язку» конкурентних успіхів економіки лише до достатніх інвестицій;

в) усі відповіді вірні;

г) усі відповіді не вірні.

13 Теорія другої промислової революції була створена такими вченими, як:

а) Ж. Фурастьє;

б) Ф. Штернберг;

- в) Р. Арон;
- г) Ж. Еллюль;
- д) П. Друкер;
- є) Дж. Гелбрейт;
- ж) усі відповіді вірні;
- з) вірні відповіді а), б) і в);
- і) вірні відповіді а), б), в) і г);
- к) вірні відповіді в), д) і є);
- л) вірні відповіді в) і є);
- м) усі відповіді не вірні.

14 Які умови істотно відрізняють другу промислову революцію від першої промислової революції?

а) вивільнення робітників у промисловості не призведе до небезпеки безробіття, оскільки нові робочі місця створює сфера послуг (Ж. Фурастьє);

б) могутні профспілки й соціал-демократичні партії спроможні обмежити негативні наслідки стихійної автоматизації, впливаючи різними шляхами на економічні рішення держави й компаній (Ф. Штернберг);

в) відбулися процеси соціалізації і «модернізації» економіки Заходу, які блокують руйнівну природу гонитви за прибутком (Р. Арон);

г) розвинені демократичні інститути й традиції спроможні запобігти появі небезпечних тенденцій концентрації і бюрократизації держави у ході НТР (Ж. Еллюль);

- д) усі відповіді вірні;
- є) вірні відповіді а) і б);
- ж) вірні відповіді б) і в);
- з) вірні відповіді б) і г);
- і) вірні відповіді а), в) і г);
- к) усі відповіді не вірні.

15 Суть теорії суспільства П. Друкера:

а) економічні теорії будуються на дідівській презумпції економічного еквілібріуму та ідеалу його збереження;

б) суть інновацій і підприємництва полягає у тому, щоб зірвати еквілібріум;

в) прибуток — показник успіху в цій справі, показник прориву у майбутнє, «ціна» цього майбутнього;

- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

16 П. Друкер в своїх теоріях визначає нову економіку як:

- а) економіку знань;
- б) економіку розвитку;
- в) інноваційну економіку;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і б);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) вірні відповіді а) і в);
- з) усі відповіді не вірні.

17 Суть теорії «великого й хворого суспільства» П. Друкера:

- а) «роздута» держава, яка перевантажена «чужими функціями»;
- б) бізнес — єдиний соціальний інститут, який безперервно «ви-робляє» інновації і потребує для цього знань;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

18 Згідно з теорією «розриву з минулим» А. Тоффлера, «шок майбутнього» — це:

- а) розкриття прихованого змісту важких економічних і соціальних потрясінь перехідного періоду як часу абсолютно необхідного, величезного й багатогранного розвитку переважної більшості насе-лення;
- б) втрата багатьма людьми віри у себе, енергії і життєвих сил, розпад сімей, різне зростання стресів, захворювань і смертності, алкоголізму, наркоманії, злочинів;
- в) очікуваний масовий катастрофічний прояв перерахованих со-ціальних бід і деформацій;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

19 Суть теорії індустріально-технократичного суспільства Д. Белла:

- а) підпорядкування економічних функцій політичному порядку;
- б) незалежність економічного порядку від політики поступово зникає;
- в) втрата приватною власністю соціальної ролі визначення фун-кцій людей;
- г) усі відповіді вірні;
- д) вірні відповіді а) і в);
- є) вірні відповіді б) і в);
- ж) усі відповіді не вірні.

20 Згідно з концепцією Д. Белла, майбутнє постіндустріальне суспільство характеризується такими ознаками:

- а) прихід індустрії на місце промисловості;
- б) панування переважно професійної і технічної праці, працівників якої Белл називає ієрархічно побудованим класом;
- в) фундаментальні теоретичні знання (як джерело нововведень і заходів соціальної політики);
- г) контроль над новою технологією і доступ до неї;
- д) застосування інтелектуальної технології прийняття рішень;
- є) усі відповіді вірні;
- ж) вірні відповіді а), б) і в);
- з) вірні відповіді б), г) і д);
- і) вірні відповіді а), б), г) і д);
- к) усі відповіді не вірні.

21 Згідно з концепцією Д. Белла, перехід до післякапіталістичного суспільства породжує нові уявлення про феномен рідкісності, подолання котрого потребує великих витрат на:

- а) інформацію, важливість якої достатньо велика («інформаційне суспільство»);
- б) координацію діяльності багатьох людей і організацій, включаючи планування й регулювання;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

22 Д. Белл відмічає наступні напрями трансформації суспільства:

- а) наукові відкриття породжують нову техніку й необхідні для її втілення величезні корпорації, вирішальна сила — це еліта вчених і технократів корпорацій;
- б) зростаюче масове споживання найрізноманітніших матеріальних благ породжує прагнення до насолоди й особистої самоцінності, соліпсизм і принципово «антибуржуазний» підхід до світу, суспільства й свого становища в ньому;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

23 Меритократія — це:

- а) наростання конфлікту між соціальною структурою і новою культурою суспільства, яка формується;
- б) влада осіб, які мають найбільші заслуги перед суспільством;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

24 Згідно з теорією «суспільства найманих власників» П. Друкера, причини «турбулентних часів», які настали після чвертьвікового спокійного післявоєнного розвитку:

а) основним власником акціонерного капіталу є пенсійний фонд;

б) від 80 до 95 % національного продукту економічно розвинених країн виплачується у формі зарплати, утримань і пенсій, зароблених працею за наймом;

в) фактично виникло право власності робітника на його робоче місце;

г) у випадку безробіття доход робітника гарантується протягом майже двох років;

д) загальні для виплат податки позбавляють підприємця зацікавленості й гальмують зростання інвестицій;

е) «центром ваги» нового середнього класу стала зростаюча маса технічно й професійно освічених людей, які зайняли місця спеціалістів і управлінців;

ж) господарем підприємства тепер є не «єдина техноструктура», а «двоголова гідра»;

з) ті, що працюють за наймом, не усвідомили свого становища власників, їх власність не дає їм влади;

і) знання спеціаліста не дають йому дійсної відповідальності через централізацію прийняття рішень;

к) державні рішення стають все більш демагогічними, безвідповідальними та інфляційними;

л) усі відповіді вірні;

м) вірні відповіді а), б), в) і г);

н) вірні відповіді б), г), д), з), і);

о) вірні відповіді д), е), і), к);

п) вірні відповіді в), д), ж), і);

р) усі відповіді не вірні.

25 Відмінність інноваційної економіки від економіки виробництва, згідно з теорією інновацій економіки й підприємницького суспільства П. Друкера:

а) основною продукцією і основною «начинкою» усіх товарів і послуг стали нові рішення;

б) провідну роль в економіці стали відігравати мільйони малих і середніх підприємств, очолюваних підприємцями, які діють на свій страх і ризик;

в) динаміка економіки й суспільства визначається не стільки наукою і вченими, скільки мільйонами людей, які самостійно приймають часто інтуїтивні, творчі рішення;

г) метою діяльності корпорацій знову стала максимізація доходу акціонерів;

д) якщо є знання, капітал легко знаходиться;

є) розвиваються галузі «високих технологій», які потребують величезних капіталовкладень;

ж) поряд з трьома попередніми секторами економіки виник і випереджає інших четвертий сектор: галузь безприбуткових суспільних підприємств;

з) відбувається реорганізація галузей навколо виробництва знань і реструктуризація всієї економіки країни навколо сфери виробництва інформації;

і) інтелектуалізація праці — основний напрям її розвитку, а витрати на виробництво й поширення знань — основна форма інвестицій;

к) основна форма власності — це інтелектуальна власність, яка структурує суспільство й визначає його розвиток;

л) метою оподаткування має стати сприяння всьому, що необхідне для довгострокових інвестицій;

м) мілітаризм і військові витрати — небезпечна загроза основам економіки знань;

н) необхідна метаекономіка, яка враховувала б вплив потужних «неекономічних» факторів;

о) усі відповіді вірні;

п) вірні відповіді а) — г);

р) вірні відповіді д) — н);

с) вірні відповіді а), ж), к) і л);

т) усі відповіді не вірні.

26 Підприємницьке суспільство, згідно з теорією П. Друкера, має такі особливості:

а) наявність соціальних інновацій;

б) розвиток четвертого сектору;

в) робочі місця перестали бути рідкістю;

г) нагромадження знань розподілило суспільство;

д) увага до прав меншин;

є) розвиток «соціальної екології»;

ж) усі відповіді вірні;

з) вірні відповіді а), б), в);

і) вірні відповіді б), г), д);

к) вірні відповіді в), д), є);

л) вірні відповіді г), є);

м) усі відповіді не вірні.

27 Економіка майбутнього — це:

- а) «постсервісна економіка»;
- б) інноваційна економіка;
- в) економіка знань;
- г) усі відповіді вірні;
- д) усі відповіді не вірні.

28 Загальні риси суперіндустріалізації:

- а) основне багатство втрачає матеріальну форму;
- б) основний метод створення багатства — «суперсимволічна система», що ґрунтується на застосуванні інтелекту та інформаційних технологій;
- в) інформаційні технології дозволяють здешевити продукцію гнучкого дрібносерійного виробництва, але потребують значних дослідницьких робіт і висококваліфікованих кадрів;
- г) втілення знань у виробничих процесах — це галузь наростаючих зіткнень між корпораціями-гігантами;
- д) засобом обміну стають електронні гроші;
- є) активне споживання, яке перетворює вільний час у працю саморозвитку у домашніх господарствах;
- ж) люди поступово оволодівають знаннями і за умови безперервної підготовки стають «когнітаріатом»;
- з) успіх на ринку товарів викликає жорстку боротьбу за контроль над інформацією і діючими стандартами;
- і) нова економічна система розвивається і на локальному рівні домашніх господарств, і на глобальному рівні світового ринку;
- к) усі відповіді вірні;
- л) вірні відповіді а), в), г), є);
- м) вірні відповіді б), д), і);
- н) вірні відповіді в), д), з);
- о) усі відповіді не вірні.

29 Суть теорії «третьої хвилі» А. Тоффлера:

- а) аналіз процесу одночасного розвитку людини як виробника і як споживача у результаті розвитку інтелектуальних технологій і можливостей територіальної деконцентрації масової інтелектуальної праці;
- б) економічні теорії нехтують основною економічною подією — технологічними зрушеннями, які визначають продуктивність у кожному окремому випадку;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

30 Теорія мегатенденцій Дж. Несбіта і П. Абурден викладена авторами у:

- а) 1990 р.;
- б) 1992 р.;
- в) 1995 р.;
- г) 2000 р.;
- д) усі відповіді вірні;
- є) усі відповіді не вірні.

31 Теорія мегатенденцій Дж. Несбіта і П. Абурден звернула на себе увагу:

- а) систематизацією тенденцій розвитку інформаційного суспільства у 1990—2000 рр.;
- б) розвитком «економіки знань»;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

32 Суть теорії мегатенденцій Дж. Несбіта і П. Абурден:

- а) економіка стала більш важливою, ніж ідеологія;
- б) заміна пріоритету держави пріоритетом індивіда;
- в) переоцінка змісту життя;
- г) посилення опору національних культур процесу космополітизації;
- д) зміни геополітичної ситуації;
- є) залучення жінок в економічне й політичне життя;
- ж) прихід біології як провідної галузі знань на зміну фізиці;
- з) підйом нетрадиційних релігійно-політичних течій;
- і) мегатенденція приватизації;
- к) тріумф індивідуальності та особистої відповідальності над тоталітаризмом;
- л) усі відповіді вірні;
- м) вірні відповіді а), в), г) — з);
- н) вірні відповіді б), д), є), ж);
- о) вірні відповіді в), ж), і), к);
- п) усі відповіді не вірні.

33 У 90-ті роки на зміну теоріям обмеження НТР прийшли:

- а) концепція соціокультурного сприяння її розвитку;
- б) інноваційні теорії сприяння високотехнологічним галузям;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді не вірні.

11.1. Сутність поняття «знання» у трактовці вчених-економістів ХХ ст.

На початку ХХІ ст. суб'єкти суспільної діяльності та економічні агенти все частіше стикаються з ситуацією, коли змінюється система цінностей суспільства, його соціальний розподіл, а причина тому — зміна місця й ролі знання у сучасному господарстві: знання набуває значення засобу досягнення соціальних і економічних результатів. Роль знання в економічному розвитку зростає, випереджуючи значимість засобів виробництва й природних ресурсів. Так, за оцінками Світового банку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16 % загального обсягу багатства кожної країни, природний — 20 %, а людський капітал — 70 %. У таких країнах, як Японія і Німеччина, частка людського капіталу становить до 80 % національного багатства. На сьогодні цінності створюються за рахунок підвищення продуктивності та використання нововведень, тобто застосування знання на практиці. Економічне зростання дедалі більше залежить від здатності отримувати нові знання й застосовувати їх в усіх сферах життя.

Розуміння здатності знання виробляти нове знання та вміння застосовувати його на користь людини стає одним із найактуальніших завдань сучасної науки, насамперед економічної теорії. Без цього, зокрема, неможливо подолати глобальні кризи, породжені техногенною цивілізацією. Однак дотепер економічна думка на завжди встигає належним чином усвідомити зміни, що відбуваються. Очевидно, позначається нестача напрацьованого багажу нових ідей, спираючись на які можна було б знайти нові стратегії цивілізаційного розвитку. Так і значення знання у сучасній економіці поки ще не знайшло відповідного пояснення, зокрема те, як і за яких умов знання створюються, як вони комерціалізуються й вводяться безпосередньо у «ринковий обіг» [56].

Філософський енциклопедичний словник дає таке визначення: «Знання — перевірений практикою результат пізнання дійсності,

правильне її відображення у мисленні людини; володіння досвідом і розумінням, що є правильним й у суб'єктивному, й в об'єктивному відношенні й на підставі яких можна побудувати судження та висновки, що здаються досить надійними, для того щоб розглядатися, як знання» [48].

Знання сприяють:

1) становленню і розвитку особистості, що має знання (освітнє знання);

2) становленню світу й позачасовому становленню його вищих принципів, розглянутих з позиції конкретного й наявного буття. Таке знання отримало назву релігійно-культурологічного. Воно описує науково-культурологічну картину світу. Акумуляція і трансляція таких знань виробляється за допомогою традицій, звичаїв, обрядів і знаходить своє відображення у релігії і господарській думці;

3) визначення мети становлення — практичне панування над світом і його перетворення для людських цілей. Це знання позитивних наук, знання панування та дії.

11.2. Знання та ресурсна теорія

Передумовою економічного розвитку є підвищення ефективності використання економічних ресурсів. Використання наявних ресурсів за допомогою існуючих технологій в умовах певного соціально-економічного середовища перетворює їх у джерело забезпечення суспільства необхідними матеріальними та духовними благами. Згідно з технологічною парадигмою неокласичної теорії, виробниче використання ресурсів є елементом процесу створення додаткової вартості. Ресурси поділяються на три основні групи: матеріальні; трудові, у тому числі інтелектуальні; природні. Значення кожного виду ресурсів для економіки змінюється залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва.

11.3. Знання та інформація

Поняття «знання» багатоаспектне, в різних науках та у різних контекстах у цей термін вкладено різний зміст. Проте у більшості випадків наголошується зв'язок знання з інформацією. Зокрема, знання — це й усвідомлені та класифіковані факти та дані, і розуміння, і теоретичні концепції, і принципи, і процедури отримання інформації та даних, і способи пояснення й т. ін.; знання — це ком-

бінація досвіду, цінностей, контекстної інформації, експертних оцінок, яка дає можливість оцінювати новий досвід та інформацію [34]. Дані — це сукупність різних об'єктивних фактів. Вони перетворюються на інформацію шляхом контекстуалізації, категоризації, підрахунку, корекції, стиску. Саме ж поняття «знання» значно глибше й ширше, ніж просто дані чи інформація. Дані — це лише код, що не несе сам по собі ніякого змісту. Інформація — це дані, що мають зміст, декодовані за допомогою ключа-контексту. У свою чергу, знання — це та інформація, яку індивід або організація можуть трансформувати у дії, будувати на її основі своє бачення майбутнього.

11.4. Особливості економіки знань

Термін «економіка знань» або «економіка, заснована на знаннях» знайшов широке розповсюдження наприкінці 90-х років ХХ ст. і пов'язаний значною мірою із встановленням нових пріоритетів у політиці й економіці країн Європейського Союзу [55]. Активізація процесів перетворення знання у безпосередньо продуктивну силу розвитку економіки й суспільства зумовила, особливо у другій половині ХХ ст., розширення як досліджень у цій сфері, так і практичних кроків. Разом це ознаменувало формування не тільки порівняно цілісної системи поглядів, що отримала назву «економіка знань», але й індикаторів і критеріїв її оцінки. Загальновизнаною стала думка про те, що сьогодні лише через знання можна створити й розвивати конкурентоспроможну економіку, здатну забезпечувати сучасний рівень життя населення.

Окремі аспекти цієї проблеми досліджують П. Ховітт [57], О. Вільямсон [58], В. Геєць [27], Н. Тарнавська [45], Л. Федулова [47] та ін.

За своєю сутністю цей термін відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг. Слід зазначити, що однією з проблем, з якими стикаються дослідники економіки знань, є відсутність згоди з приводу термінологічних аспектів цього поняття. В літературі використовуються такі можливі варіанти термінології: економіка знань (економіка, що базується на знаннях, суспільство знань), нова економіка, інформаційна економіка (інформаційне суспільство), постіндустріальне суспільство,

суспільство навчання упродовж життя, цифрове суспільство, суспільство мережевого інтелекту, глобальне суспільство та ін.

На даному етапі розвитку цивілізації економіка знань відрізняється від класичної стандартної економіки насамперед істотною зміною філософії: якщо раніше економіка знань була важливим, але не головним елементом світової економіки, то зараз вона набуває дедалі більшого значення. Знову стає актуальним вислів англійського філософа Френсиса Бекона — «Знання — сила» [56]. Однак у контексті переходу світової економіки до нової, заснованої на знаннях моделі, цей афоризм набуває нового сенсу: все більше зростають і набувають впливу ті індустрії, які виробляють не товари, а послуги. Саме останні стали головним об'єктом купівлі-продажу в постіндустріальному суспільстві, а головним виробничим ресурсом стають інформація й знання.

До економіки знань відносяться три основні сфери:

- 1) НДДКР та інновації;
- 2) освіта й навчання, що сприяють формуванню людського капіталу;
- 3) інформаційно-комунікаційні технології.

Контрольні питання

- 1 Окресліть роль знання в сучасному господарстві.
- 2 Поясніть місце знань в теорії ресурсів.
- 3 Обґрунтуйте взаємозв'язок знання та інформації.
- 4 Чим відрізняється економіка знань від класичної стандартної економіки?
- 5 Які сфери розвитку відносяться до економіки знань?

БІОГРАФІЇ ВІДОМИХ ВЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ ХХ СТ.

Бем-Баверк, Ойген фон (1851—1914) — походив із дворянської родини, з дитинства товаришував з Візером і разом з ним навчався в університетах Німеччини та на юридичному факультеті Віденського університету. Захоплювався економічними поглядами К. Менгера.

Період творчої праці в нього зайняв ціле десятиліття, коли він працював приват-доцентом політекономії у Віденському (1880) і професором в Інсбрукському (1881—1889) університетах. О. Бем-Баверк підготував дисертацію на тему: «Права й відносини з точки зору вчення про народногосподарські блага» (1881), через 5 років видав першу (1884) і другу частини книги (1889) — «Капітал і прибуток» і «Позитивна теорія капіталу», а між їх виданням — працю «Основи теорії цінності господарських благ» (1886). І лише одна з його найвизначніших праць «До завершення марксистської системи» вийшла через рік після припинення викладацької роботи, тобто у 1890 р. З 1905 р. він працював професором Віденського університету.

Значний період свого життя Бем-Баверк присвятив службі у вищих державних органах Австрії: тричі був міністром фінансів, призначався головуючим Верховного апеляційного суду і президентом Академії наук.

Беккер, Гері (Becker, Gary) (нар. 1930), американський економіст, удостоєний у 1992 Нобелівської премії з економіки. Народився 2 грудня 1930 у Потсвіле (шт. Пенсільванія). Закінчив Принстонський університет, аспірантуру Чиказького університету. Отримав ступінь доктора в Чикаго у 1955. Працював у Принстонському, Колумбійському університетах, з 1960 р. — як професор. Після 1969 — професор Чиказького університету, співробітник Гуверівського інституту революції, війни і миру при Стенфордському університеті. Був ведучим економічної колонки в журналі «Бізнес уїк» («Business Week») в 1990-х роках.

Роботи Беккера присвячені питанням «людського капіталу», расової дискримінації та її впливу на ринок праці, злочинності й покарання, сім'ї. Беккер — основоположник напрямку, що отримав назву «економічного імперіалізму», тобто трактування різноманітних явищ соціального життя засобами економічної науки (у тому числі демографічних та соціологічних), і «нової теорії споживання». Серед праць ученого — «Економіка дискримінації» (*The economics of discrimination*, 1957); «Людський капітал: теоретичний і емпіричний аналіз» (*Human capital: A theoretical and empirical analysis*, 1964); «Людський капітал і особистий розподіл доходу: аналітичний підхід» (*Human capital and the personal distribution of income: An analytical approach*, 1967); «Нариси з економіки злочинності й покарання» (*Essays in the economics of crime and punishment*, 1974); «Розподіл часу й товарів протягом життєвого циклу» (*The allocation of time and goods over the life cycle*, 1975, спільно з Г. Гезом); «Трактат про сім'ю» (*A Treatise on the family*, 1981) та ін.

Блауг, Марк — відомий сучасний вчений у галузі методології і економічної теорії та історії економічної думки. Народився у 1927 р. у Гаазі (Нідерланди). Здобув початкову економічну освіту в Куїнс-коледжі (Нью-Йорк, США). Здобув звання магістра (1952) і доктора філософії (1955) у Колумбійському університеті.

Працював спочатку асистентом у Куїнс-коледжі, потім — у Міністерстві праці США (1952—1953). Наступне десятиріччя свого життя М. Блауг пов'язав із викладанням та науковими дослідженнями у галузі методології та історії економічної науки в Йельському університеті. У 1958 р. вийшла його перша монографія «Рікардіанська економічна теорія: історичне вчення», а в 1962 р. — фундаментальна праця «Економічна думка у ретроспективі» (четверте видання — 1984). Вона була видана італійською, німецькою, португальською, японською, французькою, іспанською та російською мовами, завдяки чому М. Блауг став всесвітньо відомим.

З 1963 р. М. Блауг живе у Англії. Працював до виходу на пенсію на кафедрі економіки освіти в Інституті освіти Лондонського університету й одночасно співробітничав з рядом університетів Англії, Європи і США. Продовжує читати лекції в Бекінгемському та Ексетерському університетах (Англія).

У 60—70-ті рр. інтенсивно займався дослідженнями проблем економіки освіти й опублікував низку відомих праць у цій галузі, зокрема: «Причини безробіття випускників у Індії» (1961), «Вступ до економіки освіти» (1970), «Освіта й проблема безробіття у країнах, що розвиваються» (1973), «Практика прогнозування робочої сили» (1973) та ін. З середини 70-х рр. значну увагу вчений приді-

лив дослідженню економічної теорії та її методології. Серед праць з цієї проблематики виділяються монографії «Кембриджська революція: успіх чи невдача?» (1974) та «Методологія економічної теорії» (1980, друге видання — 1992).

Вагомий внесок М. Блауга у дослідження проблем історико-економічних наук. Він автор таких відомих книг, як «Економічна історія та історія економічної теорії» (1986), «Економіка освіти й освіта економіста» (1987), перших книг з п'ятидесяти томного видання «Портрети видатних економістів», опублікованих у другій половині 90-х рр. За редакцією вченого виходить багатотомна серія «Школи думки в економічній теорії». М. Блауг обраний членом Британської академії (1989).

Бьюкенен, Джеймс Макджил. Народився у 1919 р. у маленькому провінційному містечку штату Теннессі (США). Закінчив місцевий учительський коледж за спеціалізацією в галузі математики, суспільних наук і англійської літератури. У 1941 р. закінчив економічний факультет Університету штату Теннессі зі ступенем магістра. Під час другої світової війни служив офіцером на Тихоокеанському флоті.

У Чиказькому університеті отримав вчену ступінь доктора економічних наук за роботу з теорії і практики державних фінансів. У 1955—1968 рр. Дж. Бьюкенен був професором економічної теорії і директором політико-економічного центру Т. Джефферсона в Університеті штату Вірджинія. Своєю науковою діяльністю сприяв перетворенню університету та політехнічного інституту штату Вірджинія в один із центрів сучасного наукового життя США. У 1962 р. спільно з відомим політологом Г. Таллоком Дж. Бьюкенен опублікував монографію «Розрахунок згоди: логічні основи конституціональної демократії». У ній в єдину логічну структуру поєднані застосування моделі «максимізації корисності» до дослідження політичного вибору та підхід до політики, як до процесу товарного обміну. Друга велика робота вченого «Межі свободи: між анархією і Левіафаном» (1975), в якій розглядаються проблеми демократичного вибору, мала значний суспільний резонанс. У монографії «Дослідження конституційної демократії» (1989) розглядаються питання природи й виробництва суспільних товарів, оптимального співвідношення між приватним і суспільним секторами економіки.

Інша сфера наукових інтересів Бьюкенена — дослідження державних фінансів. Цьому присвячені праці «Політична спадщина лорда Кейнса» (1977), «Влада податків — теоретичне обґрунтування фінансової конституції» (1980, співавтор Х. Д. Бреннен). У цих

роботах також підкреслюється зростаюче значення різних нееконімічних інститутів у процесі прийняття суспільних рішень.

Дж. М. Бьюкенен — лауреат Нобелівської премії з економіки (1986) за дослідження договірних і конституційних основ теорії прийняття екологічних та політичних рішень.

Візер, Фрідріх фон (1851 — 1926) — представник «австрійської школи», учень Менгера. Отримав університетську освіту, після чого цілковито присвятив себе науково-дослідній діяльності й викладацькій роботі. У 1917—1918 рр. — міністр торгівлі Австро-Угорщини. Як і О. Бем-Баверк, він був удостоєний звання довічно-го члена Верхньої палати парламенту.

У своїх публікаціях пропагував учення «австрійської школи»: «Походження й основні закони економічної вартості» (1884), «Природна цінність» (1899), «Теорія суспільного господарства» (1914). Ф. Візер увів у науковий обіг терміни «закони Госсена», «гранична корисність». Суб'єктивне сприйняття вартості, ціни, витрат виробництва й прибутку, пріоритетне ставлення до мікроекономічного аналізу, неприйняття математичних методів вирішення економічних проблем, теоретико-методологічні позиції менгерівського вчення Ф. Візер втілював у життя з професорської кафедри протягом 42 років (1884—1926): спочатку у Празі (1884—1902), а потім на усадкованій ним кафедрі К. Менгера у Відні (1903—1926).

Вільямсом, Олівер (англ. Oliver E. Williamson; 27 вересня 1932, Сурперіор, шт. Вісконсін) — американський економіст, представник неінституціоналізму. Бакалавр (1955) Массачусетського технологічного інституту, магістр (1960) Стенфордського університету, доктор філософії (1963) університету Карнегі — Меллона. Працював у Пенсільванському (1965—1983) і Йельському (1983—1988) університетах. Професор (з 1988) Каліфорнійського університету (кампус у Берклі). Лауреат премії Ректенвальда (2004). Входить у редакційну колегію *Journal of Economic Methodology*. Почесний член Американської економічної асоціації (з 2007). Лауреат Нобелівської премії з економіки у 2009 році з формулюванням «за дослідження у галузі економічної організації».

Основні твори:

«Корпоративний контроль і ділова поведінка: дослідження ефектів організаційної форми підприємницького вибору» (*Corporate Control and Business Behavior: An Inquiry into the Effects of Organization Form on Enterprise Behavior*, 1970);

«Ринки та ієрархія: аналіз і антитрестові висновки» (*Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, 1975);

«Економічні інститути капіталізму». Лениздат, 1996.

Гелбрейт, Джон Кеннет. Народився 15 жовтня 1908 р. у селищі Айона Стейшн у канадській провінції Онтаріо. З 1927 по 1936 р. він навчався в університетах Торонто, Берклі (де отримав докторський ступінь в 1934 р.) і Кембриджа (Великобританія). Більша частина життя професора Гелбрейта пов'язана з Гарвардським університетом, в якому він працював більше шістдесяті років — з 1934 по 1939, з 1949 по 1961 і з 1963 р. по 2006, займаючи посади від стажиста до почесного професора. Помер у 2006 р.

Наукова кар'єра Дж. К. Гелбрейта поєднувалась з активною адміністративною і політичною діяльністю. З 1941 по 1943 р. він працював заступником голови Комісії з регулювання цін, після закінчення другої світової війни був призначений директором відділу економічної безпеки Державного департаменту США, був особистим радником президента Дж. Ф. Кеннеді й послом в Індії з 1961 по 1963 р. У 1967—1968 роках обирався головою національного Об'єднання на захист демократії, у 1971 р. президентом Американської економічної асоціації, а з 1984 по 1987 р. був головою Ради Американської академії наук та мистецтв. Почесний професор більше 30 університетів, має численні американські та зарубіжні нагороди.

Відомий вчений написав більше 40 книг, що були видані у 50 країнах світу. Більшість із них присвячена економічним і соціологічним проблемам і користується величезним успіхом насамперед завдяки їх міждисциплінарному характеру, постановці гострих, актуальних проблем, оригінальності аргументації, ясному стилю викладу. Серед найбільш відомих його монографій виділяються «Американський капіталізм» (1952), «Великий крах» (1955), «Суспільство достатку» (1958), «Нове індустріальне суспільство» (1967), «Епоха невизначеності» (1976), «Культура задоволеності» (1992), «Справедливе суспільство» (1996). Значну увагу професор Гелбрейт приділяє питанням історії економічної думки. Йому належить праця «Історія економічної науки: минуле як теперішнє» (1987). Вчений написав також три романи, книгу «Записки посла» (1969), автобіографічну роботу «Життя у наш час» (1981), ряд розділів у колективній монографії «Індійський живопис» (1969).

Кастельс, Мануель (Manuel Castells) — один з найбільш авторитетних соціальних мислителів і дослідників сучасного світу.

Він народився у 1942 р. в Іспанії, брав участь у антифранкістському русі. Потім навчався в Парижі, професор Ален Турен вважає його своїм найвидатнішим учнем. Протягом 12 років він викладав соціологію міста в Парижі, у Вищій школі соціальних наук. З 1979 р. — професор Каліфорнійського університету (Берклі), в

цьому ж університеті кілька років він керував Інститутом досліджень країн Західної Європи. Протягом кількох років на запрошення Уряду Іспанії він одночасно працював директором Інституту соціології нових технологій при Автономному університеті у Мадриді (1988—1994 рр.). Він читав лекції в якості запрошеного професора в університетах Чилі, Монреалю, Мехіко, Каракаса, Женеви, Вісконсін-Медисона, Токіо, Бостона, Гонконгу, Сінгапуру, Тайваню, Амстердама та ін.

З 1984 р. неодноразово бував в СРСР — Росії. Навесні 1992 р. керував групою експертів, запрошених Урядом Російської Федерації. Серед експертів, зокрема, були нинішній президент Бразилії професор Фернандо Кардозо (написав низку робіт спільно з Мануелем Кастельсом) і видатний французький соціолог Ален Турен. М. Кастельс опублікував ряд статей у російських газетах з проблем реформування країни, видав пізніше книгу «Нова російська революція» («La nueva revolucion rusa». Madrid, 1992) і «Колапс радянського комунізму: погляд з інформаційного суспільства» («The Collapse of Soviet Communism: a View from the Information Society». Berkeley, 1995).

Усього ним опубліковано 20 монографій, виданих і перевиданих у багатьох країнах Європи, Америки та Азії. Першою його книгою, що отримала світове визнання, була монографія «La question Urbaine» (Paris, 1972) («The Urban Question». L., 1977). Потім вийшла книга «The City and the Grassroots» (L., 1983), що отримала премію CW Mills, наступна етапна монографія — «The Informational City» (Oxford, 1989).

І нарешті, у 1996—1998 рр., М. Кастельс публікує фундаментальну тритомну монографію, яка підводить підсумок його багаторічним дослідженням про сучасний світ.

Кларк, Джон-Бейтс (1847—1938) народився в м. Провіденс штату Род-Айленд у США. Після закінчення Амхертського коледжу (США) вчився в європейських університетах Гейдельберга (Німеччина) і Цюриха (Швейцарія), хоч при цьому двічі змушений був припинити навчання, щоб допомогти вести справи на підприємстві, яке належало їхній сім'ї. Своїм учителем і наставником з політичної економії вважав професора Карла Кніса, який викладав у Гейдельберзі й був одним з родоначальників німецької «історичної школи».

Після повернення у США Дж.-Б. Кларк займався в основному викладацькою діяльністю: спочатку (1872—1895) був професором економіки у ряді американських коледжів, у тому числі в Карлтонському коледжі (Міннесота), де одним з його студентів був видат-

ний пізніше вчений-економіст Т. Веблен, потім (1895—1923) у Колумбійському університеті. Будучи одним з ініціаторів створення Американської економічної асоціації, він став третім її президентом і займав цей пост протягом 1893—1895 рр.

Коуз, Рональд (Coase, Ronald) (нар. 1910), британський економіст, удостоєний в 1991 Нобелівської премії з економіки. Народився 29 грудня 1910 р. в Уілдені поблизу Лондона. Закінчив Лондонську школу економіки в 1932 р. Викладав у Ліверпульському університеті, потім у ЛШЕ. Під час другої світової війни працював статистиком у військовому відомстві. Після війни повернувся в ЛШЕ, де отримав ступінь доктора наук у 1951. З 1951 р. — професор університету Буффало (США), потім професор університету Вірджинії, а з 1964 — професор Чиказького університету, поєднуючи викладання з редагуванням «Журналу права та економіки» («Journal of law and economics»). Після відходу у відставку у 1982 продовжив активну наукову діяльність у якості заслуженого професора.

Роботи Коуза присвячені ринку, функціонуванню фірм, недолікам ринкового механізму, організації громадських служб, інституційним структурам економіки. Автор «теорема Коуза». Серед праць ученого — «Британське радіомовлення: вивчення монополії» (British broadcasting: A Study in monopoly, 1950); «Фірма, ринок і закон» (The Firm, the market, and the law, 1988) і безліч статей у «Журналі права та економіки», у тому числі класична стаття «Проблема соціальних витрат» (The problem of social cost, 1960) та ін.

Леонт'єв, Василь Васильович (1906—1999) — один з найвидатніших вчених-економістів сучасності, лауреат Нобелівської премії з економіки (1973), родоначальник теорії міжгалузевого аналізу економічних систем, радник багатьох урядів. Народився 5 серпня 1906 р. у Санкт-Петербурзі. Його батько — професор суспільних наук Петербурзького університету, мати — історик-мистецтвознавець, дід по батьку — великий промисловець, власник текстильних фабрик. Навчався у 1921—1925 рр. в Петроградському університеті й успішно закінчив його. Продовжив освіту в Берлінському університеті. У 1928 р. отримав ступінь доктора філософії за дисертацію на тему «Економіка як кругообіг». З 1927 р. працював молодшим науковим співробітником Кільського інституту світової економіки. У 1928—1929 рр. В. Леонт'єв — економічний радник уряду Китаю у м. Нанкіні. В 1931 р. емігрував до США, де викладав економіку у Гарвардському університеті. Серед його студентів були майбутні Нобелівські лауреати — П. Семюельсон,

Р. Солоу. В 1946 р. створив Гарвардський економічний дослідницький центр, який очолював до 1973 р. В 1975—1986 рр. В. Леонт'єв працював директором Інституту економічного аналізу при Нью-Йоркському університеті.

У 1970 р. В. В. Леонт'єв був обраний президентом Американської економічної асоціації. Протягом 11 років очолював Економічне товариство при Гарвардському університеті. Перелік його титулів та нагород займає декілька сторінок. Леонт'єв — почесний доктор більше десятка університетів, у тому числі Паризького (Сорбонна), Римського, Брюссельського, Лозаннського та ін. У 1988 р. був обраний іноземним членом Академії наук СРСР. Кавалер ордена Херувіма (Італія), ордена Почесного легіону (Франція), ордена «Сонце, що сходить» (Японія), Французького ордена мистецтва та літератури.

Для наукової діяльності В. В. Леонт'єва насамперед характерні поєднання глибини економічного мислення із застосуванням математики, оптимальне поєднання теоретичного аналізу й прикладних економічних розробок, системний підхід. Вихідні положення методології дослідження сформульовані вченим у широко відомій статті «Сліпе» теоретизування. Методологічна критика неокембриджської школи» (1937).

Перша велика монографія В. В. Леонт'єва «Структура американської економіки, 1919—1929 рр.» (1941) принесла йому славу справжнього новатора в економічній науці. У 1951 р. вийшла друга монографія вченого «Структура американської економіки, 1939—1939 рр.», а в 1953 р. — книга «Дослідження структури американської економіки». Обидві праці перекладені на кілька мов. Метод В. Леонт'єва «затрати — випуск» отримав міжнародне визнання й широке використання у всьому світі. Міжгалузеві баланси економіки були побудовані у більш ніж 100 країнах світу. У процесі удосконалення й ускладнення моделі «затрати — випуск» був створений динамічний варіант системи, який враховував технічний прогрес, перебудову промисловості, зміну цінових пропорцій. Модель була переведена на гнучкі коефіцієнти.

Відомі фундаментальні праці В. В. Леонт'єва з економічного моделювання: «Економіка затрат — випуску» (1966), «Новий погляд на економіку» (1967), «Економічна система в епоху перелому» (1976), двотомник «Економічні есе: теорії, дослідження, факти, політика» (1966, 1977). Остання робота перекладена на багато мов, у тому числі й на російську (1990 р.).

Коло наукових інтересів В. Леонт'єва надзвичайно широке: аналіз економічних теорій; методологія дослідження; математика в економіці; теорії грошей і цін; економічні цикли; ефективність

концентрації виробництва; довгострокові сценарії світового розвитку та ін. В останнє десятиріччя вчений значну увагу приділяв розробці проблем трансформації командно-адміністративної економіки в ринкову.

Маршалл, Альфред (1842—1924) — один із провідних представників неокласичної економічної теорії, лідер «кембриджської школи» маржиналізму. А. Маршалл у дитинстві під впливом батька готувався до духовної кар'єри, оскільки його дід був священником. З предметів, які вивчав, найбільше любив математику, а у вільний від навчання час його захопленням були шахи.

Не поділяючи поглядів батька та позичивши у дядька грошей, А. Маршалл самостійно з рідного Лондону вирушив вивчати математику у Кембриджський університет, який закінчив з відзнакою і був залишений там для викладацької роботи. Як виявилось згодом, назавжди, оскільки остання стала основною справою його життя.

Політичну економію А. Маршалл викладав з 1868 до 1908 р. З 1877 до 1885 р. був змушений тимчасово у зв'язку з сімейними обставинами залишити Кембридж, викладав у Брістольському та Оксфордському університетах. З 1902 р. за його ініціативою було запроваджено нове викладання цієї спеціальності під назвою «економікс», таким чином було остаточно витіснено читання курсу за підручниками політичної економії «класичної школи» Дж. С. Мілля.

Основна праця А. Маршалла — шестикнижжя «Принципи економікс» — була видана у 1890 р. і після постійно ним доповнювалась, перероблялась у восьми виданнях, що вийшли за його життя.

Менгер, Карл (1840—1921) — учений-економіст. Очолював «австрійську школу» маржиналізму. Незважаючи на дворянське походження, він мав ліберальні погляди на соціально-економічний розвиток суспільства, які, очевидно, склались ще в роки навчання на юридичних факультетах університетів у Відні й Празі. У 27 років захистив у Кракові дисертацію, деякий час працював журналістом, згодом — економічним оглядачем при уряді Австрії.

Незначний, на перший погляд, досвід практичної діяльності у журналістиці й на державній службі дозволив йому видати у 1871 р. фундаментальну, як виявилось згодом, працю «Основи політекономії». У тому ж році ця книга стала достатньою рекомендацією для керівництва Віденського університету, щоб прийняти її автора на викладацьку роботу як приват-доцента політекономії.

Через 8 років (у 1879 р.) К. Менгер зайняв вищу посаду — професор кафедри політекономії і залишався на ній до 1903 р. Разом з учнями та однодумцями йому вдалося створити опозицію у боро-

тбї з переважаючими в економічній науці парадигмами класичної політекономії про безумовний пріоритет сфери виробництва й про витрату природу походження вартості товару.

Однією з найважливіших праць К. Менгера є також «Дослідження про метод суспільних наук і політичної економії зокрема» (1833). Але саме «Основи...» стали книгою його життя. Її вдосконаленню він присвятив більшу частину свого життя, навіть поступившись кафедрою одному зі своїх учнів — Ф. Візеру. Саме тому друге видання «Основ...» вийшло у світ лише через два роки після смерті автора (у 1923 р.).

Цікаво, що Менгер, спираючись у своїй праці на літературні джерела переважно німецьких авторів (представників так званої німецької історичної школи), не був знайомий з творами попередників німецького маржиналізму — Й.-Г. фон Тюнена і Г. Госсена. Праця його не визнавалась протягом чверті століття (на англійську мову її було перекладено лише через 80 років). «Основи...» К. Менгера, які надихнули його послідовників у Віденському університеті на подальші наукові досягнення відповідно до «нових» методологічних принципів «учителя», зрештою привели до того, що упродовж усього першого етапу «маржинальної революції» з трьох творців маржинальної економічної теорії найбільше визнання здобув саме він — основоположник «австрійської школи». Це пов'язано з тим, що на відміну від методології У. Джевонса і Л. Вальраса, менгерівська методологія зберегла окремі ключові позиції класичної методології. Йдеться, *по-перше*, про відсутність застосування в економічному аналізі методів математики, геометричних ілюстрацій. *По-друге*, використання принципу вихідної (базової) категорії, якою вважається вартість з тією лише різницею, що вона, за Менгером, хоч і має визначитися за каузальним принципом, але пов'язується не зі зміною витрат виробництва (або витрат праці), а з суб'єктивною характеристикою — граничною корисністю. І, *по-третє*, на відміну від класиків, К. Менгер вважав первинною не сферу виробництва, а сферу обігу, тобто споживання, попит.

Мід, Джеймс Едвард народився у Великобританії 23 червня 1907 р. Навчався в Кембриджському та Оксфордському університетах. В останньому він у 1930—1937 рр. працював викладачем. У 1938 р., залишивши університетську кафедру, переходить до апарату Ліги Націй, де був членом її економічного секретаріату. У Женеві він працював два роки.

Після повернення в Лондон у 1940 р. Дж. Мід продовжує займатися практичною роботою економіста. Протягом семи років він — економічний радник, а потім керівник економічного відділу при

Кабінеті міністрів Англії. З 1947 до 1957 р. учений працював професором міжнародної торгівлі Лондонської школи економіки. У цей період він пише свою основну працю — «Теорія міжнародної політики: платіжний баланс» (1954—1955). Водночас виходять його книги «Проблеми економічного союзу», «Теорія митних союзів», «Планування й ціновий механізм» та ін. З 1957 р. він — професор політичної економії Кембриджського університету.

Протягом багатьох років (1945—1962) Дж. Мід обирався членом Ради Королівського Економічного Товариства. У 1964 р. стає його президентом і два роки виконує ці обов'язки. З 1966 р. — віцепрезидент цієї організації. Дж. Мід належить до прихильників широкої ринкової свободи — ліберал-кейнсіанців, які закликають відродити й найбільш повно використати механізм вільного підприємництва. І він сам себе називає «новим кейнсіанцем». У чому полягає специфіка його поглядів?

Якщо традиційні кейнсіанці пропонують використати управління попитом для підтримки повної зайнятості, відводячи при цьому політиці доходів роль засобу боротьби з інфляцією, то Дж. Мід переставляє їх місцями. Політика регулювання сукупного попиту (чи грошових витрат) у його моделі орієнтована на придушення (запобігання) інфляції, а політика доходів має за мету розширення зайнятості. На перший погляд, може скластися враження, що ця перестановка практично нічого не змінює. Разом з тим очевидно, що вчений трактує функції управління сукупним попитом і коригування рівня зарплати у подоланні інфляції і безробіття здебільшого так само, як і монетаристи. Його позиція мимоволі є близькою монетаристській, оскільки побічно визнається, що основною причиною безробіття є завищення ставок заробітної плати.

Мюрдаль, Гуннар Карл (1898—1987) народився 6 грудня 1898 року у селі Сольварбо (Швеція). Навчався у Стокгольмському університеті, який закінчив у 1923 році з дипломом юриста. Але у нього було велике прагнення до економічних знань. Ось чому протягом 1925—1930 років він вивчає економіку у цьому ж університеті та продовжує займатися науковими дослідженнями в Англії, Німеччині, Франції та США.

Після закінчення навчання Г. Мюрдаль працює викладачем політекономії. У 1927 році йому присвоєний науковий ступінь доктора економічних наук. Його докторська дисертація «Ціноутворення — фактор зміни» присвячена аналізу проблем грошової рівноваги й вважається початком формування шведської (стокгольмської) школи політекономії. У 1931 році книга «Грошова рівновага» була видана шведською, а у 1933 році — німецькою мовами;

у 1939 році було зроблено її англійський переклад. У 1929 році виходить його рання праця «Політичний елемент у розвитку економічної теорії», де автор показує нерозривний зв'язок методології з соціологією знань, взаємодією економічної теорії, ідеології, політики.

У своїх працях Г. Мюрдаль одним з перших економістів запровадив поширений нині метод аналізу на основі відмінності величин «ex ante» (тобто передбачуваних, запланованих) і «ex post» (тобто фактичних, реально здійснених). Адже фактично зроблені інвестиції збігаються з фактичними заощадженнями, але для передбачуваних величин такого збігу не існує.

З 1930 року Г. Мюрдаль переїжджає до Женеви, де працює професором в Інституті міжнародних відносин. Але через рік він повертається до Стокгольма. Довгий час він викладає у місцевому університеті. З 1933 року він завідує кафедрою політичної економії та фінансів, з 1950 року — професор політичної економії, а з 1961 року — міжнародних економічних відносин. У тому ж році він стає засновником та директором Інституту досліджень світової економіки.

З поверненням Г. Мюрдаля до Швеції починається його бурхлива діяльність у сфері економічної політики. У 1933—1938 роках він працює консультантом уряду Швеції з економічних, соціальних і податкових питань. У цей період він обирається депутатом нижньої палати від соціал-демократичної партії. Водночас досить плідною була і його наукова діяльність. Він видає кілька книг. У працях «Проблеми ціноутворення і нестабільність» (1927), «Грошова рівновага» (1931), «Економічний вплив фінансової політики» (1934) сформовані методологічні принципи стокгольмської школи та ідейно-теоретичні основи заходів уряду соціал-демократів. З його ім'ям пов'язана розробка різних соціал-демократичних варіантів концепції змішаної економіки.

У 1938 році Г. Мюрдаля запрошують до США. Там він протягом чотирьох років очолює Центр з вивчення проблем американських негрів, створений при Інституті Карнегі. Водночас він пише книгу «Американська дилема. Негритянське питання й сучасна демократія» (1944). В ній (а книга розцінювалася у ділових колах США як класична праця) Г. Мюрдаль розглядає негритянську проблему як моральну, що виникла при зіткненні ідеалів. Він стає на позиції так званих градуалістів (поступовців), твердячи, що зміни у становищі негрів мають відбуватися і це слід робити «не шляхом раптових зрушень, а поступово, крок за кроком». Вчений закликає панівні кола південних штатів «почати допускати вищі верстви негритянського населення до участі у політичному процесі».

Згодом, у 1963 році, усвідомивши свою участь у житті США, він публікує книгу «Виклик достатку», в якій розглядає економічні та соціальні суперечності цієї країни. Г. Мюрдаль підкреслює, що майнова нерівність, розрив у доходах і соціальні біди, зокрема — безробіття, перешкоджають «національній інтеграції». Але щодо такого прояву класової боротьби, як страйки, то до них учений ставиться дуже несхвально, називаючи їх навіть «симптомами стагнації», що підривають «економічну інтеграцію».

Перебування у США, знайомство з працями Т. Веблена, Дж. Коммонса і У. Мітчелла спонукало Г. Мюрдаль, за його словами, переглянути свої попередні неокласичні переконання. Відтоді він став вважати себе інституціоналістом. Після повернення із США, у 1945—1947 роках Г. Мюрдаль призначають міністром торгівлі Швеції. Він здобуває великий авторитет у соціал-демократичній партії, від якої знову обирається депутатом нижньої палати, стає впливовим членом парламенту.

У 1947 році вчений переходить працювати до Економічної комісії ООН у Європі, генеральним секретарем якої він був протягом десятиріччя. На цьому посту він активно виступав за розвиток торгівлі між Заходом і Сходом. Діяльність експертів в ООН на чолі з Г. Мюрдалем сприяла усвідомленню необхідності вирішення соціальних питань для прискорення економічного становлення країн, що розвиваються, привернула увагу до важливості збирання інформації для соціальної статистики, її інтеграції з господарчими планами.

У 1974 році Г. Мюрдаль за дослідницьку роботу у галузі теорії грошей та економічних коливань і за глибокий аналіз взаємозв'язків економічних, соціальних та інституціональних феноменів одержав Нобелівську премію у галузі економіки. Через три місяці він виступив зі своєю Нобелівською лекцією «Рівність впливає із світового розвитку».

Дуже характерним і показовим є те, що молоді дослідники, теоретичні розробки яких стали основою стокгольмської школи економіки, у 1937—1939 роках залишили академічну науку і зайнялися практичною реалізацією цих розробок. Вони ввійшли до складу уряду і Академії наук, очолили політичні партії, профспілки, провідні дослідні інститути. Один з них — Д. Хаммаршельд — згодом став Генеральним секретарем ООН, а Г. Мюрдаль та Б. Улін — лауреатами Нобелівської премії у галузі економіки. Таким чином, дуже важливим є те, що свою економічну теорію вони втілили на практиці. Вже немає серед живих ні Д. Хаммаршельда, ні Б. Уліна; 17 травня 1987 року пішов з життя Г. Мюрдаль, але сьогодні основні положення створеної ними концепції активної взаємодії економіки й соціальної сфери реалізуються на практиці.

Серед багатьох праць, написаних нобелівським лауреатом, книги «Світова економіка. Проблеми й перспективи» (1958), «Швеція і Західна Європа» (1964), «Сучасні проблеми «третього світу» (1972) видані російською мовою.

Г. Мюрдалю була властива активна позиція у відстоюванні своїх наукових суджень, незалежність мислення. Він був не лише видатним економістом-теоретиком, а й визначним громадським діячем. Разом зі своєю дружиною Альвою (до речі, вона — лауреат Нобелівської премії миру 1982 року, якою була нагороджена «За заслуги у справі роззброєння») він до останніх днів свого життя тверезо оцінював і жваво реагував на події світової політики, брав активну участь у багатьох прогресивних суспільних рухах.

Норт, Дуглас, 1921 р. народження, професор Вашингтонського університету у Сент-Луїсі, лауреат Нобелівської премії 1993 р. (разом із Р. Фогелем). У рішенні Нобелівського комітету про відзнаку цією премією підкреслюється, що Д. Норт і Р. Фогель нагороджені «За заслуги в оновленні економічних досліджень, за новаторський внесок у вивчення новітньої економічної історії».

У 1942 р. в університеті Берклі (Каліфорнія) Д. Норт одержав диплом бакалавра і з 1946 р. працює там викладачем. В 1952 р. він отримує ступінь доктора філософії, водночас виконуючи обов'язки директора Інституту економічних досліджень. Протягом двох років (1981—1982) працює в Кембриджі (Великобританія), після чого знову повертається до Вашингтонського університету. З 1960 по 1966 р. Д. Норт є одним з редакторів журналу «Історія економіки», у 1972 р. стає президентом Асоціації історії економіки, а в 1975 р. — президентом Західної економічної асоціації.

Праці Д. Норта присвячені дослідженням різноманітних інституцій суспільства та приватної власності й профспілкових організацій з історичної точки зору. Вчений є представником нової інституціональної економіки, основна ідея якої полягає, за його власними словами, у тезі: «Нові інститути з'являються тоді, коли групи в суспільстві вбачають можливість отримання прибутків, які не можуть бути отримані в умовах поширеної інституціональної системи».

Ще в 60-ті роки Д. Норт починає досліджувати економічну історію. У його працях «Економічне зростання США: 1790 — 1860 роки» (1961), «Зростання й благополуччя в Америці минулого: нова економічна історія» (1966), «Економічне піднесення у країнах Заходу: нова економічна історія» (1973) зроблено ґрунтовний аналіз змін, що відбувалися в економіці різних країн протягом тривалого історичного періоду. Автор, зокрема, поставив перед со-

бою завдання простежити, як змінюється структура економіки, розуміючи під цим поняттям політичні, економічні, технологічні та інші інституції. Цей аналіз ґрунтується на трьох основних факторах: 1) право на власність, яке стимулює економічний розвиток; 2) держава як інституція, що встановлює право на власність і стежить за його дотриманням; 3) ідеологія як система моральних та етичних принципів, які через індивідуальність стимулюють останню до дії.

Підходи та принципи аналізу економічної історії Д. Нортон до-сить чітко проявляються на прикладі взаємовідносин між людьми у феодальному суспільстві. Якщо марксистська економічна наука розглядала працю кріпаків-селян на феодала як привласнення ним додаткової праці (продукту), то Д. Норт аналізує цю повинність як природну форму обміну робочого часу на загальний захист життя та власності у період, коли система існуючого правопорядку була недосконалою. Таким чином, на думку американського вченого, перехід від феодалізму до капіталізму відбувався не внаслідок скасування кріпосного права, а в результаті виникнення незалежних держав з розвинутою системою правопорядку, яка забезпечувала насамперед право на власність, у тому числі — й на робочу силу. Тому вся історія розвитку західних країн з 1600 р. розглядається Д. Нортон з принципово іншої точки зору.

Ойкне, Вальтер (1891—1950) — основоположник неоліберального напрямку в Німеччині, глава фрайбурзької школи в економічній теорії.

Народився 17 січня 1891 р. в Йені, в сім'ї батька Рудольфа Ойкена, філософа і лауреата Нобелівської премії з літератури, і матері Ірени Ойкен, художниці. Вивчав економіку, історію, філософію в університетах Кіля, Бонна, Йени. В 1913 р. отримав ступінь кандидата наук за роботу «Утворення об'єднань в судноплавстві». У 1921 р. у Берлінському університеті здобув ступінь доктора наук.

Під час першої світової війни перебував на фронті (1914—1918 рр.). У тяжкий повоєнний час розрухи і гіперінфляції молодий вчений займався актуальними проблемами грошового обігу. Опублікував праці «Критичні нотатки з проблем грошей в Німеччині» (1923), «Міжнародна валютна проблема» (1925). У 1934 р. вийшла у світ книга «Теоретичні дослідження капіталу» (друге видання — 1954 р.). У 1938 р. видав невелику працю «Для чого потрібна політекономія?». Книги написані з позицій неприхильності націонал-соціалізму.

У 1920 р. В. Ойкен одружився з Едіт Ердзік, яка народилась і провела дитинство у Смоленську, а згодом стала письменницею. У них було троє дітей.

З 1925 р. В. Ойкен — професор університету в Тюбінгені, а з 1927 р. — у Фрайбурзі, де вчений став постійно проживати.

У 1939 р. В. Ойкен опублікував фундаментальну монографію «Основи національної економії» (шосте видання — 1950 р.). Друга велика праця вченого — «Основні принципи економічної політики» (1954, посмертно). Обидві книги перекладені й опубліковані російською мовою (відповідно, у 1995 і 1996 рр.). У посмертному виданні праць, зокрема російських перекладів, брали участь дочка — Едіт Ойкен-Освальт і внук — Вальтер Освальт.

Близькі духовні зв'язки В. Ойкен мав з Ф. Хайском і Й. Шумпетером — видатними економістами, з філософами К. Поппером і Е. Гуссерлем, а також з рядом представників природничих наук.

У теорії господарського порядку В. Ойкена вдало поєднані методологічні підходи історичної школи та класичної політичної економії: обґрунтовано положення, згідно з яким господарський процес відбувається постійно всередині певних форм порядку. Вчений також сформулював основні принципи функціонування моделі ринкової економіки, особливо виділивши серед них пріоритет приватної власності, конкуренцію без монополій, свободу ціноутворення й стабільність грошового обігу, економічну самостійність та відповідальність підприємців, антимонопольну роль держави.

Парето, Вільфредо (1848—1923) народився 15 липня 1848 р. у Парижі. Його дід мав дворянський титул маркіза, а в 1811 р. імператором Наполеоном був підвищений у барони. Батько за республіканські погляди був вигнаний з Італії, одружився в Парижі з Марі Метеньє, яка стала матір'ю Вільфредо.

У 1850 р. сім'ї В. Парето дозволили повернутися в Італію, де після середньої освіти він отримав вищу інженерну, закінчивши у Турині політехнічний університет (1869). Його дипломна робота була написана на тему «Основні принципи рівноваги твердих тіл».

Значний період життя В. Парето (1874—1892) пов'язаний з активною практичною діяльністю у Флоренції. Він пройшов кар'єру від інженера шляхів сполучення до головного керуючого металургійними заводами Італії, часто виїжджаючи за кордон у службових справах, у тому числі до Англії, що не могло не вплинути на зміцнення його позицій як демократа і прихильника економічного лібералізму.

Коло наукових інтересів В. Парето значно розширилось у 1891 р., коли Мафео Панталеоні, автор роботи «Принципи чистої економіки», що дуже зацікавила В. Парето, познайомив його з творами Л. Вальраса, А. Курно і Ф. Еджуорта. У тому ж році він знайомиться з Л. Вальрасом, після чого протягом 1892—1894 рр. пише ряд статей з економічної теорії.

Наукове майбутнє В. Парето визначив певною мірою Л. Вальрас, який у 1892 р. запропонував йому своє місце на кафедрі політичної економії у Лозаннському університеті. І вже у 1893 р. Парето був призначений на посаду професора цієї кафедри, яку очолював аж до 1906 р. Згодом з'явилися названі вище його наукові публікації.

Слід зазначити, що у 1898 р. В. Парето отримав у спадок від свого дядька величезне багатство. У 1901 р. він купив віллу на березі Женевського озера у Селіньї (кантон Женева) і вирішив там оселитися.

Відчувши певне погіршення здоров'я у 1907—1908 рр., В. Парето залучив до читання курсу політичної економії Паскаля Бонінзеньї, а у 1912 р. передав йому цей курс повністю, зберігши за собою лише скорочений курс соціології. Свою останню лекцію із соціології він прочитав у 1916 р.

У 1918 р. Лозаннський університет відзначав 70-річний ювілей В. Парето.

Першою дружиною В. Парето (1889—1901 рр.) була уродженка Росії Олександра Бакуніна, яка після 12 років подружнього життя залишила його й повернулась на батьківщину. У 1902 р., після розлучення з О. Бакуніною, він одружився з Жанні Режі, яка була на 31 рік молодша за нього, і присвятив їй одну із своїх кращих праць — «Трактат із загальної соціології».

У 1923 р. В. Парето був призначений сенатором Італійського королівства. У двох своїх статтях він висловив у цілому позитивне ставлення до фашизму, вимагаючи від нього лібералізації.

Помер В. Парето 19 серпня 1923 р. у Селіньї, де й похований.

Робінсон, Джоан Вайолет (1903—1983) — найвідоміша у світі жінка-економіст, автор теорії недосконалої конкуренції, лідер лівого кейнсіанства, яке справило величезний вплив на розвиток посткейнсіанського напрямку у сучасній економічній теорії. У роки навчання в Кембриджському університеті (Англія) одним з її вчителів був А. Маршалл.

У 1965—1971 рр. Дж. Робінсон — професор Кембриджського університету. Автор ряду значних праць, серед яких виділяються «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933), «Нариси з теорії зайнятості» (1937), «Нариси з економічної теорії Маркса» (1942), «Нагромадження капіталу» (1956), «Економічні ереси» (1971) та ін.

На початку 30-х рр. виступила проти досконалої конкуренції як механізму, що забезпечує рівновагу капіталістичної ринкової системи, і висунула теорію недосконалої конкуренції. У 50-х рр. Робінсон обґрунтувала свою концепцію економічного росту.

Роботи Дж. Робінсон відіграли важливу роль у критиці теорії граничної продуктивності та заснованій на ній концепції функціонального розподілу доходів. У 70-х рр. Робінсон значну увагу приділила критичному аналізу ортодоксальної економічної теорії, висунувши положення про її глибоку кризу й необхідність оновлення на засадах посткейнсіанства.

Семюелсон, Пол Антоні (народ. у 1915 р.) — американський економіст, один із перших лауреатів Нобелівської премії у галузі економіки, яка була йому вручена в 1970 р. за його підручник «Економікс» з офіційним формулюванням «За внесок у підвищення рівня наукового аналізу в економічних науках».

Після навчання у 1932—1935 рр. у Чиказькому університеті своє творче життя він поєднував з науково-педагогічною і суспільно-політичною діяльністю. Причому його науковими наставниками із самого початку кар'єри вченого-економіста у стінах Гарвардської вищої школи стали імениті економісти Й. Шумпетер, А. Хансен, В. Леонтьєв.

З 1941 р., пройшовши шлях від асистента професора до професора Массачусетського технологічного інституту, він був пов'язаний з цим вузом. У цей проміжок часу він обирався президентом Економічного товариства (1951), Американської економічної асоціації (1965—1968), був радником у Білому домі з економічних питань (1961—1968). Крім того, був обраний членом Американської академії мистецтв і наук та ряду інших громадських організацій, вів колонку у журналі «Ньюсуік», брав участь у різних міжнародних конференціях, симпозіумах та інших форумах.

Знаменитий підручник П. Семюелсона «Економікс» у першому виданні з'явився ще у 1948 р. і витримав з тих пір 14 видань, ставши по суті підручником для мільйонів людей в багатьох країнах світу. У 90-х роках побачили його і студенти України.

Цінність та унікальність цієї книги полягає передусім у тому, що вона втілила у собі кращі досягнення різних напрямів світової економічної думки сучасності. Їй притаманні не тільки послідовність та аналітичність викладу, прекрасна ілюстрація ключових положень економічної теорії засобами математичної мови, але й застосування історико-економічного підходу.

Тобін, Джеймс народився 5 березня 1918 року у м. Шампейн (США); ріс у сім'ї з широкими інтелектуальними інтересами. З 1935 р. став вивчати економіку у Гарвардському університеті. Через чотири роки отримав ступінь бакалавра, а ще через два — магістра економічних наук.

Свою трудову діяльність Дж. Тобін починає в Управлінні регулювання цін, а згодом — у Раді цивільного постачання й воєнного виробництва у Вашингтоні. Після вступу Сполучених Штатів Америки у другу світову війну йде на службу офіцером військово-морського флоту.

У 1946 році Дж. Тобін повернувся до Гарвардського університету на посаду викладача. Через рік захистив докторську дисертацію з економіки на тему «Теоретичне й статистичне дослідження функції споживання». Вже тоді молодий вчений виявив великий інтерес до різнобічних наукових досліджень, друкуючи цілий ряд статей з макроекономіки, статистичного аналізу попиту й теорії раціонального. З 1950 року переходить працювати професором економіки в Йельський університет, який став його постійним місцем роботи. Там, крім викладацької діяльності, займався науковими дослідженнями фінансових ринків, розробляв теоретичні питання, що стосуються змін розмірів грошових фондів і становища на грошових ринках під впливом політики «прийняття рішень» у сфері споживання, виробництва та капіталовкладень. У цей період багато вчених світу значну увагу приділяли теорії споживчих функцій, тобто теорії про кількісну залежність між витратами виробництва й величиною випуску продукції. Ще наприкінці 40-х років, зокрема у працях Дж. С. Дьюзенберрі, були наведені деякі докази того, що споживання у рамках індивідуальних господарств залежить швидше не від абсолютних розмірів доходу, а від приналежності до тієї чи іншої групи у системі розподілу загального прибутку (іншими словами, від відносного доходу).

Згодом, у 1951 році, Дж. Тобін запропонував свою альтернативну концепцію гіпотези «досягнутого піку» Дьюзенберрі. Майбутній Нобелівський лауреат заявив, що той феномен, заради якого Дж. С. Дьюзенберрі розвинув згадану теорію, яку можна в основному пояснити за допомогою «модифікованої гіпотези абсолютного доходу», має продовження. Вчений висловив припущення, згідно з яким споживання залежить як від величини доходу, так і від розміру багатства, або абсолютної вартості майна.

У своїй праці «Споживча функція» Дж. Тобін стверджує, що у тих країнах, де велика питома вага доходів від власності, а норма заощаджень досягає високого рівня, великою є й норма процента. Однак, на думку деяких економістів, ці міркування передбачають надто сильний вплив норми процента на схильність до заощаджень — навіть за умови, що некомпенсований вплив, який передається підвищенням норми процента, в остаточному підсумку призводить до збільшення заощаджень.

З приводу способів перерозподілу у Дж. Тобіна відбулася цікава дискусія з М. Фрідменом. Останній вважав постійні доходи людей (у даному випадку — доходи бідних) заданими й незмінними або, принаймні, незалежними від форми їх надходження до власників. Саме це припущення піддав сумніву Дж. Тобін. Його докази досить цікаві з точки зору взаємозалежності корисностей. Припустімо, що середні класи й робітнича аристократія відчувають таку неприязнь до безробітних, що здатні противитись будь-якому оптимальному перерозподілу купівельної спроможності на користь бідних. Чи можна у такому випадку ще чимось допомогти бідним? Дж. Тобін не вважає становище безнадійним.

Висловлюючись мовою державних фінансистів, існують певні «насущні потреби», зокрема, потреби в їжі, житлі, медичній допомозі, освіті. Можна припускати, що забезпечені верстви населення швидше погодяться на повніше задоволення нагальних потреб бідних, ніж віддадуть їм частину загальної купівельної спроможності. До того ж, при задоволенні початкових потреб приріст реальних доходів бідних буде більшим від тих сум, які держава розподіляє у вигляді загальної торговельної спроможності.

Справедливість доказів Дж. Тобіна якоюсь мірою підтверджується досвідом США та інших країн, де у вжитку продуктові талони, ведеться державне житлове будівництво, надається безплатна медична допомога, існує страхування від хвороби. Насущні блага й послуги, яких потребують бідні, суспільство дійсно надає їм значно охочіше, ніж частину загальної торговельної спроможності, яку бідні хотіли б отримувати. Дж. Тобін схвалює подібну практику та пропонує розширити кількість і підвищити якість послуг, що надаються державою бідним, аби в розподілі не панувала кричуща нерівність.

У 1961—1962 роках Дж. Тобін — член Ради економічних консультантів. Ця робота збагатила самого вченого. Виступаючи з лекцією, прочитаною після повернення з Ради до Йельського університету, він відзначив, що при обговоренні більшості питань доводиться користуватися багатою статистичною інформацією і нагромадженими за тривалий період матеріалами урядових обговорень та переговорів, доступних лише урядовим чиновникам. Учений-економіст, на його думку, повертається з Ради з почуттям упевненості у тому, що економічна наука здатна внести корисний і самостійний внесок в економічну політику, істотно підвищити рівень політичних рішень. Разом з тим, додав Дж. Тобін, знаючи, як часто останні приймаються на основі «неповної інформації, неточного дослідження і поспішного аналізу», кожний вчений інакше оцінить важливість і актуальність тих чи інших питань, що потребують наукового дослідження й розширюють кругозір.

Дж. Тобін — один з видатних представників сучасної політичної економії. Значну частину наукових досліджень вчений присвятив проблемі позичкового процента; він розглядається не ординарно — і як наслідок співвідношення попиту та пропозиції на гроші. Попит пов'язується прямо пропорційно з рівнем доходів і обернено пропорційно — з нормою процента. Ще у 1958 році вчений здійснює спробу розширити теорію господарського ризику, щоб ліквідувати відмінності в оцінках майбутньої динаміки процента як єдиної основи, на котрій ґрунтується його рівень.

Проблема, якою займався Дж. Тобін, відзначається особливою актуальністю — адже в періоди економічних спадів і криз різко погіршується фінансовий стан фірм, порушується нормальний кругообіг капіталів, масовими стають банкрутства підприємств. Як не допустити цієї ситуації, а якщо вона трапилася, то яким шляхом вибиратися з неї, оздоровляти фінансову систему? Вчений запропонував свою відому теорію переваги ліквідності. Йдеться про ліквідність, яка з фінансової точки зору означає здатність банків, фірм, бізнесменів забезпечити своєчасне виконання своїх боргових зобов'язань.

Так от, формулюючи цю теорію, Дж. Тобін ув'язав норму процента з диверсифікацією цінних паперів, що здійснюється окремим інвестором. На відміну від концепції Дж. М. Кейнса, визнавалися два можливі джерела переваги ліквідності: 1) нееластичність очікуваних майбутніх процентних ставок і 2) невизначеність майбутньої норми процента. Ризикова теорія переваги ліквідності була задумана, щоб пояснити поведінку інвестора при виборі ним грошей та облігацій. Власне гроші в трактуванні вченого оголошувалися найліквіднішим активом, через це процент взагалі не повинен був би сплачуватися. Короткотермінові цінні папери належать до «високоліквідних», за якими сплачується нижчий від середньозваженої банківської ставки процент, а довготермінові — до «низько ліквідних», за якими сплачується вищий від цієї ставки процент.

У 1971 році Дж. Тобіна було обрано президентом Американської економічної асоціації. На початку 70-х років він, як і деякі інші кейнсіанці, запропонував ігнорувати інфляцію і продовжувати працювати над проблемами досягнення повної зайнятості. У своїх рекомендаціях дослідник не передбачав антиінфляційних заходів і щодо цього висловився у своїй президентській доповіді на засіданні Американської економічної асоціації у 1972 році. Вчений вважав, що «соціальні» втрати від інфляції менші, ніж від тягаря безробіття, що інфляція навряд чи посилиться, якщо й надалі не звертати на неї серйозної уваги. Дж. Тобін був стійким противником політики, яка допускає ризик викликати високе безробіття.

У той час, коли з'явилися перші заклики «ігнорувати інфляцію», її темпи у США становили приблизно 5 % на рік. Але коли події дістали інший поворот і темпи підвищення цін стали вимірюватися двозначними цифрами, Дж. Тобін уже у 1974 році відреагував інакше.

Статистичний аналіз проблем зайнятості, убраний в кейнсіанську форму, одержав у політекономії назву концепції кривих А. Філіпса. В 1979 р. Дж. Тобін стверджував, що це — післявоєнний варіант кейнсіанської теорії заробітної плати й зайнятості. Саме Нобелівським лауреатом було проведено одну з перших емпіричних перевірок гіпотези Філіпса.

Давній противник монетаризму, Дж. Тобін у березні 1981 року визнав, що у 70-х роках центр економічної науки змістився у бік їхньої (монетаристів) позиції та методології. При цьому вчений вказав на «другу хвилю монетаризму, другу контрреволюцію», яка вдихнула нове життя у старий ортодоксальний варіант монетарної доктрини й виявилася «ще більш реакційною», ніж первинна доктрина М. Фрідмена. Йдеться про надзвичайно модну нині на Заході теорію раціональних сподівань, яка хоч і виходить за рамки монетаризму і у ряді питань полемізує з ним, але в той же час активно використовує його теоретичні новації і в остаточному підсумку спрямована на утвердження загальних висновків про неефективність та безглуздість енергійних заходів держави щодо регулювання попиту.

Визнаючи цю зміну в економічній теорії, Дж. Тобін все ж не вів у практичну реалізацію монетарної доктрини. Виступаючи на конференції економістів у листопаді 1981 року, він заявив, що «обіцянки Рейгана знизити інфляцію і безробіття, збалансувати бюджет і знизити податки — це просто нісенітниця».

У дослідженнях економіки США Дж. Тобін багато уваги приділяв проблемам прямих і зворотних зв'язків між відтворенням діючого капіталу і функціонуванням фондового ринку. Прямі зв'язки виявляються залежно від біржової кон'юнктури й від стану справ в економіці. Звідси впливає виконання біржею барометричної функції. Зворотні зв'язки виявляються у впливі коливань розмірів акціонерного капіталу на міжгалузеве переливання капіталу, фінансування корпорацій та ін.

Для характеристики співвідношення ринкової вартості акцій і вартості активів Дж. Тобін розробив показник, названий ним «коефіцієнтом q (ку)».

Цей коефіцієнт виражає відношення відтворної вартості активів до ринкової вартості акцій і боргових зобов'язань корпорацій. Нині він широко використовується американськими економістами.

Дж. Тобін став широко відомим завдяки розробленій у 70-х роках теорії «портфельної адаптації», ще названої економістами теорією «портфельного вибору». Після ознайомлення з цією розробкою багато спеціалістів визнали її оригінальною. А власники грошей одержали спосіб більш грамотного їх вкладення в акції, облігації, інші типи цінних паперів.

Звичайно, формулювання цієї теорії далось нелегко. Почалося з того, що вчений визнав теорію ліквідності спрощеною. Він став розглядати взаємозв'язок реального виробництва не лише з коливаннями грошового попиту, а й із змінами всієї фінансової сфери. Цей механізм Дж. Тобін описав у тритомнику («Нариси політекономії», «Споживання та економетрика», «Теорія і політика») за допомогою концепції «портфельної адаптації». Коротко її суть можна було б викласти таким чином. В умовах постійного переливання вкладів, завдяки високій заміщеності цінних паперів відбуваються зміни їхньої ціни, грошового попиту на них. А, відповідно, зміни цього попиту викликають зміни відносних цін усієї структури (портфеля) активів, тобто облігацій, акцій. У цілому ж, у зазначених вище трьох книгах, що були видані у 1971—1982 роках, а також у праці «Активи нагромадження та економічна діяльність» (1980 р.) Дж. Тобіном досліджено вплив, що здійснюється на економіку з боку економічної, грошової та фіскальної політики через механізм ринків грошей і цінних паперів.

Безперечно, Дж. Тобіном було зроблено великий внесок в економічну науку. По праву, П. Семюелсон у своїй книзі «Економікс» назвав його «інтелектуальним гігантом». Справедливість цих слів підтвердив і Нобелівський комітет. У 1981 році за аналіз фінансових ринків та їхніх зв'язків з рішеннями в галузі витрат, зайнятості, виробництва й цін він нагородив ученого своєю найвищою відзнакою. Цю премію присуджено Дж. Тобіну не за якусь конкретно реалізовану наукову ідею чи окрему книгу. Учений одержав її за створення міцної і придатної для емпіричного застосування основи для досліджень в галузі функціонування ринків грошей та цінних паперів, а також за роз'яснення того, як зміни, що відбуваються на цих ринках, впливають на обсяги споживання, інвестицій, виробництва, зайнятості та на економічне зростання. Це — нагорода за подвижницьку працю протягом усього життя.

Тоффлер, Алвін народився 4 жовтня 1928 р. Після закінчення у 1949 р. Нью-Йоркського університету співпрацював з рядом періодичних видань, у тому числі був членом редакційної колегії відомого журналу «Форчун». З 1965 р. А. Тоффлер — лектор у ряді американських вузів, зокрема Корнелльському університеті, Новій

школі соціальних досліджень. Бере участь у діяльності Фонду імені Рассела Сейджа та Інституту з вивчення майбутнього. У 1968—1983 рр. вченого періодично запрошували як експерта й консультанта з проблем стратегічного розвитку у великі американські корпорації — Фонд Рокфеллера, IBM, АТТ та ін.

Серед робіт А. Тоффлера найбільш відомі «Зіткнення з майбутнім» (1979), «Споживачі культури» (1973), «Доповідь про екоспазм» (1975), «Третя хвиля» (1980), «Адаптивна корпорація» (1985), «Перерозподіл влади» (1990). У співавторстві з дружиною, Х. Тоффлер, написано дві відомі книги — «Війна й антивійна. Досвід виживання на порозі ХХІ століття» (1993) та «Створюючи нову цивілізацію: політика у суспільстві «третьої хвилі» (1995). Книжки А. Тоффлера відзначаються насамперед публіцистичною пристрасною, а виклад нових концептуальних положень поєднується у них з простотою подачі матеріалу й описом багатьох парадоксальних ситуацій. Це викликає як відносно відсторонене відношення до вченого з боку академічних кіл, так і гігантський успіх читацької аудиторії. Праці «Зіткнення з майбутнім» (відзначена французькою премією за кращу зарубіжну книгу) та «Третя хвиля» перекладені більш ніж на двадцять мов і видані тиражем біля 6 млн екземплярів кожна.

А. Тоффлер — почесний професор шести американських університетів, член американської Асоціації за розвиток наукових досліджень.

Туроу, Лестер Карл народився 7 травня 1938 р. у м. Лівінгстон (штат Монтана, США). Закінчив Уїлліамс-коледж у 1960 р., Оксфордський університет (Великобританія) у 1962 р. і отримав докторський ступінь у галузі економіки в Гарвардському університеті у 1964 р. З 1966 по 1968 рік працював у групі економічних радників при президенті Л. Джонсоні. З 1965 по 1968 р. — асистент в Гарвардському університеті, з 1970 р. по теперішній час — професор менеджменту й економіки Массачусетського технологічного інституту (Кембридж, штат Массачусетс). З 1987 по 1993 р. директор Школи менеджменту імені А. Слоуна при тому ж інституті.

Протягом останніх тридцяти років професор Л. К. Туроу опублікував 10 книг. Найбільш відомі серед них — «Інвестиції в людський капітал» (1970), «Породжуючи нерівність: механізми розподілу в економіці США» (1975), «Суспільство з нульовою віддачею» (1980), «Зіткнення: грядуща економічна битва між Японією, Європою і Америкою» (1992), «Майбутнє капіталізму. Як економіка сьогодення формує світ завтрашній» (1996).

Праці Л. К. Туроу відзначені 8 престижними преміями, перекладені на всі західноєвропейські мови, а також видавалися у Латинській Америці, Японії, Китаї та країнах Південно-Східної Азії. Підручник з економічної теорії «Економіка для всіх» (написаний з інституціонально-соціологічних позицій у співавторстві з Р. Хейл-бронером) перекладений на російську й українську мови. Він містить також цінний матеріал з історії економічних вчень.

Л. Туроу — почесний професор 12 університетів у різних країнах світу. Обраний дійсним членом Американської академії наук та мистецтв, у 1993 р. був віце-президентом Американської економічної асоціації.

Улін, Бергіль Готгард (1899—1979) народився 23 квітня 1899 р. у селі Кліппані, що на півдні Швеції. Вже у ранньому дитинстві проявив себе досить обдарованим хлопчиком. У п'ятнадцятирічному віці закінчив середню школу й відразу вступив до Лундського університету, де вивчав математику, статистику, економічні науки. А з 1917 р. навчається у Стокгольмській школі економічних наук і ділової адміністрації. Через два роки, отримавши ступінь магістра з економіки, починає навчатися в аспірантурі Стокгольмського університету за спеціалізацією «Економіка». Навчання в цьому університеті було перерване у зв'язку з роботою Б. Уліна протягом року у Шведській економічній раді й службою у військово-морському флоті. У 1924 р. він отримує докторський ступінь і призначається професором Копенгагенського університету. Через п'ять років повернувся до Стокгольма. Тут у Вищій школі економічних наук і ділової адміністрації працював професором аж до 1965 р.

Будучи у 30-х роках одним з активних фундаторів «шведської (стокгольмської) школи економіки», Б. Улін багато зробив для того, щоб практично реалізувати її розробки. Цього він добивався, коли у 1938 р. був обраний у Шведський парламент і працював у 1944—1945 рр. міністром торгівлі, на посту голови Народної партії (1944—1967 рр.). Свій організаторський талант учений сповна проявив у громадській діяльності. Він, зокрема, активно сприяв реалізації ідеї встановлення міжнародної престижної нагороди для економістів. У 1969—1975 рр. був головою комітету Нобелівських премій у галузі економіки Шведської академії наук.

Прийдешнім поколінням учений залишив ряд праць з питань цін, позичкового капіталу й процента, міжнародної торгівлі.

Б. Улін поділяв основні положення теорії Дж. М. Кейнса, пропонуючи вдосконалити її розмежуванням економічних процесів минулого й майбутнього періодів. Проведений між ними у 1937 р. в

«Економічному журналі» обмін думками значно збагатив теорію грошей. У даному випадку предметом їхньої полеміки були судження Дж. М. Кейнса з приводу транзакційного попиту на гроші (до речі, транзакція — це угода, що супроводжується взаємними поступками). Різні формулювання функції транзакційного попиту на гроші, звичайно, визначають співвідношення між потрібною кількістю грошей і розмірами доходів. Такий підхід може являти собою прийнятне перше наближення, яке відображає характеристики попиту на гроші лише для певних випадків. Яких? Тоді, наприклад, коли у ході аналізу зазначеної проблеми передбачається, що сукупний попит на товари залишається тим самим, змінюється лише кількість тих чи інших потрібних товарів.

Хоч Дж. М. Кейнс і сам припускав, що така функція попиту на гроші є поясненням реальності лише «у першому наближенні», Б. Улін зразу ж відмітив недоліки цієї ідеї і довів це аргументовано. Дж. М. Кейнс під впливом обміну думками зі шведським ученим намагався доопрацювати свій новий підхід до економічних явищ (до мотивів, що лежать в основі попиту на гроші, він став відносити також «фінансовий» мотив).

30-ті роки характеризуються значним творчим доробком Б. Уліна. Його книги «Міжрегіональна й міжнародна торгівля» (1933 р.), «Вільна й диригована економіка» (1936 р.) присвячені розвитку системи приватного підприємництва, обґрунтуванню державної економічної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для функціонування приватнокапіталістичного сектору. Він виступав за таке поєднання конкуренції, монополії і державного регулювання, при якому держава зможе створювати сприятливі умови для діяльності приватного підприємництва й монополій, «не зловживаючи своїм становищем».

Слід сказати, що Б. Уліну було властиве діалектичне мислення великого вченого, вміння об'єктивно оцінити факти й при необхідності змінити думку щодо тієї чи іншої проблеми. Зокрема, в 30-ті роки він виступав за активне державне регулювання господарства, розвинув принципи експортної спеціалізації і мікроекономічний підхід до неї (зміни у народному господарстві, на його думку, залежать від сили реакції мікроекономічного рівня на політику держави). На рубежі 40—50-х років він, навпаки, висловлюється за демонтаж регулювання, особливо на грошовому ринку, і перенесення уваги на внутрішньо фірмовий, а також мікрорівень економіки.

Після другої світової війни у шведській економічній науці набули помітної поширення теорії світової економіки. Основні представники цього напрямку сучасної політекономії — Б. Улін і Г. Мюрдаль — розробляли методи державно-монополістичного ре-

гулювання валютних і торговельних відносин між розвиненими країнами, а також між ними й країнами, що розвиваються.

Б. Улін своїм нащадкам залишив багату наукову спадщину, зокрема (крім вже названих) такі праці, як «Теорія торгівлі», «Світова економічна депресія», «Проблема стабілізації зайнятості», «Міжнародний розподіл економічної діяльності» та ін.

Фогель, Роберт, 1926 р. народження, професор Чиказького університету й водночас, з 1981 р. — директор Центру економічного аналізу проблем населення, що знаходиться там же. Народився у Нью-Йорку. У Чиказькому університеті Р. Фогель почав працювати з 1963 р. (з шестирічною, від 1975 р. перервою — роботою у Гарвардському університеті). Він четвертий підряд професор Чиказького університету, який отримав Нобелівську премію з економіки.

Праці Р. Фогеля «Залізниця та темпи економічного зростання в Америці» (1964 р.), «Час на хресті: економіка в Америці» (1989 р.) присвячені темам залізниць і рабства та їхньому впливу на хід історії.

Фрідмен, Мілтон народився у 1912 році у бідному кварталі Нью-Йорку, у Брукліні, у сім'ї єврейських емігрантів, вихідців із Румунії.

Ще у школі у Фрідмена проявились великі здібності до математики. У 1928 році він вступив до Рутгерського коледжу, щоб підготувати себе до кар'єри страхового актуарія. По закінченні коледжу він отримав ступінь бакалавра з двох дисциплін — економіка й математика. Інтерес до економіки пробудили у нього викладач коледжу Ф. Берне, майбутній директор Федеральної резервної системи США, і Г. Джонс, який став пізніше комерційним директором Федерального резервного банку у Сент-Люїсі. За рекомендацією Г. Джонса М. Фрідмену було запропоновано стипендію від економічного факультету Чиказького університету. Після деякого вагання Фрідмен віддав перевагу Чикаго і з цього часу цілком присвятив себе заняттям у галузі економічної теорії.

У ті роки у Чикаго працювали Ф. Х. Найт, Дж. Віннер, Г. Шульц і Г. Саймонс, які справили значний вплив на формування Фрідмена як економіста і певною мірою визначили сферу його наукових інтересів.

У Чиказькому університеті Фрідмен познайомився з Роуз Дирендор, яка у 1938 році стала його дружиною і протягом більш як 50 років була надійним помічником Фрідмена у його професійних заняттях, співавтором кількох праць.

Отримавши у 1933 році ступінь магістра, Фрідмен протягом року стажувався у Колумбійському університеті. Тут, під впливом

Г. Хотеллінга і У. Мітчелла, він звернувся до математичної економіки, а також до інституціоналізму та емпіричного підходу. Вони істотно відрізнялися від «чиказької» традиції, яка робила акцент на сучасній економічній теорії.

Наприкінці 1937 року він перейшов на роботу у Національне бюро економічних досліджень (НБЕД) у Нью-Йорку, де під керівництвом майбутнього Нобелівського лауреата С. Кузнеця займався дослідженнями структури доходів. Результати цієї роботи втілювалися у їх спільній праці «Доходи від незалежної професійної діяльності», яка стала основою дисертації, за яку Фрідмен у 1946 році був удостоєний у Колумбійському університеті ступеня доктора економіки.

Під час другої світової війни М. Фрідмен працював економістом у міністерстві фінансів, беручи участь у виробленні податкової політики у воєнний час. Після війни він викладав спочатку у Міннесотському університеті, а потім у 1946 році повернувся до Чикаго і вже не залишав рідного університету до своєї офіційної відставки у 1977 році.

У 50-х роках як консультант уряду США М. Фрідмен брав участь у реалізації плану Маршалла, який передбачав відновлення зруйнованої економіки Західної Європи. Він одним із перших виступив активним прибічником перегляду Бреттон-Вудської системи і введення плаваючих валютних курсів.

На початку 60-х років М. Фрідмен очолював групу, яка виконувала дослідження ролі грошей у торгових циклах для Національного бюро економічних досліджень. Інтенсивна праця протягом майже 25 років втілювалася у ряді фундаментальних праць з історії і теорії грошового обігу: «Монетарна історія Сполучених Штатів, 1867—1960 р.» (1963), написана Фрідменом у співавторстві зі спеціалістом у галузі історії економіки А. Шварц, «Монетарна статистика США» (1970) і, нарешті, «Тренди грошової маси у США і Сполученому Королівстві. Їх відношення до доходу, ціни й ставок процента, 1867—1975 р.» (1982).

У 60-х роках М. Фрідмен активно висувався на громадську роботу. У 1964 році він був економічним радником ультраконсервативного губернатора Б. Голдуортера, у 1968 році — Р. Ніксона, у 1980 році — Р. Рейгана. У 1981 році він стає членом Президентської ради з економічної політики, яка складалася із незалежних експертів. Фрідмен брав участь у розробці програм лібералістських економічних реформ в Ізраїлі, Чилі та інших країнах.

У 1967—1969 роках М. Фрідмен займає почесну посаду президента Американської економічної асоціації. Доповідь «Роль монетарної політики» (1968), прочитана ним при вступі на цю посаду, стала однією з найпопулярніших його праць. Проте всесвітню відомість і популярність серед широкої громадськості М. Фрідмену

принесла випущена у світ півмільйонним тиражем його книга «Капіталізм і свобода» (1962), яку він написав разом зі своєю дружиною Р. Фрідмен.

У жовтні 1976 року Фрідмен був удостоєний премії Альфреда Нобеля з економіки «За досягнення у галузі аналізу споживання, історії грошового обігу й розробки монетарної політики», а також за розкриття ним складності стабілізації політики.

Перу М. Фрідмена належить більше 30 книг, понад 350 статей.

Після залишення Чиказького університету М. Фрідмен переїхав у Сан-Франциско. Крім Нобелівської премії, він отримав медаль Дж. Бейтса Кларка Американської асоціації у 1951 році, мав почесні наукові ступені багатьох американських і зарубіжних університетів і коледжів.

Фріш, Рагнар Антон Кітгіль (1895—1973) народився 3 березня 1895 року у м. Осло. За сімейною традицією, отримав патент золотих справ майстра, але мати наполягала, щоб він здобув вищу освіту. Юнак вступив до університету м. Осло за спеціальністю «Економіка». Потім продовжував навчання в аспірантурі у Франції, а пізніше — у Німеччині, Англії, Італії і США. У 1925 році повернувся до м. Осло працювати асистентом професора економіки у місцевому університеті, а з 1931 року і до 1965 року був його директором.

Р. Фрішу належать розробки елементів теорії циклу у розвитку економіки, а також праці у галузі економіко-математичних методів дослідження економічного зростання й моделювання економічних процесів. Високу оцінку спеціалістів отримав учений за прочитаним ним у 1930 році лекції з економіки в Йельському університеті, а у 1933 році — у Сорбонні. У 1931 році Академія наук Норвегії обрала його своїм членом.

Визнання у науковому світі вчений здобув напруженою працею, яка дозволила сповна виявити свій талант, зробити великий внесок у розвиток економічної думки. Одним з перших дослідник розмежував сфери макро- і мікроекономічного (у межах окремої ланки виробництва, окремого підприємства чи галузі) аналізу, використав у своїй динамічній макроекономічній моделі циклу так званий принцип акселерації (прискорення).

Значну увагу в своїх дослідженнях Р. Фріш приділяв питанням економічного програмування. Запропоновані ним методи й моделі економічного розвитку, а також принципи побудови національних рахунків дістали широке застосування у діяльності бюджетних статистичних органів Норвегії та інших західних країн.

Р. Фріш — прихильник математичного напрямку в політекономії. Ним проведені фундаментальні дослідження у галузі економетрії,

зроблений помітний внесок у розробку методології економіко-математичного аналізу (вимірювання функції корисності й виробничої функції, побудова індексів та ін.). Зокрема, його визначення економетрії як синтезу економічної теорії, статистики й математики визнається багатьма економістами. За період 1933—1964 років лише у журналі «Економетрика» (офіційному виданні Міжнародного економетричного товариства, виходить з 1933 року) вчений опублікував 16 наукових статей з різних напрямів розвитку економетрії.

У цей самий період, використовуючи надзвичайно складну систематику, Р. Фріш запропонував аналітично чітке рішення старих проблем дуополії. У західній політекономії термін «дуополія» означає структуру господарства, за якої існує лише два постачальники певного товару, не пов'язані між собою угодами про ціни, ринок збуту тощо. Запропонований економістом підхід дозволяє фірмі діяти незалежно від поведінки конкурента. Це було справді кроком уперед у розвитку економічної теорії, оскільки доводило, що саме поняття рівноваги залежить від конкретних умов і зовсім необов'язково пов'язувати його з поняттям пропозиції та попиту.

У 50-х роках, досліджуючи функцію корисності, учений всебічно вивчив властивості її «адитивності», згідно з якою сумарна величина функції дорівнює сумі її частин. Тим самим Фріш сприяв розробці теорії попиту, перед якою з самого початку стояли завдання пояснити процес формування ринкових цін, з'ясувати нові взаємозалежності між ринковою ціною і обсягом продаж і вивести певну міру корисності для кількісних оцінок впливу економічної політики на добробут споживачів.

Р. Фріш сприяв теоретичному та організаційному становленню економетричного моделювання особистих витрат. Він вбачав специфіку цієї галузі досліджень в органічному поєднанні математико-статистичних методів з економічним аналізом. Або, точніше, у більш чіткій характеристиці конкретного розмаїття господарських процесів і явищ з метою уточнення їх закономірних умов.

Ще ув 30-ті роки під впливом економічної кризи вперше з'явилися конкретні ідеї щодо планування у національних масштабах. Дослідження Р. Фріша, Я. Тінбергена, а також представників шведської школи вказували шлях до свідомого використання урядом фінансово-бюджетної і грошово-кредитної політики з метою впливу на динаміку розвитку таких показників, як валові інвестиції, доход, зайнятість та ін. [36]. Ці ідеї отримали певне практичне втілення й мали значний вплив на розвиток економіко-політичного мислення та урядову політику ряду країн. Приблизно на той час припадають перші спроби складання національних рахунків, які являють собою систему таблиць, що характеризують процес виро-

бництва, розподілу й кінцевого використання сукупного суспільного продукту та національного доходу, як правило, за рік.

Дослідження, спрямовані на формування системи національних рахунків, ініціатором яких є Р. Фріш, були розпочаті у Норвегії у 1936 році. Поєднання концепції національних рахунків з визнанням того факту, що фінансово-бюджетна й грошово-кредитна політика уряду можуть впливати на характер розвитку економіки, послужило природною основою для формування уявлень про будову національних бюджетів, у яких мають враховуватися надходження й використання не лише доходів держави, як це було у звичайному державному бюджеті, а й доходів по країні в цілому.

Як відомо, моделі, що відповідають меті планування та аналізу економічної політики, починали будувати Р. Фріш і Я. Тінберген. І хоч перші моделі планування й управління, сконструйовані Р. Фрішем для Норвегії, ніколи не використовувалися у практиці державного регулювання, однак вони стимулювали подальший розвиток цього напрямку економічної науки.

У записці, підготовленій у 1949 році для комітету ООН з питань зайнятості та економічної стабільності, вчений виділив кілька проблем, пов'язаних із застосуванням математичних моделей для розробки економічної політики. Він не тільки розглянув різні групи питань, які могли бути проаналізовані за допомогою певної моделі, що вміщує показники державної політики й певне число рівнів свободи, а й запропонував методи пошуку оптимальних рішень.

Р. Фріш часто працював з моделями економічної політики, розробленими відповідно до концепції Я. Тінбергена. У зазначеній записці, підготовленій у 1949 році («Податкова політика у галузі цін і заробітної плати як фактор підтримки оптимального рівня зайнятості»), вміщувався опис моделі економічної політики (Р. Фріш називав її «моделлю рішень»). Вона складалася з 50 рівнянь між 64 показниками, серед яких були широко представлені такі інструменти економічної політики, як податки й платежі, а також окремі параметри грошово-кредитного регулювання.

У цій та інших працях ученого того часу міститься ряд прикладів підходу до економічної політики у термінах залежностей між складними показниками й старанного аналізу ступенів свободи, серед яких може бути вибраний потрібний варіант політики. Великий інтерес має і підготовлена у Норвегії у 1950 році записка, де викладено загальні правила застосування моделі рішень за умови точного підрахунку ступенів свободи. Однак у своїх пізніших працях Р. Фріш все помітніше акцентував увагу на проблемі підбору в економічному плануванні, причому це виявилось як у дослідженнях загального характеру, так і при побудові реальних моделей планування.

До середини 50-х років завдяки зусиллям таких учених, як Р. Фріш, а також Л. В. Канторович, О. Ланге, Дж. Сенді та інших, виникло переконання у тому, що моделі лінійного програмування можна створити для цілей макроекономічного програмування. Лінійні методи, безумовно, є видом оптимізаційних моделей, який найбільш широко застосовується.

У праці «Передмова до моделі потоків Осло» (1962) Р. Фріш пише: «Якщо у результаті старанного аналізу виявляється, що практичні складності призводять до того, що цілі, які сформовані при рішенні завдань відбору (наприклад, прискорене зростання національного продукту), виявляються нереальними, то тут можливі два шляхи. Один з них — прагнення змінити існуючі структури настільки, щоб зробити такі цілі здійсненними; другий — переконатися у тому, що цю структуру змінювати не варто, й тому задовольнятися низькими результатами. При другому підході розрахунок різниці між двома видами результатів приведе до отримання досить цінної інформації».

Рагнер Фріш і Ян Тінберген стали першими лауреатами Нобелівської премії. Цю найпрестижнішу серед економістів нагороду вони одержали в 1969 році за побудову динамічних моделей та їх застосування для аналізу економічних процесів, у тому числі й планування.

Як не згадати, що Р. Фріш, а також Т. Рестаг, Л. Бервіст, Л. Маттіесен розробили систему планів на середній і тривалі терміни, які впливають на всі рівні економіки й використовують складну методику збирання та прогнозування інформації. Ці дослідники вказали уразливі місця мікропрограмування. Зокрема, на їхню думку, виростаючи з індивідуальних планів підприємств, програма екстраполює лише ті тенденції, які склалися в господарстві й тому не можуть протистояти кризі, що намітилася.

Основну увагу, особливо в останні роки свого життя, Р. Фріш приділяв тим методам планування, в яких вирішальна роль належала безпосередньому (прямому) регулюванню.

Своїм нащадкам вчений залишив велику наукову спадщину — свої праці. Серед них «Монополія-Поліполія» (1933 р.), «Принципи лінійного програмування» (1954 р.), «Система використання...» (1963 р.), «Теорія виробництва» (1965 р.) і багато інших.

Хайск, Фрідріх Август фон (1899—1992) народився 8 травня 1899 р. у Відні в сім'ї з глибокими академічними традиціями. З березня 1917 р. починає армійську службу артилерійським офіцером. У наступному році, після закінчення першої світової війни, вступає до Віденського університету. Будучи студентом, виявляє інтерес до

лекцій з юриспруденції, економіки, соціології, психології та філософії. Великий вплив на Ф. Хайєка у той час мали праці Ернста Маха, відомого фізика й філософа.

У молодості Ф. Хайєк притримувався соціалістичних ідей [33]. Саме вони спонукали його зробити вивчення економіки своєю професією. Взимку 1919—1920 рр. Ф. Хайєк знайомиться з книгою М. Шліка «Загальна теорія знання», яка справила тоді значний вплив на формування уявлення про природу знання.

У 1921 р. Ф. Хайєку був присуджений науковий ступінь доктора права. Тоді ж він починає працювати в Австрійському бюро врегулювання військових претензій, не припиняючи вивчення теорії політики. Невдовзі, у 1923 р., стає доктором економіки. У 1927 р. він залишає державну службу і разом з Людвіком фон Мізесом засновує Австрійський інститут економічних досліджень (кон'юнктури). Після чотирьох років керівництва інститутом на запрошення англійського економіста Л. Роббінса переїздить до Лондона. Працює спочатку професором місцевого університету, а потім — завідувачем кафедри економіки та економічної статистики у Лондонській школі економіки. У 1938 р., не бажаючи залишатися в окупованій Гітлером Австрії, він стає британським підданим. Через три роки у Лондонському університеті йому було присуджено науковий ступінь доктора природничих наук.

Життя Ф. Хайєка в Англії насичене плідною науковою роботою. Він завойовує авторитет як один із лідерів (поряд з Л. Мізесом) неоавстрійської школи політичної економії. Вчений виступає одним з перших і найстійкішим опонентом Дж. М. Кейнса. Якийсь час його теорія розглядається, навіть, як можлива альтернатива кейнсіанству.

У 1947 р. вчений створює «Товариство Мон-Пелерін», яке об'єднало інтелектуалів проринкової орієнтації. Довгі роки вивчення проблем організації господарства при соціалізмі приводять його до висновку про те, що переконання у неефективності ринкової економіки, у необхідності заміни конкуренції плануванням, яке є ядром будь-якої соціалістичної доктрини, не підкріплене серйозним аналізом. Воно належить до числа тих тверджень, які запозичуються авторами одним в одного до тих пір, доки шляхом простого повторення не перетворюються у встановлений факт. Ф. Хайєк впевнений, що планове господарство не здатне ефективно функціонувати з метою кращого використання потенціалу суспільства для задоволення потреб людей.

Слід підкреслити, що вчений особливо важливими для підтримання ринкового порядку вважає два правила — відмову від привласнення чужої власності та виконання добровільно взятих на себе

договірних зобов'язань. Лише у тому випадку, коли учасники ведуть себе за обов'язковими та єдиними для всіх правилами, конкурентна гра перестає бути грою з нульовою сумою.

У 1950 р. він переїздить у США і до 1962 р. працює професором соціальних наук і етики Чиказького університету. Прочитаний в ньому курс лекцій приніс вченому світову славу. Незважаючи на те, що ці роки для нього були плідним періодом наукового пошуку, Ф. Хайєка тягне в Європу, куди він переїздить після відставки. Спочатку, до 1969 р., він працює професором економічної політики у Фрайбурзькому університеті (ФРН), а з 1970 р. — професором-консультантом Зальцбурзького університету (Австрія). Потім повертається до Фрайбурга, де і помер у березні 1992 р.

У 50—60-ті роки західні економісти починають ставитися до Ф. Хайєка з іронічною зневагою як до ретрограда, який безнадійно відстав від часу. Цьому було декілька причин. Зокрема, поразка у дискусії з Дж. М. Кейнсом, нехтування ним макроекономіки й економетрики, відстоювання позиції противника державного втручання у роботу ринку.

Але у 1974 р. за піонерну роботу з теорії грошей і економічних коливань, а також за глибокий аналіз взаємозв'язків економічних, соціальних та інституціональних феноменів Фрідріху Хайєку разом з Гуннаром Мюрдалем була присуджена Нобелівська премія з економіки. Інтерес до праць вченого відроджується. Стагфляція підтвердила обґрунтованість багатьох його давніх застережень. Термін «стагфляція» запропонував свого часу П. Семюелсон для характеристики небаченого раніше поєднання швидко зростаючої інфляції зі спадом ділової активності.

Досвід 70—80-х років показав також, що посилення державного втручання має межу, за якою воно перетворюється на реальну загрозу нормальному функціонуванню ринкової системи. І тут ідеї ліберально-ринкової системи Ф. Хайєка прийшлися як ніколи до речі.

У своїх працях він на аналітичній та історичній основі показав загальне значення зв'язку процесу пригнічення особи із втратою нею економічної самостійності, відходом від ринку як універсального механізму вільного узгодження інтересів. У 1978 р. вчений зокрема стверджує, що соціальна справедливість — не більш ніж пуста формула, а спроби здійснити соціальну справедливість на практиці не сумісні з суспільством вільних людей. Своєю теорією Нобелівський лауреат захищає людину як самодостатню цінність у цілому, а в умовах науково-технічної революції та економічної кризи — зокрема. Коло його дослідницьких інтересів надзвичайно широке: економічна теорія, політологія, право, методологія науки, психологія, історія ідей.

Багатющу наукову скарбницю Ф. Хайека становлять його 18 книг, зокрема, «Використання знання у суспільстві» (1945 р.), «Ціни й виробництво» (1931 р.), «Прибуток, процент та інвестиції» (1939 р.), «Чиста теорія капіталу» (1941 р.), роботи пізнього періоду «Структура сприйняття» (1952 р.), «Контрреволюція науки» (1952 р.), «Конституція свободи» (1960 р.), трилогія «Право, законодавство і свобода» (1973—1979 рр.), дві збірки лекцій і статей «Дослідження з філософії, політики, економіки та історії ідей» (1967—1978 рр.) і «Фатальна концепція: помилки соціалізму» (1989 р.) та десятки статей. Нобелівська лекція Ф. Хайека включена до його книги «Безробіття і грошова політика. Уряд як генератор «ділового циклу» (1979 р.).

У працях Ф. Хайека вимальовуються контури послідовної та пройнятої внутрішньою єдністю світоглядної системи. Запропоновані ним ідеї, незважаючи на їх, здавалося б, абстрактний теоретичний характер, справили серйозний вплив на практичну політику багатьох країн.

Хансен, Елвін (1887—1976). Народився в американській глибинці, у місті Вайборг (штат Південна Дакота) у сім'ї фермерів — датських емігрантів. Пізніше Хансен згадував про себе як про «простого хлопця із ферми». Початкова школа, в яку він ходив, розміщувалася в одній кімнаті. Лише один з її випускників — А. Хансен — закінчив коледж (в Янктоні у 1910 р.). Відсутність матеріальних можливостей не дозволила Хансену продовжити освіту. Протягом двох з лишнім років він викладав у середній школі, а потім у 1914 р. вступив до університету штату Вісконсин, де його вчителями були відомі економісти — прихильники інституціонального напрямку — Джон Коммонс і Річард Елі. Біографи засвідчують: саме ці професори зорієнтували молодого вченого у галузі економічних досліджень. Скоро Хансен завершив докторську дисертацію (надруковану у 1921 р.) про порівняльний аналіз циклів у США, Великобританії і Німеччині. Тематиці циклів він залишався вірним усе життя, причому використовував не лише англomовну, але й німецьку, французьку, скандинавську літератури.

Отримавши за рекомендацією Р. Елі посаду в університеті штату Міннесота, Хансен цілком присвячує себе викладацькій і дослідній роботі. У 1927 р. виходить його перша велика монографія «Теорія економічного циклу, її розвиток і сучасний стан». Якщо у докторській дисертації причини циклів він вбачав в основному в коливаннях грошової маси, то тепер цикл розкривається ним як більш складне явище, причини якого Хансен пов'язує зі змінами у технології, правовій структурі та організації виробництва. Монета-

рна інтерпретація змінюється інституціоналістською. Разом з тим, пануючий на той час неокласичний напрям серйозно впливає на Хансена. Так, за свідченням П. Семюелсона, у 1927 р. Хансен ще залишався прихильником «закону ринків» Сея (автоматична відповідність попиту й пропозиції на макрорівні), він же виступав із заявою про неможливість безробіття внаслідок низької купівельної спроможності на ринку. Напередодні Великої депресії Хансен також писав про «пом'якшення динамічних факторів», які викликали циклічні коливання, що було тоді особливо нереалістичним.

В 1928 р. Хансен у співавторстві з Ф. Карвером друкує книгу під стандартною назвою «Принципи економічної теорії», в якій детально чиним викладає погляди й концепції неокласичної школи. Однак через кілька років багато неокласичних догм він піддав критиці. Так, у праці «Економічна стабілізація у нестійкому світі» (1932), написаній під впливом великої кризи, Хансен рішуче відкидає тезу про неможливість загального перевиробництва, а разом з тим і весь інструментарій, пов'язаний із «законом ринків» Сея. В одному із розділів Хансен прямо вказує, що так званою негнучкістю цін і заробітної плати неможливо пояснити існування структурного безробіття. Віра в авторитет неокласичної школи була назавжди підірвана. Проте, пройде ще кілька років, поки Хансен знайде для себе нову доктрину і пророка.

До кейнсіанства Хансен прийшов не відразу. Перші його рецензії на основні праці Кейнса були більш ніж байдужі. Більше того, як зазначають біографи, запрошення на посаду професора у Гарвардському університеті у 1937 р. Хансен отримав тому, що місцеве консервативне керівництво сприйняло його насамперед як противника Кейнса.

Як би там не було, але перехід у Гарвард знаменує злам у творчій біографії американського вченого. Частково під впливом теоретичних аргументів, викладених у «Загальній теорії зайнятості, процента й грошей», частково під впливом світової практики, яка повсюдно свідчила про закінчення епохи *Laissez faire*, Хансен стає правовірним кейнсіанцем і через запопадливий захист нової концепції отримує прізвище «американський Кейнс».

Харрод, Рой (1900—1978), виходець із сім'ї спадкоємних британських інтелігентів. Його дід і батько були істориками-археологами. Батько, крім того, займався комерцією, але невдало. Мати Харрода була відомою письменницею вікторіанської епохи. Біографи відмічають раннє захоплення майбутнього економіста написанням творів на різні теми. Він з дитинства звик до інтелектуального спілкування, що пізніше відбилось на його творчості.

Харрод отримав хорошу освіту, закінчив Вестмінстерський коледж, а потім Оксфордський університет. Спеціалізувався з історичних дисциплін. Уже у цей період у коло його читання потрапляють праці Дж. С. Мілля, К. Маркса, П. Кропоткіна. У 1922 р. Харрод розпочинає викладацьку діяльність в Оксфордському університеті з курсу сучасної історії та економічної теорії. Щоб удосконалити знання з економіки, він проводить семестр у Кембриджському університеті, де й відбулась його перша зустріч з Дж. М. Кейнсом. Вважають, що саме під впливом Кейнса і частково Ф. Еджуорта, чії лекції він слухав в Оксфорді, Харрод вирішив стати професійним економістом. Знайомство з Кейнсом скоро переросло у дружбу. Два видатні англійські економісти багато років листувалися, Харрод був першим читачем основних праць Дж. М. Кейнса. Під його впливом Кейнс включив у текст «Загальної теорії зайнятості...» спеціальну діаграму, яка конкретизувала співвідношення інвестицій і заощаджень.

Численні статті й дві книги, які надрукував сам Харрод у 1928—1940 рр., стосувалися проблем грошей, банків, міжнародної торгівлі, недосконалої конкуренції, коливань витрат, торгового циклу й економічного розвитку. Ці праці є значним внеском в економічну науку. Так, у статті «Нотатки про пропозицію» (1930) Харрод вводить в аналіз нове поняття граничного доходу, яке фігурує у його тексті як «прирошення сукупного попиту». У публікації «Закон спадних витрат» (1930) у результаті дослідження кривої витрат тривалого періоду він доходить висновку про істотні відхилення фактичного завантаження підприємств від потенційних можливостей, що було кроком вперед у теорії порівняно з пануючою на той час неокласичною ортодоксією.

Безперечний успіх мала перша книга Харрода «Теорія міжнародної економіки» (1933), яка витримала чотири видання підряд. Тут Харрод одним з перших виклав основний принцип обґрунтування міжнародного поділу праці — принцип порівняльних витрат, використовуючи поняття граничних витрат. Вважають, що вже у цій роботі Харрод фактично припускає наявність мультиплікатора зовнішньої торгівлі.

Центральною працею довоєнного періоду є монографія Харрода «Торговий цикл» (1936), в якій викладені основні положення майбутньої некейнсіанської теорії циклічних коливань. Харрод намагається інтерпретувати механізм циклу, виходячи з аналізу коливань інвестицій, споживання й створення капітальних благ при їх взаємовпливі. У процесі побудови відповідної моделі він доходить висновку, що «в аналізі взаємовідношень між мультиплікатором і коефіцієнтом капіталу може бути знайдений секрет торгового цик-

лу». По суті, вже тут у найбільш загальних рисах викладена ідея над-мультиплікатора (по'єднання в єдиному процесі мультиплікативного та акселеративного ефектів), яка отримала потім розвиток у працях кейнсіанських теоретиків циклу — Дж. Хікса, П. Семюелсона, А. Хансена.

Монографія «Торговий цикл» містить і перші начерки кейнсіанської теорії динаміки. *По-перше*, Харрод прямо вказує тут на обмеженість статичного аналізу неокласичної школи, оскільки проблема циклу за своєю суттю є проблемою динамічною. *По-друге*, саму проблему економічної динаміки він пов'язує з аналізом довготривалих змін інвестицій і заощаджень. В останньому пункті проглядається вплив на Харрода деяких ідей Кейнса, викладених ще у «Трактаті про гроші» (1930). Проте у цілому теорія економічної динаміки Харрода середини 30-х років приводить до висновку, що йому вже тоді була частково зрозуміла обмеженість теоретичної моделі Кейнса і її статичний характер, однобічне негативне ставлення до заощаджень, відрив від світогосподарських зв'язків.

У 1939 р. Харрод друкує статтю, яка завершує його ідейну еволюцію довоєнного часу — «Нарис теорії динаміки». Тут він насамперед формулює мету теорії динаміки: «Запроваджувати базові основи, придатні для вивчення змін, аналогічно основам, запропонованим статичною теорією для стану спокою». У даній роботі вводяться основні поняття динамічної теорії: фактичний, гарантований, природний темп росту; шляхом аналізу відповідних рівнянь зроблено висновок про внутрішню нестабільність розвитку капіталістичної економіки. Таким чином, кейнсіанська теорія росту фактично вже була готова, але у передвоєнні роки вона не привертала до себе особливої уваги: у період затяжної депресії 30-х років, яка супроводжувалась застійними явищами, видавалися неактуальними розробки у галузі економічної динаміки. Сам Кейнс поставився до концепції Харрода байдуже, висловивши сумнів щодо існування рівноважної лінії безперервного розвитку, навколо якої, згідно з Харродом, відбуваються коливання фактичного темпу росту.

Друга світова війна більш як на шість років перервала теоретичну діяльність Харрода. Він переходить на роботу у статистичне відомство при прем'єр-міністрі Великобританії У. Черчиллі, виконує функції економічного радника британського уряду.

Повернувшись по закінченні війни до викладацької діяльності, Харрод восени 1946 року готує оновлений курс лекцій з теоретичної динаміки. Ці лекції були прочитані у лютому 1947 р. у Лондонському університеті, а пізніше надруковані у вигляді окремої монографії «До теорії економічної динаміки» (1948). Порівняно зі статтею 1939 р., яка відображала аналогічні ідеї, цій книзі була уго-

тована зовсім інша доля — у період післявоєнного буму, який мав нестійкий, переривчастий характер, тема динамічного розвитку ратом стала цікавити всіх. Цю ж тему Харрод розвивав і в останній своїй монографії «Економічна динаміка» (1973). Перу вченого належить також історико-економічне дослідження про життя й основні праці Дж. М. Кейнса (1951).

Шумпетер, Йозеф Алоїз (1883—1950) — видатний економіст-теоретик та історик економічних учень, творчість якого зчинила значний вплив на основні напрями сучасної економічної науки. Народився у 1883 р. в містечку Тріш у Моравії, що входила в той час до Австро-Угорщини, в сім'ї дрібного фабриканта. Коли Й. Шумпетеру було чотири роки, його батько помер. Через сім років мати — дочка віденського лікаря — вийшла заміж за командувача Віденського гарнізону генерала фон Келера.

Шумпетер навчався у закритому ліцеї для дітей австрійської знаті у Відні, а після його закінчення в 1901—1906 рр. — на факультеті права та політичних наук Віденського університету. Під час навчання активно відвідував, разом із Р. Гільфердінгом і О. Бауером, майбутніми лідерами австрійського соціалізму, семінари Ф. Візера і О. Бем-Баверка. У студентські роки Шумпетер проявляв інтерес до праць К. Маркса. У цей період формувалось його суперечливе, неоднозначне відношення до економічної теорії марксизму.

В 1906 р., після закінчення університету і отримання ступеня доктора права, Шумпетер декілька місяців провів у Англії, де одружився з дочкою одного з видних сановників англійської церкви. Дружина була старша від нього на 12 років, шлюб виявився неміцним, хоч офіційно був розірваний лише у 1920 р.

З 1907 по 1909 р. Шумпетер займався приватною юридичною практикою у «змішаному» англо-єгипетському суді у Каїрі (Єгипет). У 1909 р. вийшла його перша велика праця (626 ст.) «Сутність і основний зміст теоретичної політичної економії». У 1909 р. Шумпетер зайняв посаду професора політичної економії в Чернівецькому університеті, а з 1911 р. почав викладати в університеті м. Грац (Австрія).

У 1913—1914 рр. у порядку обміну між університетами вчений викладав у Колумбійському університеті (США).

У 1919—1920 рр. протягом семи з лишком місяців він займав пост міністра фінансів у коаліційному уряді Австрійської республіки. Однак Шумпетер не знайшов підтримки і був змушений піти у відставку, навіть не встигнувши викласти свою програму. Невдачею завершилась і його діяльність як фінансиста-практика на посту президента невеликого приватного банку (1919—1924 рр.).

У 1924 р. банк збанкрутував, і Шумпетер втратив весь свій статок, наробив боргів, які віддавав кілька років.

З 1925 по 1932 р. Шумпетер очолював кафедру державних фінансів Боннського університету (Німеччина). У 1927—1928 рр. і у 1930 р. він викладав декілька місяців у Гарвардському університеті (США). У 1932 р. Шумпетер остаточно переїхав до США, де до кінця життя працював професором Гарвардського університету. Викладав курси економічної теорії та історії, теорії економічних коливань, порівняльного аналізу соціальних систем. Вчений був одним із засновників, а в 1937—1941 рр. — президентом Економічного товариства; у 1949 р. був обраний, першим із іноземців, президентом Американської економічної асоціації.

Серед численних робіт видатного вченого виділяються «Теорія економічного розвитку» (1912), «Економічні цикли» (1939), «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942), «Історія економічного аналізу» (1954). Сам Шумпетер особливо виділяв «Теорію економічного розвитку». «Для вираження моїх ідей, — писав вчений, — вона має таке ж значення, як «Загальна теорія зайнятості, проценту й грошей» для ідей Кейнса».

Й. Шумпетер — всевітньо відомий історик економічної теорії, яку розглядав як процес висхідного розвитку аналітичного апарату та методів дослідження економічних явищ. Його блискучому перу належать праці «Історія теорій і методів (нарис політичної економії)» (1914), «Десять великих економістів. Від Маркса до Кейнса» (1951), «Історія економічного аналізу» (підготовлена до видання у 1954 р. дружиною Шумпетера Елізабет, викладачем економічних дисциплін у Гарвардському університеті, автором ряду самостійних монографій, та видатним американським економістом російського походження В. В. Леонтьєвим).

Праця «Історія економічного аналізу» вміщує 1260 сторінок, включає теорію та історію економічної думки, починаючи від стародавніх греків і закінчуючи дослідженням стану економічної теорії у першій половині ХХ ст. Дослідження дає уявлення про історію цивілізації у цілому — економічне життя, культуру, науку, — на фоні якого вивчається історія розвитку економічної науки. «Це — велика і грандіозна книга, — писав видатний американський економіст С. Кузнець, — велика тому, що була написана вченим величезної ерудиції, широкого інтересу, блискучого натхнення й проникливості, при всій дивності його суджень; грандіозна, тому що мета була настільки великою, що, незважаючи на зусилля всього життя, залишилися широкі прогалини й поспішні латки» [3]. Й. Шумпетер — автор широко відомих теорій економічної динаміки; ефективної конкуренції; економічних циклів та ін.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Акселератор — чим вищий рівень національного доходу, тим більше можливостей для інвестування. Зв'язок, зворотній мультиплікатору, називають акселератором (або зверхмультиплікатором).

Вбудовані стабілізатори — антициклічна державна політика, що включає автоматично діючі контрзаходи, а також програми стабілізації. До них відносять: прогресивний прибутковий податок, система страхування від безробіття, підтримка цін в аграрному секторі й т. д.

Виробнича функція — залежність між кількістю факторів виробництва, що використовуються, і максимально можливим об'ємом випуску продукції.

Ефективний попит — передбачає через активізацію і стимулювання сукупного попиту (загальної купівельної спроможності) вплив на виробництво й пропозицію товарів та послуг, підвищення рівня зайнятості.

Інститут, інституція — це терміни, що визначають певний звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, а також закріплення звичаїв у вигляді закону або установи.

Інфраструктура — комплекс галузей господарства, що обслуговують промислове та сільськогосподарське виробництво, а також населення.

Історичний напрям у політичній економії — це напрям економічної думки другої половини XIX ст., представники якої розглядали політекономію як науку про національне господарство. Цей напрям виник на протигагу неокласицизму.

Крива байдужості — крива, що показує різні комбінації двох продуктів, що мають однакове споживче значення або корисність для споживача.

Крива Лаффера — крива, що показує зв'язок між податковими ставками та об'ємом податкових надходжень, виявляє таку податкову ставку (від нуля до 100 %), при якій податкові надходження досягають максимуму.

Монетаризм — філософські, ідеологічні й аналітичні погляди меншості американських економістів, альтернативні кейнсіанству; теорія зайнятості ресурсів і політика стабілізації економіки, яка надає головну роль грошам.

Монетарне правило — правило, сформульоване монетаристами: маса грошей в обігу повинна щорічно збільшуватися темпами, рівними потенційному темпу зростання реального ВВП; грошова маса повинна стійко зростати темпами від 3 до 5 %.

Мультиплікатор інвестицій — це коефіцієнт, який показує, як змінюється національний дохід при збільшенні інвестицій на одну одиницю.

Неекономічні фактори розвитку економіки: природно-географічні й ландшафтні особливості; державний устрій та особливості правової системи, ступінь розвитку науки й техніки, релігійні погляди й родинні відносини, соціально-психологічні особливості й характерні риси «народного» і «національного» духу.

Перехідні форми виробничих відносин — до них К. Маркс відносив банківську систему, акціонерні товариства, кооперацію.

Схильність до споживання — величина витрат на споживання залежить від психологічного фактору, що діє в якості незалежної змінної і виражає залежність між споживанням і доходом. Ліквідність, якій віддають перевагу, — це прагнення фінансових агентів зберегти заощадження у різноманітних грошових формах.

Теорія раціональних очікувань — гіпотеза, відповідно до якої фірми й домогосподарства очікують, що кредитно-грошова й бюджетна політика здійснить якийсь певний вплив на економіку, і, керуючись своєю вигодою, приймають міри, які роблять політику неефективною.

Теорія суспільного вибору — це особлива галузь науки, що вивчає різноманітні способи та методи, за допомогою яких люди використовують урядові установи у своїх інтересах.

Техноструктура — це вузький та замкнутий прошарок кваліфікованих спеціалістів: вчених, конструкторів, менеджерів, економістів, маркетологів, спеціалістів з фінансів та реклами.

Трансакційні витрати — це витрати у сфері обігу, пов'язані з передачею прав власності (витрати, пов'язані з пошуком інформації, витрати на ведення переговорів, захист прав власності й т. п.).

ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1 *Агапова, И. И.* История экономических учений: курс лекцій / И. И. Агапова. — М.: Юристъ, 2001. — 285 с.

2 *Бартенев, С. А.* История экономических учений в вопросах и ответах: учебно-методическое пособие / С. А. Бартенев. — М.: Юристъ, 2002. — 192 с. — ISBN 5-94678-018-5.

3 *Бартенев, С. А.* История экономических учений: учебник / С. А. Бартенев. — М.: Юристъ, 2002. — 456 с. — ISBN 5-98118-018-8.

4 *Дмитриченко, Л. И.* История экономических учений: курс лекцій — 2-е изд. / Л. И. Дмитриченко, Л. А. Дмитриченко, А. Н. Химченко. — Донецк: Каштан, 2007. — 268 с. — ISBN 978-966-346-334-1.

5 *Довбенко, М. В.* Сучасна економічна теорія (Економічна нобелологія): навчальний посібник. / М. В. Довбенко — К.: Видавничий центр «Академія», 2005. — 336 с. — ISBN 966-447-364-5.

6 *Довбенко, М. В.* Криза економіки — не криза науки: монографія / М. В. Довбенко. — К.: ВЦ «Академія», 2009. — 304 с. — ISBN 966-574-359-1.

7 История экономических учений: учебник / под ред. В. С. Адвандзе, А. С. Квасова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 391 с. — ISBN: 5-98448-018-8.

8 История экономических учений: учебное пособие / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 784 с.

9 Історія економічних вчень: навч. посібник / за ред. В. В. Кириленка. — Вид. 2-ге, випр. і доп. — Тернопіль: Економічна думка, 2008. — 252 с. — ISBN 978-966-344-784-1.

10 Історія економічних вчень: підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Тараненко, А. М. Поручник та ін. — К.: КНЕУ, 2001. — 320 с. — ISBN 978-966-474-234-8.

11 Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай; за ред. В. Д. Базилевича. — Ч.1. — 2-ге вид., випр. — К.: Знання, 2005. — 567 с. — ISBN 966-574-334-1.

12 Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай; за ред. В. Д. Базилевича. — Ч.2. — 2-ге вид., випр. — К.: Знання, 2005. — 567 с. — ISBN: 5-98118-018-8.

13 Історія економічної думки: навч. посіб. / за ред. Л. Я. Корнійчук. — К.: Фенікс, 1996. — 416 с. — ISBN 966-574-334-1.

14 Історія економічної думки: навч. посіб. / Р. Х. Васильєва, П. П. Горкіна, Н. А. Петровська та ін. — К.: Либідь, 1993. — 278 с. — ISBN 966-574-334-1.

15 *Костюк, В. Н.* История экономических учений: учеб. для вузов / В. Н. Костюк. — М.: Центр, 1997. — 224 с. — ISBN 5-88860-021-0.

16 *Майбурт, С. М.* Введение в историю экономической мысли: от пророков до профессоров / С. М. Майбурт. — М.: Дело: Вита-Пресс, 1996. — 544 с. — ISBN 5-93578-018-8.

17 *Мешко, І. М.* Історія економічних вчень. Основні течії західноєвропейської думки та американської економічної думки: навч. посібник / І. М. Мешко. — К.: Вища шк., 1994. — 175 с. — ISBN 978-966-57-422-5.

18 *Мочерний, С. В.* Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка): навчальний посібник / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. — Львів, 2005. — 488 с. — ISBN 978-525-451-4.

19 *Титова, Н. Е.* История экономических учений: курс лекцій / Н. Е. Титова. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — 288 с. — ISBN 5-691-00008-X.

20 *Фещенко, В. М.* Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства у працях економістів України другої половини XIX — початку XX ст.: монографія / В. М. Фещенко. — К.: КНЕУ, 2003. — 187 с. — ISBN 966-574-551-4.

21 *Фещенко, В. М.* Методологічні аспекти сучасних досліджень історії економічної думки України / В. М. Фещенко // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 1 (43). — С. 14 — 21.

22 *Фещенко, В. М.* Монетаризм як теорія грошей та інструмент економічного розвитку / В. М. Фещенко // Фінансовий ринок України. — 2009. № 9. — С. 3 — 7.

23 *Чухно, А. А.* Сучасні економічні теорії: підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко; за ред. А. А. Чухна. — К.: Знання, 2007. — 514 с. — ISBN 966-556-551-7.

24 *Шаститко, А. Е.* Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. — Изд.4-е, перераб. и доп. — М.: ТЕИС, 2010. — 828 с. — ISBN 978-5-7218-1110-4.

25 *Юхименко, П. І.* Історія економічних учень: навч. посібник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. — 3-тє вид., випр. — К.: Знання-Прес, 2002. — 514 с. — ISBN 978-522-741-9.

26 *Ядгаров, Я. С.* История экономических учений (краткий курс): учебник. — 3-е изд. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 320 с. — ISBN 5-16-001940-5.

Додаткова література

27 *Геец, В. М.* Проблемность структурных трансформаций экономики стран с развивающимися рынками / В. М. Геец // Економіка та прогнозування. — 2009. — № 1. — С. 54 — 69.

28 *Гончарова, Н. П.* Институціональні основи державного регулювання економіки / Н. П. Гончарова // Економіка та держава. — 2008. — № 7. — С. 7 — 11.

29 *Гранберг, А. В.* Леонтьев и его вклад в мировую экономическую науку / А. Гранберг // Экономист. — 2007. — № 2. — С. 11 — 18.

30 *Дерев'янкін, Т. І.* Институціоналізація економічної історії (друга половина ХХ — початок ХХІ ст.) / Т. І. Дерев'янкін, В. П. Мельник // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 8. — С. 17 — 33.

31 *Довгаль, О. А.* Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки (питання теорії і методології) / О. А. Довгаль. — Х.: НУА, 2004. — 319 с. — ISBN 966-8558-02-2.

32 *Друкер, Питер Ф.* Эпоха разрыва. Ориентиры для нашего меняющегося общества / Питер Ф. Друкер; пер. с англ. и ред. Б. Л. Глушак. — М.; СПб.; К.: Вильямс, 2007. — 323 с. — Перевод. изд.: The Age of Discontinuity. Guidelines to Our Changing Society / Peter F. Drucker. New Brunswick, 1992. — Парал. тит. л. на англ. яз. — ISBN 978-5-8459-12*47-3 (рус.). — ISBN 1-56000-6*18-8 (англ.).

33 *Дэвидсон, П.* Посткейнсианская школа в макроэкономической теории / П. Дэвидсон // Вопросы экономики. — 2006. — № 8. — С. 82 — 101.

34 Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований [Текст] / Т. И. Артемова, С. И. Архиреев, А. А. Гриценко [и др.]; под ред. А. А. Гриценко; Институт экономики и прогнозирования НАН Украины. — Х.: Форт, 2008. — 927 с. — ISBN 978-966-8599-36-1.

35 *Крюкова, І. О.* Ціннісний вимір неінституціоналізму / І. О. Крюкова // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 11. — С. 3 — 11.

36 *Лазебник, Л. Л.* Дискурс кейнсіанських та некейнсіанських теорій економічного зростання: адаптація під потреби України / Л. Л. Лазебник // Економіка та держава. — 2006. — № 9. — С. 8 — 12.

37 *Маршалл, Альфред.* Принципи економічної науки: реферат підручника / Альфред Маршалл; референт-уклад. В. М. Фещенко. — К.: АДС «УМКЦентр», 2001. — 216 с. — (Науково-популярна серія «Вершини економічної думки»). — ISBN 966-95702-1-2.

38 *Ойкен, Вальтер.* Основы национальной экономики / Вальтер Ойкен; под общ. ред. В. С. Автономовой. — М.: Экономика, 1996. — 352 с. — (Экономическое наследие). — ISBN 5-282-01849-7.

39 *Околітенко, Н.* Парадокс Хайска / Н. Околітенко // Науковий світ. — 2003. — № 10. — С. 14 — 16.

40 *Пустовійт, Р.* Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках / Р. Пустовійт // Економіка України. — 2008. — № 6. — С. 14-26.

41 *Розмаинский, И.* О методологических основаниях мейнстрима и гетеродоксии в экономической теории конца XIX — начала XXI века / И. О. Розмаинский // Вопросы экономики. — 2008. — № 7. — С. 89 — 99.

42 *Розмаинский, И. О.* Методологические основы теории Кейнса и его «спор о методе» с Тинбергенем / И. О. Розмаинский // Вопросы экономики. — 2007. — № 4. — С. 25 — 37.

43 *Романенко, О. В.* Формування неокласичного підходу в типологічному дослідженні економічної сфери суспільства: версія Й. Шумпетера / О. В. Романенко // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. — 2005. — № 2. — С. 3 — 8.

44 *Скоробогатов, А.* Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неинституционально-посткейнсианский анализ / А. Скоробогатов // Вопросы экономики. — 2006. — № 8. — С. 102 — 118.

45 *Тарнавська, Н.* Новітні прояви конкуренції в суспільстві, яке будується на знаннях / Н. Тарнавська // Економіка України. — 2008. — № 2. — С. 3 — 16.

46 *Ткач, К. І.* Кейнсіанська концепція промислового розвитку та її значення для України / К. І. Ткач // Фондовий ринок. — 2008. — № 42. — С. 20 — 25.

47 *Федулова, Л. І.* Концептуальні засади економіки знань / Л. І. Федулова // Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 37 — 59.

48 Філософський енциклопедичний словник. — К.:Лібра, 2000. — 649 с.

49 *Хайек, Фридрих А.* Частные деньги / Фридрих А. Хайек; Институт Национальной Модели Экономики. — Тверь, 1996. — 230с. — ISBN 5-900520-06-4.

50 *Харкорт, Дж.* Посткейнсианская мысль / Дж. Харкорт // Экономист. — 2005. — № 4. — С. 33 — 46.

51 *Ходжсон, Дж.* Критический реализм и экономическая наука / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. — 2006. — № 7. — С. 37 — 52.

52 *Худокормов, А.* Джозеф Стиглиц — лидер «информационной экономики» и «нового кейнсианства» / А. Худокормов // Рос. экон. журнал. — 2008. — № 3/4. — С. 45 — 67.

53 *Черковец, В. Й.* Шумпетер и трудовая парадигма / В. Й. Черковец // Экономист. — 2007. — № 12. — С. 35 — 52.

54 *Чухно, А. Й.* Шумпетер — засновник еволюційної економічної теорії / А. Й. Чухно // Економіка України. — 2007. — № 7. — С. 65 — 73.

55 *Шевченко, О. О.* Інституціональна складова розвитку економіки знань / О. О. Шевченко // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2009. — № 4 (24). — С. 39 — 44.

56 *Шевченко, О. О.* Теоретичні засади розвитку економіки, що базується на знаннях / О. О. Шевченко // Регіональна бізнес-економіка та управління. — 2010. — № 1 (25). — С. 157 — 163.

57 *Howitt, P.* The implication of knowledge-based growth for Microeconomic Models and policies. University of Calgary press. — 1996. — P. 456.

58 *Williamson, O.* The Evolving Science of Organization // Journal of Institutional and Theoretical Economics. — 1993. — Vol. 149. — P. 36 — 63.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- «Азіатська драма» 170
- Акселератор 97
- Вбудовані стабілізатори 80
- Глобальна промислова революція 184
- Дедуктивний метод 13
- Дирижи́зм 22
- Друга промислова революція 187
- Економіка 11
- бюрократії 13
- «домінування» 118
- знань 224
- Економічна динаміка 50
- «Економічна людина» 22
- Економічна морфологія 15
- «Економічна складова» 13
- Економічна теорія 11
- Економічне зростання 78
- «Економічний імперіалізм» 171
- Етатизм 19
- Ефект Веблена 20
- Вікселля 145
- домінування 118
- Закон Енгеля 170
- «Закон ринків» 198
- Змішана економіка 187
- Знання 222
- Зовнішні ефекти 123
- «Інвестиційна ціна» 91
- Індивід 12
- Індивідуалізм 13
- Індустрія знань 223
- Інновація 143
- Інститут 121
- Інституціоналізм 111
- соціально-психологічний 111

— соціально-правовий 112
— кон'юнктурно-статистичний 121
Інтервенціонізм 13
Інфляція 51
Інформація 199
Історична школа 45
Капіталістична система 12
Кейнсіанство 77
Кінцевий стан спокою 28
Класична політекономія 12
Колективізм 171
Комунальне суспільство 147
Конструкція чистої ринкової економіки 22
Концепція
— «двоїстого суспільства» 147
— множинності моделей соціалізму 148
— організації «політичного ринку» 173
— промислового перевороту 186
Лібералізм 20
Лінія виробничих можливостей 160
Маржинальна революція 24
«Мережа контрактів» 123
Меритократія 13
Меркантилізм 14
Метод
— послідовностей 13
— уявлених конструкцій 15
Методологічний індивідуалізм 17
Модель
— «затрати-випуск» 150
— дуалістичної економіки 171
— Харрода — Домара 80
Монополія 93
Мультиплікатор зовнішньої торгівлі 85
«М'яка інфраструктура» 196
Надкумулятивний процес 97
Надмультиплікатор 98
«Національний ромб» Портера 164
Недосконала конкуренція 190
Недосконалість політичного процесу 190
Некейнсіанство 77
Некейнсіанська теорія динаміки 79
Неокласична теорія 52

Неолібералізм *20*
Нова інституційна теорія *120*
Організація економіки *33*
Парадокс
— голосування *32*
— Леонтєва *163*
Політика
— порядків *28, 29*
— регулювання *52*
Політична воля *124*
«Порочне коло бідності» *192*
Постійна економіка *34*
Посткейнсіанство *89*
Принцип
— «невидимої» руки *15*
— свободи *20*
— соціальної компенсації *35*
«Природна» ставка зарплати *174*
«Провали» держави (уряду) *189*
Проблема «безбілетника» *114*
Процес трансформації суспільства *199*
Разоряючий експорт *163*
Рантьє *189*
Рівномірно обертова економіка *25*
Сектор економіки
— традиційний (аграрний) *33*
— сучасний (промисловий) *33*
Соціальна політика *268*
Соціальне ринкове господарство *33*
Спонтанний порядок *28*
Стан спокою *34*
Статичний метод рівномірно оберткової економіки *34*
Суб'єктивна теорія цінностей *21*
Суспільство знань *223*
Сучасний інституціоналізм *111*
Тейлоризм *197*
Темп зростання
— фактичний *78*
— гарантований *79*
— прогнозований *79*
— природний *80*
Теорія
— «бездіяльного класу» *173*

- «великого і хворого суспільства» **185**
- «великого стрибка» **173**
- «кібернетичної революції» **188**
- «розриву з минулим» **185**
- «суспільства достатку» **189**
- «суспільства найманих власників» **174**
- «третьої хвилі» і «зрушення влади» — **189**
- вирівнювання цін на фактори виробництва — **162**
- другої промислової революції — **186**
- економічних складових у соціальній сфері — **99**
- ефективного попиту — **84**
- індустріально-технократичного суспільства — **190**
- інноваційної економіки і підприємницького суспільства — **143**
- конкурентних переваг — **164**
- мегатенденцій — **194**
- нагромадження капіталу — **91**
- недосконалої інформації — **64**
- нееквівалентного обміну — **99**
- організації — **123**
- поведінки фірми — **124**
- прав власності — **125**
- пропозиції — **61**
- раціональних чекань — **57**
- сукупного попиту та циклу — **97**
- суспільного вибору — **98**
- суспільства знань — **223**
- суспільства організацій — **124**
- сфери послуг — **197**
- техноструктури — **115**
- Хекшера — Оліна — **160**
- циклічних коливань — **146**
- Технічний прогрес — **196**
- Типологія прав власності — **124**
- Умови «золотого століття» — **197**
- Умови торгівлі — **164**
- Фактор достовірної оперативної інформації — **198**
- Фактороінтенсивність — **161**
- Факторонасиченість — **161**
- Фордизм — **14**
- Фритредерство — **164**
- «Шок майбутнього» — **186**
- Щирий індивідуалізм — **15**

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Олена Олександрівна ШЕВЧЕНКО

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ: СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Керівник видавничих проектів – Сладкевич Б. А.

Підписано до друку 03.06.2011. Формат 60x84 ^{1/16}
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT.
Умовн. друк. арк. 15,75.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006